

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О.О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

БЕРЕЗЕНЬ
КВІТЕНЬ

2019

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Тараненко О. О. Нові тенденції в поширенні елементів російської мови в корпусі й текстах української літературної мови. I	3
	Єрмоленко С. С. Міфо-поетична символіка у внутрішній формі текстів української радянської пригодницької прози	33
	(<i>Yermolenko S. S.</i> Mythopoetical symbolism in the inner form of soviet ukrainian sensational fiction texts)	
	Деменчук О. В. Семантична деривація дієслів емісії світла	44
	Ніколаєнко Л. І. Порівняльно-історичні студії лексики на позначення емоцій групи 'співчуття' в польській, російській та українській мовах	58
РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ		
	Шевченко Л. І. Українсько-хорватський словник	71
	Шкіцька І. Огляд лінгвістичних студій періодичного видання « <i>Studia Ukrainica Posnaniensia</i> ».. . . .	72
НАУКОВЕ ЖИТТЯ		
	Хроніка	79
	Віра Юріївна Франчук	81

CONTENTS	Taranenko O. O. New tendencies in spreading of Russian units in the corpus and texts of Standart Ukrainian. I.	3
	Yermolenko S. S. Mythopoetical symbolism in the inner form of Soviet Ukrainian sensational fiction texts	33
	Demenchuk O. V. The semantic derivation of verbs denoting light emission	44
	Nikolayenko L. I. Comparative-historical research of lexis denoting emotions of the type «Compassion» in the Polish, Russian, and Ukrainian languages	58
REVIEWS AND ANNOTATIONS		
	Shevchenko L. I. A Ukrainian-Croatian Dictionary	71
	Shkic'ka I. Review of linguistic papers published in the «Studia Ukrainica Posnaniensia» periodical	72
SCIENTIFIC LIFE		
	News items.	79
	Vira Yuriyivna Franchuk	81

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОШИРЕННІ ЕЛЕМЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В КОРПУСІ Ї ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. II¹

У статті розглядаються українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі (кінець XX — початок XXI ст.), які характеризуються певним ослабленням впливів російської мови на українську й, навпаки, посиленням впливів української мови на російську (в Україні), більшою увагою українськомовної спільноти до проблем національної самобутності української мови (з «відштовхуванням», зокрема, від російської мови). До аналізу залучено як власне запозичення з російської мови в корпусі української літературної мови, так і російськомовні текстуальні вкраплення в структурі українського мовлення, їхні семантичні, стилістичні, прагматичні функції.

Ключові слова: українсько-російські мовні контакти, сучасна українська мова, російська мова в Україні, мовні запозичення, мовні вкраплення, українізм, російізм.

2.3. Невиправдане калькування і гіперкоректне відштовхування як інші (приховані) наслідки масованого впливу російської мови. Якщо, з одного боку, вже можна говорити про певне обмеження прямих впливів російської мови на свідомість носіїв української мови й, відповідно, на стан УЛМ у цілому, то, з другого боку, слід констатувати певне зростання прихованих впливів з боку цієї ж мови — у вигляді непотрібного калькування та гіперпуризму.

2.3.1. Невиправдане калькування одиниць російської мови — замість одиниць, уже наявних в українській мові. Уникаючи в ужитку одиниць і явищ, подібних до відповідних елементів російської мови, — там, де в останній уже виробилася певна структурна однотипність уживання і/або творення тих чи інших одиниць / елементів, — відповідну однотипність мовці нерідко мимовільно хочуть бачити і в українській мові, хоча вона може мати для цього вже наявні інші, хоча й структурно неоднотипні засоби. Унаслідок цього відбувається механічне вирівнювання структурного оформлення певного ряду одиниць української мови з дзеркальним «припасовуванням» їх під відповідний зразок російської мови. Так, у загальному руслі активної тепер заміни прикметників дісприкметникового походження на **-чий** новоутворюваними формами на **-льний** мовці автоматично можуть поширювати цю тенденцію й на ті випадки, де в українській мові вже існують відповідні одиниці іншого творення. Наприклад, реагуючи на вживання авторами

¹ Початок див.: *Тараненко О. О.* Нові тенденції в поширенні елементів російської мови в корпусі й текстах української літературної мови. I // *Мовознавство*. — 2019. — № 2. — С. 3–32.

однієї з поміщених у номері публікацій форми *домінуючий*, редакція газети подає таку примітку: «Калька з російської — *доминирующий*. По-українсько-му — *домінувальний, переважальний*» (С, 1993, ч. 4), хоча, як відомо, в українській мові вже існують у цьому значенні слова *домінантний, переважний* (форму *домінувальний*, до речі, подано вже і в СУМ-20). Інший приклад — у межах також активної нині тенденції до заміни форм відносних прикметників із суфіксом **-очн-** формами із суфіксом **-ов-**: не *оціночний*, а *оцінковий* — це примітка від редколегії щодо вживання слова *оціночний* в одному авторському тексті (див.: Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»: № 620: Проблеми української термінології. Л., 2008, с. 296), хоча в українській мові є цілком нормативне *оцінний*.

Особливо помітно це явище привертає до себе увагу в різних випадках автоматичної заміни конструкцій з прийменником *по* конструкціями тільки з прийменниками *з* або *за* — навіть там, де українська мова вже виробила для цього, наприклад, конструкції *з для* (пор.: «виборча діляниця *з виборів* міського голови»), *на* (пор.: «витрати *з проектування й спорудження* пам'ятника»: ВЗ, 18.07.2002), *через* (пор. «заподіяння смерті *з небалості*»), а найчастіше *щодо*: пор., наприклад, «заходи *із забезпечення* миру», «робота *з ліквідації* ям на дорогах», «Спецслужби роблять зусилля *з дестабілізації* обстановки в республіці» (УП, 8.02.2017), «план *із відновлення* миру», «переговори *з формування* парламентської коаліції, *з продажу* компанії».

Таким чином, у подібних намаганнях «утекти» від російської мови мовцям так і не вдається остаточно позбутися її впливів.

2.3.2. Поряд з бездумним наслідуванням зразків російської мови (див. 2.1.4) стали помітніше виявлятися й мимовільні гіперкоректні відштовхування від них — **явища хибного (наївного) гіперпуризму**. Так, у сучасному мовному вжитку значно активізувалося вживання ніби «більш українських» форм привітань *Доброго дня!* і *Доброго вечора!* — у формах род. в., з відповідним обмеженням традиційних форм з наз./знах. в. *Добрий день!* і *Добрий вечір!* (це відбувається, безперечно, за зразком уже усталеної форми род. в. *Доброго ранку!* з відштовхуванням від рос. *Добрый день!*, *Добрый вечер!*, а також *Доброе утро!* і позанормативного в українській мові *Добрий ранок!* — у формі наз.-знах. в.), наприклад: «*Доброго вечора!* — *Доброго дня!*» («Студія 1+1», ТСН, 16.04.2008: діалог між ведучою програми та її співрозмовником). Якщо досі в питаннях культури української мови звертали увагу саме на небажаність звороту *Добрий ранок!*, то тепер уже лунають застереження й щодо явища протилежного плану — надуживання зворотами *Доброго дня!* і *Доброго вечора!*², адже немає жодних підстав відмовляти в «українськості» традиційним формам цих вітань з наз./знах. в. (крім тривалої традиції вживання, на їх користь свідчать і вже лексикалізовані саме на їхній основі форми *Добридень!* і *Добридень!*, а також з інверсією компонентів: *День добрий!*). Якщо досі «боролися» з ненормативним уживанням слів *виключний, виключно* у зворотах на зразок «людина *виключних* здібностей», «він *виключно* пунктуальний» (як кальок рос. *исключительный, исключи-*

² Пор. застереження щодо небажаності в цих зворотах форми род. в.: «*Добридень <...>, добрий день, добрий вечір, <...>* рідко: *доброго дня, доброго вечора*» (ЕС-СУМ, т. 1, с. 343); «Чомусь замість традиційних українських *добрий день (добридень), добрий вечір (добридень)*, *на добраніч (добраніч)* запроваджуються сумнівні новотвори *доброго дня, доброго вечора, гарної ночі*» (Св. Єрмоленко, О. Пономарів. Слово мовлене і писане. — ГУ, 8.06.1993, с. 6).

тельно у цьому значенні, нормативними відповідниками до яких є укр. *винятковий, винятково*), то тепер уже часто уникають уживання цих слів і в іншому значенні — «який поширюється тільки на кого- або що-небудь», також замінюючи їх на *винятковий, винятково*, наприклад: «*виняткова* власність держави на землю», «це *виняткове* право Президента», «*виняткова* економічна зона» (СУМ-20, т. 6, с. 324), «Опозиція <...> вимагає від влади дотримуватися Конституції і забезпечувати *винятково* (тобто «тільки, лише». — О. Т.) особисте голосування депутатів Верховної Ради» (УМ, 14.12.2012, с. 8), «Закон зобов'язує вказувати ціни на товари та послуги на території України *винятково* в національній грошовій одиниці» (УМ, 8.11.2012, с. 3), «Дієтологи рекомендують його (один із сортів сиру. — О. Т.) вживати не дітям, а *винятково* дорослим» (УМ, 21.03.2013, с. 14), «Ми ще раз заявили, що процес має *винятково* політичний характер» (Е, 22.03.2012, с. 2), «Дорогу переходжу *винятково* по переходу» (ГПУ, 22.02.2013, с. 11), тобто ніби «як виняток». Пор. також уживання звороту *не виняток* замість *не виключено*: «Він був власником спортивного клубу, проте *не виняток*, що він мав і іншу власність» («Студія 1+1», ТСН, 7.04.2016: ведуча програми).

Подібне відштовхування від російської мови призводить навіть до таких курйозних випадків у дусі «народної етимології» і продовження практики творення «слів-привидів» в умовах масової українсько-російської двомовності (див. також 2.1.4), як форма *тілець*, що досить помітно поширилася в 90-х роках у ЗМІ в астрологічних прогнозах замість *телець* (ст.-сл. *тельць* «теля, бичок», пор. укр. *теля*), очевидно, з помилковим виведенням цього слова від *тіл-о*: «Овен і тверезий спочатку діє, а потім думає. *Тільців*, які випили, слід боятися» (Час, 4.01.1997), «*Тілець* наділить силою в житті» (Б. Списаренко. Пектораль зодіаку: вінок сонетів. — ЛУ, 13.02.1997), «*Тілець* — знак зодіаку» (газ. «Гульвіса», м. Львів, 1997, № 18). Поступово ця форма стала все ж таки виходити з ужитку (хоча див., наприклад: газ. «Край Кам'янецький», м. Кам'янець-Подільський, 8.10.2010).

З-поміж особливо помітних явищ гіперпуризму у відштовхуванні від російської мови слід відзначити також явне обмеження у вжитку в сучасному мовленні, наприклад, слів *хороший*, присл. *хороше, добрий*, присл. *добре* (у конкуренції з дедалі активнішими в ужитку *гарний, гарно*)³, *чудо* (у конкуренції з *диво*: *економічне диво, сім див світу*, щодо явищ релігійної сфери: *диво Господнє, Різдва́ні дива*; у похідних: *диводійний*, тобто чудотворний, *Миколай Дивотворець*), слів з основою *роб(от)* (у конкуренції зі словами з коренем *прац'*: *випрацювати вміння, свій стиль, новий підхід, невипрацюваність правописних норм, розпрацювати новий проект, пропрацювати всі справи*); у морфології: прагнення, наприклад, до уникання займенникової форми їх на користь *їхній* — не тільки в присвійному значенні («чий?»), що

³ Наприклад, у перекладних текстах: рос. «— Не плачь, моя хорошая!» (мати до дочки) / укр. «— Не плач, моя *гарна*!», «— Хороший мой!» (жінка, жаліючи, до дитини) / «— *Гарний мій*!» (т/к «Україна», к/ф «Тихий Дон»: в українських субтитрах, 21–22.01.2006); рос. «— Ах ты, моя хорошая!» (дорослий брат дорослій сестрі в телефонній розмові після тривалої розлуки) / укр. «— Ах ти, моя *гарненька*!» (т/к ТВі, к/ф «Ошибка резидента», 7.06.2009); «*Гарний*» — переклад назви американського к/ф «The good» (т/к «Кіно», 14.04.2008); «Ці слова можна трактувати як *гарно*, так і погано» (т/к «5», «5 копійок», 6.03.2004: один з учасників); «Все буде *гарно*» — переклад назви російського т/ф «Всё будет хорошо».

цілком зрозуміло, а й в об'єктному («кого / чого?»): «політика великих держав щодо малих, спрямована на їхнє економічне завоювання».

У своєму наївному вияві такі гіперпуристичні тенденції захоплюють навіть одиниці, не тільки безумовно питомі, але й семантично не дублетні щодо тих, що їх визнають небажаними: наприклад, випадки на зразок *діжка* замість *бочка* (*порохова діжка, діжка вина, бензину, діжка квасу* — про автоцистерну для вуличної торгівлі), *віл* замість *бик* (*Рік Вола*) та ін.

Відзначені мовні факти, як і відповідні явища мовної свідомості, — це загалом зрозуміла реакція суспільства на попередній тривалий період недостатньо самостійного розвитку та соціально й стилістично обмеженого функціонування української мови в умовах тиску з боку російської мови, але безперечним є й той факт, що в багатьох своїх виявах вони є наслідком незнання з боку широких мас мовців реальної української мови у всій її історичній, територіальній і функціональній повноті, свідченням вагань і сумнівів значної (переважної?) частини українськомовного соціуму щодо свого знання «справжньої» української мови. Вплив російської мови на свідомість носіїв української мови, таким чином, лишається й тут, але вже не як прямий, а як прихований.

3. Російськомовні вкраплення в структурі українського мовлення.

Активізація взаємодії між українською і російською мовами в сучасній Україні стимулює взаємопроникнення не тільки власне запозичень до структури кожної з них, а й широкого ряду усвідомлюваних вкраплень мовою оригіналу на рівні мовлення. Якщо в плані власне запозичування впливи, як і до цього, здійснюються в основному з боку російської мови (насамперед, звичайно, російської мови метрополії), незважаючи на інтенсифікацію проникання елементів української мови до інвентарю місцевого варіанта російської мови («української російської»), то в площині іншомовних мовленнєвих вкраплень такої явної кількісної диспропорції між цими мовами немає. Такі включення, по-перше, відбивають, як і власне запозичення, загальний культурний вплив однієї мови на носіїв іншої мови — у тих випадках, що не співвідносяться саме (тільки) з чимось «українським» або чимось «російським», коли одиниця, уривок з тексту тощо іншої мови просто краще, на думку мовця, підходять для відповідної ситуації або взагалі тільки вони спадають йому на думку (наприклад, уживання в російському мовленні укр. *«незлим тихим словом»* або в українському — рос. *«первым делом — самолёты»*: див. 3.1.4). По-друге, у тих випадках, коли маються на увазі саме «українське» і саме «російське» (таких випадків більше, в усякому разі вони більше привертають до себе увагу), використання таких включень відбиває цілком природне прагнення мовця до встановлення ніби повнішої відповідності між змістом (Україною, українцями та їхніми відмітними ознаками або ж Росією, росіянами та їхніми ознаками) і однією з його форм (відповідно українською і російською мовами).

Іншомовні вкраплення в текст можуть використовуватися з власне номінативною (з добором назви, яка видається мовцеві кращою, адекватнішою у відповідних випадках або є для нього і єдиною, оскільки він не може підібрати «своїї рідної»), комунікативною (для встановлення повнішого контактування зі співрозмовником, аудиторією) і стилістично-оцінною (з широким діапазоном у межах останньої від добродушно-жартівливої до в'їдливо-саркастичної конотацій) та прагматичною функціями — з увиразненням або переважно власне національно-мовного, або переважно соціального аспек-

тів таких включень. Якщо вкраплення із суто номінативною та комунікативною функціями, а також у стилістичній функції легкого жарту, незлої іронії свідчать про наявність у свідомості представників обох мовних спільнот тенденцій до «притягування», то з увиразнюванням «чужості» іншомовного елемента — в разі вияву несхвального ставлення, гіркої або в'їдливої іронії, сарказму — це вже не стільки вплив однієї мови на іншу, скільки реакція носіїв останньої на це явище у відносинах між цими мовами — як його неприйняття, прагнення до його відторгнення, тобто вияв тенденції до «відштовхування».

Випадки стилістично-оцінного / прагматично спрямованого передавання вимови (написання) одиниці іншої мови як її усвідомлюваного або й навмисного неперекладання, які супроводжують постійні взаємні претензії щодо державної політики, ідеології, культурних особливостей і мовної практики «іномовних» опонентів і виражаються як несхвальне, неприязне ставлення до позначень відповідних реалій у кожній із цих мов і до самих мов у цілому, особливо різко виділяються в дискурсах обох сторін⁴. Фактор такої «навмисності» може посилюватися неточним (власне, спотвореним) цитуванням, на письмі — передаванням звуків однієї мови графічними засобами іншої мови, тобто вживанням слова як фонетичного (графічного) варваризму в тканині іншої мови.

Слід водночас мати на увазі й те, що та сама одиниця однієї мови може використовуватися носіями іншої мови з різними функціями.

Серед значної кількості російських / українських вкраплень, які простежуються в сучасних українськомовному / російськомовному дискурсах, уже можна констатувати наявність певного набору більш-менш усталених «дуже українських» або «дуже російських» слів, зворотів, що їх використовують особливо часто⁵.

3.1. Переважно власне національно-мовний аспект російськомовних вкраплень.

3.1.1. Вкраплення з основною номінативною функцією:

а) для власне номінативних потреб (у разі відсутності української назви або незнання її мовцем), що нерідко супроводжується метамовними коментарями на зразок «як кажуть росіяни», «те, що в російській мові називається...» і под.), наприклад: «Назвалися Європейською партією, так відповідайте <...> *“Назвался груздем, полезай в кузов”*, як каже російське <прислів'я. Не знаю, як це буде в українській мові> (т/к «ТВі», «Правда Романа Скрипіна», 25.02.2010: розмова ведучого з політиком М. Катеринчуком);

⁴ Пор., наприклад: «У російськомовних газетах поширеним стало залишати українське написання найбільш нелюбимих слів і словосполучень» (Сулима Н. М. «Разучите эту мову...» // Полилог.— М., 2001.— № 1.— С. 49). Аналогічне явище характеризує й мову українськомовних ЗМІ (в основному, безперечно, уже як реакція на відповідне явище в російському мовленні). Так, у редакційному коментарі до однієї публікації так сказано щодо таких її мовних особливостей: «Витримуюмо також написання окремих російських висловів без перекладу українськими літерами (так само, як порою в російській мові не перекладають нашу *незалежність* і *самостійність* у “независимость” та “самостоятельность”, а, ніби глузуючи, відтворюють як *“нэзалэжність”* і *“самостийность”*)» (Березіль, 1996, № 5–6, с. 116–117).

⁵ Пор. подібне використання одиниць російської і білоруської мов у структурі відповідно білоруського й російського мовлення в сучасній Білорусі: Мечковская Н. Б. Белорусский язык : Социолнгвист. очерки. — München, 2003. — С. 41–43.

б) для передавання інформації національно-етнографічного характеру: це етнографізми, регіоналізми, історизми, які не ввійшли до лексичного складу української літературної мови, хоча й не мають у ній точних відповідників (наприклад, *ізва*), і які простежуються в українському мовленні значно менш помітно (якщо не брати до уваги при цьому, звичайно, російські власні назви), ніж українськомовні вкраплення в структурі російського мовлення (на зразок: «Ехатъ из Ивано-Франковска в Буковель — одно удовольствіе. <...> “Потічки”, горы, маленькіе деревянныя домики <...>». — ГПУ, 22.12.2005). Це можна пояснити тим, що реалії російської дійсності відомі носіям української мови набагато краще (в усякому разі так було в межах СРСР), ніж українські реалії жителям Росії, тому їхні назви досить швидко позбуваються (позбувалися) статусу екзотизмів і стають (ставали) власне запозиченнями, тобто фактами української мови, а не тільки мовлення.

3.1.2. Вкраплення з функцією мовного реалізму — як прагнення мовця (автора) максимально повно відтворити особливості мовлення когонебудь, наприклад: «Ой, *спасибочки*, — подякували дамочки <...>; — *Здрасті, здрасті*, — скоромовкою Яковченко» (ЛУ, 29.06.2000, с. 8), «— Він як тверезий, то нічого, а як п'яний — *неуправляемый*» (ГПУ, 26.12.2012, с. 5). Така настанова на досягнення мовного реалізму дуже виразно простежується, зокрема, в стилістиці мови «Газети по-українськи». В одних випадках у такого роду вкрапленнях тут послідовно відтворюється російське мовлення описуваної дійової особи (журналіст може відзначати це у своєму коментарі, але може й не відзначати), наприклад: «— С утра из дома выхожу на улицу, и такое ощущение, что тут теплее, чем в квартире. Дома постоянно ходим одетые, — розкаже у вівторок 27-річна Оксана Соловей» (21.11.2012, с. 3), «Десятки водіїв намагаються випхати свої машини з кучугур <...> — Уважаемые водители! Канистр, бутылок, леек — нет. Даже для себя и “на минуточку”, — у гучномовець кричить оператор автозаправки» (27.03.2013, с. 2). Хоча частіше в цьому разі російське мовлення газета подає все-таки в українському перекладі, наприклад: «— Тягніть владу й будете у владі! Наші люди стануть главою землі на всіх рівнях, і скажіть, що я не правий, — говорить Аделаджа російською» (12.02.2013, с. 4). У більшості ж подібних випадків газета практикує відтворення фрагментів українсько-російських «суржикових» текстів, причому це робиться звичайно без відповідних авторських чи редакційних коментарів, так що читач має сам здогадуватися, де у відповідному фрагменті мовлення одиниці української і де російської мови, наприклад: «— Стараюсь кормити її правильно — салатіки, кашки, — каже 29-річна Галина. — Вже пару місяців як приходить зі школи, а трусики запачкані» (18.12.2012, с. 9), «— Сотрясеніе було, на губу шви налажували, в больниці лежав. А в міліцію звернувся — ні привіта, ні отвста» (26.12.2012, с. 5). Рідше до практики відтворення українсько-російського «суржику» вдаються деякі інші з обстежуваних газет, наприклад: «— А я не хочу слухати ваших п'яних віршів, — квапливо заперечив сержант. — Я при ісполненіі, і, якщо не бажаєте втрапити у патрульну машину, йдіть собі додому. Всьо. Разговор окончен» (ЛУ, 13.04.2000, с. 8).

Це можуть бути цитування тих чи інших записів, написів, навіть з офіційно-ділової документації, або подання фотокопій з них. Наприклад, наведення уривків з «Постанови про порушення адміністративного провадження»: «*притягнений по кримінальній справі № 56–834 в якості обвинуваченого в злочині*», «*не дивлячись на те що <...>*» (замість *незважаючи на...*), «*при-*

ймаючи до уваги факт» (замість беручи до уваги), «проведеною перевіркою встановлено слідує» і под. (КВ, 20.11.1998, с. 17), «У “Протоколі огляду затримання транспорту” без дати працівник Котовського ВДАІ написав: “Пошкодження: тріщина на лобовому склі, розбит правий повторитель поворота заднього крила і правая передня дверь, існуюча деформації. Сдал: NN. Протокол составив: NN”» (Сл. Пр., 14.05.2009).

3.1.3. Вкраплення, що свідчать про невміння або небажання мовця перемикати мовний код. Найвиразніше вони виявляються, очевидно, у випадках цитування російською мовою фрагментів текстів, створених іншими мовами або взагалі таких, що прямо не асоціюються з російською мовою, російською культурою. Якщо використання російського мовлення в разі цитування у формі прямої мови ще можна пояснити просто прагненням мовця до його якомога точнішого відтворення (див. 3.1.2) — при тому, що українські слухачі або читачі загалом достатньою мірою володіють російською мовою й, безперечно, зрозуміють його, то в інших випадках тут відчувається елементарний брак навичок автоматичного перемикавання мовних кодів. Практика цитування російською мовою іншомовних (не російських) джерел лишається досить помітною в мовленні українськомовної частини суспільства, в українськомовних текстах, оскільки крім того, що така література перекладалася в СРСР в основному на російську мову, російська мова й російськомовна атмосфера взагалі були панівними в суспільстві й вивільнення з-під цього мовно-культурного впливу відбувається повільно (раніше в такий спосіб, зокрема, широко цитували класиків марксизму: «Як сказав Карл Маркс, “бытие определяет сознание”»). Наприклад: «— Як казав не модний тепер класик Карл Маркс, “практика — это критерий истины”» (Генеральний прокурор України Ю. Луценко під час зустрічі з керівниками органів прокуратури України: т/к «NewsOne», 23.06.2017); «Німецький філософ і поет Ніцше писав, що “нет смысла ходить с повернутой назад головой. В таком положении обязательно попадешь в яму”» (П. Киричок, літературознавець. — ЛУ, 1.10.1992); «— Ми пам’ятаємо: “Германия — для немцев”, “Хочу ребенка от фюрера”» (О. Гриценко, політик. — Т/к «Україна», ток-шоу «Шустер Live», 24.09.2009); «— З таким самим успіхом (як і щодо референдуму про вступ України до НАТО. — О. Т.) можна проводити референдум на тему “Есть ли жизнь на Марсе?”» (з виступу Президента України В. Ющенка на одному міжнародному форумі в одній з країн Західної Європи. — «Студія 1+1», ТСН, 28.02.2008); «<...> все робиться згідно з гаслом єзуїтів “Для достижения цели все средства хороши”» (із заяви групи козаких отаманів: УС, 13.06.1996); «Из ничего не выйдет ничего (Лукреций)», «Нас никогда не обманывают — мы обманываемся сами (И. Гете)» і т. ін. (крилаті вислови як епіграфи вгорі на газетних сторінках: українськомовна газ. «Мукачево», липень 2009 р.). Переважно російською мовою цитуються уривки із церковнослов’янських текстів, пор. іронізацію з цього приводу в українськомовних ЗМІ: «Голова ВР (О. Мороз. — О. Т.) продемонстрував у Львові своє знання Біблії, вдало її цитуючи, хоч і російською мовою» (ЗВУ, 6.08.1994). У мовленні «простих» людей — носіїв нелітературної української мови є, безперечно, значно більше шансів почути, наприклад: «*Лучше пожже, чем (чим) нікогда*», ніж український відповідник цього вислову; «90-річна Ганна Артеменко з Вінниці за все життя не випила ні грама алкоголю. — Ні горілки, ні вина, ні пива. Навіть поняття не маю, що то таке, — каже Ганна

Степанівна. — <...> Ще потихеньку пораюся на городі. Як кажуть, *двіженіє — жизнь*» (Т. Щербатюк. — ГПУ, 2.04.2010).

Лишається все ще помітним явищем навіть у мовленні українськомовних інтелігентів переповідання російською мовою (тобто мовою, якою це було почуто) анекдотів, особливо репліки дійових осіб (тут, звичайно, не йдеться про випадки, коли використання російської мови пов'язане зі збереженням гри слів, відсиланням до певних прецедентних російськомовних текстів тощо): «Приходить хворий до лікаря й каже: — *Доктор, я тей*. — А лікар йому: — *Ви артист, режисьор, художник?* — *Нет*» (Богдан Бенюк, актор Київського національного театру імені Івана Франка. — Т/к «СТБ», програма «Фотограф», 21.06.1998); «— Ой-ой, це як в тому анекдоті: — *А есть ли у вас непроданные женщины?* — *Есть, месье, но они стоят очень дорого*» (Тарас Чорновіл, народний депутат ВР, коментуючи версію про ймовірну готовність однієї з фракцій ВР увійти до коаліції з іншою фракцією, як тільки остання зробить їй таку пропозицію: «Студія 1+1», ТСН, 9.02.2010).

3.1.4. Вкраплення з основними експресивно-образними та прагматичними функціями. Так, у структурі українського мовлення досить помітно виявляються:

а) російські фразеологізми, крилаті слова, назви літературних творів і кінофільмів, уривки з творів художньої літератури, пісень, переважно радянського періоду, тощо (з їхніми можливими трансформаціями), особливо в назвах газетних публікацій, наприклад: «О, сКОЛЬко нам открытий чудных <...>» (УМ, 31.08.1996: обігрування прізвища канцлера ФРН Г. Коля і рядка з поезії О. Пушкіна); «Команда молодости нашей» — назва одного з виборчих блоків під час виборів до ВР 1998 р. (це назва популярної в радянський час пісні О. Пахмутової на слова М. Добронравова). Слід відзначити, що в хронологічних межах другого підперіоду сучасного етапу українсько-російських мовних контактів (від 2014 року) це явище виявляє тенденцію до звуження (це помітно, зокрема, в матеріалах газети «Україна молода», у заголовках публікацій якої такого роду вкраплення були не рідкістю: див. також п. 2.1.3);

б) у розмовному мовленні — ті чи інші російські слова й звороти з жартиливими або іронічними конотаціями на зразок: «*Ему сказала я: "Всего хорошего!"*» (з популярної радянської естрадної пісні), «*Поздно, Соня, пить боржом*» (з анекдоту). Ця лінія завжди простежувалася, зокрема, в розмовній мові українських інтелігентів. Ю. Шевельов, торкаючись підґрунтя цього явища, відзначав: «Брак українського міського сленгу інтелігенція частково компенсувала тим, що вкраплювала в розмову російські слова й вирази, надаючи їм іронічного відтінку», «За цим також крилося приховане бажання принизити російську мову, добре відома звичка залежних народів брати на приховані глузи тих, від кого вони залежать»⁶;

⁶ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. — [Б. м.] : Сучасність, 1987. — С. 263; пор. також: « <...> І не все, що ми зазвичай тавруємо як "суржик", ним є. Одна річ — мовна нерозбірливість, нерозвиненість, брак смаку, полон вульгарної мовної стихії. Інша річ — свідоме використання (в міру, в потребі, зі смаком) русизмів та інших макаронізмів задля досягнення зображального і стилістичного ефекту. Не тільки в літературі, а й у живому спілкуванні. Скажімо, досить часто в колах української інтелігенції, особливо мистецької, можна почути навмисне вжиті російські вирази — в іронічному контексті, з інтонаційно-стилістичним знаком відстороненості; в деяких випадках

в) окремі експресивні вкраплення, що поширюються в розмовному мовленні та через українські ЗМІ, — «влучні», «дотепні» словечка з російської мови, наприклад жарт. *бабушкофон* — мобільний телефон ніби для літніх людей (з більшим шрифтом, великими кнопками). Це, зокрема, ірон. «*батька*» («*бацька*») або вже українізоване (скальковане) «*батько*» — про президента Білорусі О. Лукашенка: «“*Батька*” Лукашенко російським генерал-губернатором бути не хоче. А президентом?» (ВК, 13.03.1997), «“Слов’янський базар” відкрили сам “*батька*” і Юрій Лужков» (Д, 24.07.1998), «*Бацьку* захищать внутрішні війська (заголовок). Олександр Лукашенко готовий застосувати силу, щоб не допустити “югославського варіанта”» (О. Комарчук. — П, 3.08.2001), «Комбайни від “*бацьки*” селяться в Хмельницькому. Білоруське об’єднання «Гомельсільмаш» до жнив закінчить створення спільного підприємства із виробництва комбайнів в Україні» (УМ, 10.06.2003, с. 3), «Першим прибув президент Киргизстану Аскар Акаєв. За ним — білоруський “*батько*” Лукашенко» (т/к «Новий», «Репортер», 28.02.2002). Це слово, звичайно, не можна вважати власне білорусизмом в українській мові (навіть у формі «*бацька*»), воно є одним з виявів зверхньо-глузливого ставлення у відповідних колах сучасного російського суспільства до тих чи інших реалій і атрибутів державності колишніх «національних» республік СРСР. Ось цілком обгрунтована критика зловживання цим словом: «Не Лукашенка ми критикуємо за авторитаризм, додаючи до його прізвища чудне і глузливе в українських текстах слово “*бацька*”, а насамперед саму білоруську мову незаслужено принижуємо, коли виставляємо її ніби нерозривно злитою з негативним образом білоруського президента. Нічого абсурднішого не може бути в даному разі, бо президент Білорусі якраз білоруською мовою не розмовляє!» (А. Бибик, читач, м. Полтава. Білоруси не винні. — ЛУ, 19.04.2001);

г) одиниці російської мови з передаванням їх засобами української графіки — для підкреслення стороннього щодо України характеру як російської дійсності, так і російської мови, наприклад: «Ось як бачить ситуацію один із російських авторів — Сергій Кортунов. В статті під вимовною назвою “*Потенціальніє союзнікі Росії*” <...> він пише: “*отношения с Украиной должны приобрести союзнический характер, тем более что серьезных препятствий <...> для формирования такого союза нет*”» (А. Мануйленко. — УС, 1.08.1996); у відтворенні власних назв (назв організацій, ЗМІ та ін.): «Російські чиновники вчитимуться відмовлятися від хабарів. <...> При цьому, як повідомляє “Інтерфакс” з посиланням на газету “*Московскій камсомолец*”, впливати на держслужбовців передбачається через їхні релігійні почуття» (ЗВУ плюс, 3.08.2006), «— Коли помер ваш чоловік? — питає Мендель. — Одразу після нашого весілля. — Добре, хоч недовго мучився <...> — З газети “*Свейськіє вєсті*”» (НГ, 1997, № 42: у рубриці анекдотів), «*Вєсті Кремля. Слівкі*» — телепрограма, яка подає й сатирично коментує новини з життя РФ (т/к «24»).

Це може бути в’їдливе іронізування щодо виявів [ніби] приязного, доброзичливого ставлення представників російської сторони до української сторони — виявів, що їх остання не сприймає ні як щирі, ні як такі, що відповідають її власним інтересам: «Пора позбутися рабської психології са-

це своєрідна відповідь на глузливе використання українських лексичних округин в устах і писаннях певної категорії наших російських друзів» (Іван Дзюба. Ще до судилища над «суржилом». — ЛУ, 1.07.2004).

моприниження, яку дехто хоче видати за інтернаціоналізм, бо, мовляв, якщо українець розмовляє з росіянином українською мовою, то він націоналіст, а якщо суржилом — от тоді він «*молодець*» (у вимові це було *маладець*. — О. Т.)⁷, «*Маладець, Мароз!*» (стаття Л. Масенко з критикою законопроекту голови Соцпартії України О. Мороза про надання російській мові в Україні статусу офіційної: УУ, 2005, № 5–6), «Я не хочу, — пише він (читач. — О. Т.), — щоб моїм правнукам було “*всьоравно*” стосовно української мови; ну, бодай вже правнукам, оскільки внукам, як бачу, таки вже “*всьоравно*”, дарма, що вчилися вони в школі Української держави»⁸.

У сфері антропонімії це виявляється як підкреслене збереження імені (прізвища) росіянина (російськомовного українця) — з конотаціями як іронічного, несхвального або навіть недобррозичливого ставлення до носіїв цих імен і до мови як такої, так і акцентування на належності імен росіян (російськомовних українців) іншій мові й іншому народові, наприклад: «Головною атракцією з'їзду стала присутність на ньому лідера російських комуністів *Геннадія Зюганова*, який пообіцяв інтелектуальну підтримку Петрові Симоненку <...>» (Львівська газета, 23.06.2003), «<...> кілька місяців тому депутат Верховної Ради України (вже не радянської) *Пйотр Сіманенко* з трибуни з притаманною йому зоологічною ненавистю до всього українського кричав: “*А што ані* (ОУН-УПА. — О. Т.) *витворялі только в Польше после войны!*”» (ШП, 20.02.1997) (див. також п. 3.1.5).

3.1.5. Мовна «русифікація» певного сегмента антропонімікону як спосіб його відмежовування від української мови. У мововжитку деяких політичних і культурних кіл та відповідних ЗМІ окреслилася певна тенденція до якомога повнішого збереження звукового образу російських (як, утім, і білоруських, але останні зі зрозумілих причин нечасто фігурують в українському мовному просторі) особових імен та прізвищ (ознак їхньої «російськості») не тільки спорадично і з відповідними конотативними нашаруваннями, як це було показано вище (див. 3.1.4), а вже й більш чи менш послідовно, регулярно, а отже, з можливим поступовим «вивітренням» наявного поки що тут нальоту експресивності — форми на зразок *Алексей Петрович Г(Г)рішковець* (це вже, як відомо, традиційно практикують в українській західній діаспорі). У такий спосіб не тільки увиразнюється той загалом незаперечний факт, що росіяни — це такі ж представники іншого народу, як, скажімо, німці чи поляки (з їхніми іменами), а й ще більше підкреслюється момент їхньої «чужорідності» як в українській дійсності, так, відповідно, і в українській мові, оскільки їхні імена при цьому або взагалі не українізуються, або українізуються дуже незначною мірою порівняно, зокрема, з іменами інших слов'янських народів. Наприклад (усі подані нижче приклади, набрані курсивом, суперечать чинним нормам літературної мови): *Владімір* Путін (президент РФ, часто тепер згадуваний у ЗМІ), *Нікіта Міхалков*, *Алексей Смірнов*, *Олег Дмитрієв* і под.; *Кагановіч*, *Шаріков* (С, 1995, ч. 4), *Александр Сергєєвич* Пушкін (СТБ, «Вікна», 16.07.2004), *Александр Домогаров*, *Андрей Зорін* (Кр., 1999, ч. 9; 2001, ч. 10), *Філіпп Фьодоровіч* Фортунатов, *Сергєй*

⁷ Ющук І. П. Виступ на установчому з'їзді Товариства української мови імені Тараса Шевченка 11 лютого 1989 р. // Ющук І. П. Мова наша українська. — К., 2003. — С. 143–144.

⁸ Див.: *Погрібний А.* Якби ми вчилися так, як треба... : Розмови про наболіле. — К., 1999. — С. 115.

Петровіч, Александр Твардовський, Михайл Ісаковський, Михайл Панов, Леонід Касаткін, Софья Пожарицька, Петровські реформи (Кр., 2009, ч. 11–12, с. 14–18), Борис Березовський, Геннадій Селезньов, Петров (П, 18.07.2000); «Марія Фьодоровна, дружина царя Александра Третього, мати Ніколая Другого» (т/к «5 канал», «Час», 28.09.2006). Так само в листах читачів: «Я гадаю так: який би не був щирий і освічений українець і мовознавець, але якщо він вважає, що <...> російські власні імена обов'язково слід підмінити українськими (Пьотр — Петро, Николай — Микола, Екатерина — Катерина, Павел — Павло, Анна — Ганна), то це є раб, московський лакуза. Адже цими “перекладами” він підкреслює, що росіяни — це ті ж українці, що не відповідає дійсності» (П. Криця. Хто русифікує Україну? — УС, 30.10.1997), у брошурах для масової аудиторії: «Чому Михайло Сергійович Горбачов, а не Михайл Сергєєвич Горбачов? Адже Джордж Буш не став у нас Георгієм Бушем!», а «Олена Опанасівна ще чомусь має подаватись (у двомовній частині українських паспортів. — О. Т.) й як Єлена Афанасьєвна»⁹. Такі погляди знаходять підтримку, хоча й різною мірою, також з боку частини українських мовознавців: «Невже із Надежды Константиновны Крупской і далі робити мемо українку Надію Костянтинівну Крупську, щоб вона не впізнавала себе в її українському мовному одязі! Чи не краще лишити її тим, ким Надежда була в себе на батьківщині? Тобто щоб росіяни лишалися росіянами (Михайл, Філіп, Катерина), як і поляки лишаються поляками, німці німцями, а французи французами без підшукування національних еквівалентів»¹⁰.

На сьогодні питання відтворення в українській мові російських прізвищ регулюються (так само, як і відтворення прізвищ інших слов'янських народів) у правописах (див.: УП-93; УП-2019) — з більшою чи меншою їх «українізацією», тобто фонетико-морфемною адаптацією до узусу української мови (так, наведені вище прізвища мали б за чинними нормами такі форми: Каганович, Шариков, Березовський, Селезньов та ін.). Сфера російських особових імен досі (до УП-2019) не була охоплена правописом¹¹, але в українській нормативній мові традиційно практикували добір до них відповідників з-поміж українських особових імен. Таку практику демонструють, зокрема, нормативні перекладні словники; вона є усталеною в офіційній документації, зокрема в обов'язковій російськомовній частині ряду особових документів — паспорта та ін. (подібна практика, до речі, існує також у

⁹ Кузьменко Ю. Історія української мови в конспектах Юрія Кузьменка. — К., 1997. — С. 82.

¹⁰ Чучка П. П. З приводу підготовки нової редакції «Українського правопису» // Український правопис: так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису». — К., 1997. — С. 37–38.

¹¹ Таку практику пропонували офіційно закріпити в різних проектах «Українського правопису» доби незалежності — у роботі Української національної комісії з питань правопису 1994–1996 рр. (проект цієї редакції правопису не було опубліковано), в УП-99: «За усталеною традицією імена та імена по батькові росіяни і білоруси передаємо українськими відповідниками, пор.: Александр Сергєєвич Пушкин — Олександр Сергійович Пушкін, <...> Анатолий Цітоу — Анатолій Титов» (с. 174), її узаконено в УП-2019: «Білоруські та російські імена не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: Артем, Микола, Олександр, Семен, Віра, Катерина, Світлана; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як Алесь Адамович, Пятрусь Бровка, Ригор Бородулін та ін.» (§ 144, п. 1).

Росії — причому насамперед у Росії, звідки вона й поширилася свого часу на дві інші східнослов'янські мови, — та Білорусі).

Зазначена проблема, отже, ще далека від оптимального розв'язання у плані визначення певної більш-менш розумної збалансованості в цій сфері між потребами, з одного боку, у збереженні того звукового образу імені, який воно має в мові-джерелі, і, з другого боку, в тій чи іншій його адаптації в мові-сприймачі. У будь-якому разі для передавання російських прізвищ мають, звичайно, застосовуватися загалом ті самі правила, що й для прізвищ інших слов'янських народів, тобто з певною їх «українізацією», яка б дозволяла не надто видозмінювати фонетичну і, відповідно, графічну специфіку української мови, перевантажуючи її фонетичними / графічними варваризмами (адже, наприклад, прізвища поляків норма зобов'язує передавати не як *Пілсудські*, род. *Пілсудського* і т. д., а як *Пілсудський*, *Пілсудського* і т. д.).

Крім того, одночасно з такими закликами до припинення практики «українізації» імен росіян, лунають і протести проти них, причому з не менш патріотичних позицій, — як проти продовження «російщення нашої прекрасної слов'янської мови»¹².

3.2. Переважно соціальний аспект російськомовних вкраплень (з доданням у таких включеннях того чи іншого соціального моменту).

3.2.1. Експресивно загалом нейтральні вкраплення з основними номінативною та комунікативною функціями, які використовуються в межах цього аспекту, як і в попередній період радянської історії, переважно в умовах тривання українсько-російської функціональної двомовності — в основному як терміни, професіоналізми, жаргонізми (у тих випадках, коли останні вживаються без настанови на експресивність мовлення) і просто колоквіалізми для номінування тих чи інших понять соціальної дійсності. Найпростішою і найзрозумілішою з причин цього явища є, звичайно, труднощі, які час від часу виникають у мовців у разі добору потрібного українського слова, назви для відповідного поняття, — при тому, що відповідну російську назву вони вже знають, оскільки в російськомовному оточенні більшості великих міст України назви певних об'єктів, певні звороти з'являлися звичайно саме російською мовою. В основі цього можуть лежати як справді відсутність у літературній українській мові відповідного слова (це об'єктивний фактор), так і недостатній рівень компетентності самого мовця у володінні українською мовою (суб'єктивний чинник). Мовці здебільшого усвідомлюють, що вони звертаються при цьому по допомогу до іншої — російської — мови (на письмі відповідне слово російського походження часто беруть у лапки). Наприклад: «міліцейський *“бобік”*» (УМ, 28.12.2000, с. 11: про службовий автомобіль, яким користуються в органах внутрішніх справ), «Починав службу в Кам'янець-Подільській *“учебці”*» (КВ, 8.08.2000, с. 4: розмовна назва навчального підрозділу для підготовки молодих солдатів), «<...> утворилася система господарчого управління, яку називають *“шахматка”*» (ВК, 12.11.1999, с. 2), «У ті часи для спілкування з носіями мови в Києві були певні точки. Перша — гастроном на Хрещатику, друга — біля кінотеатру «Дружба» була *“стекляшка”* — “Чай. Кава”» (С. Борщевський. — Д, 5.10.2012: кафе зі скляними стінами), «Ще одна дорога помада — MaxFactor, — за оцінкою експертів, лише *“хорошистка”*» (Т. Мілашевська. — УМ,

¹² *Запорожець, Максим (Демчук С.). Українізуймо російські імена // Наше слово. — Варшава, 2003, № 13 (30 бер.).*

3.01.2002), «Загалом слідчий з особливо важливих справ NN <...> наразі не бачить підстав для арешту лідерки БЮТ, бо вона не порушила підписку про невийзд. “Важняк” також запевняє, що на нього ніхто не тисне» (І. Бойко. — УМ, 6.01.2011, с. 4), «Холодницький каже, що йому знову ставили “прослушку”: тягли кабель з Охматдиту» (УП, 19.09.2018), «Форма на кожному — <...> брудна, подерта, бронежилет запаскуджений. Поверх нього — розгрузка, як у черепашки-ніндзя, з якої стирчав, схоже, повний арсенал» (Сергій Лойко. Аеропорт / Пер. з рос. — К., 2015), «Я підняв його автомат, витяг із розгрузки шість автоматних магазинів» (Микола Поровський. — ЛУ, 13.04.2019, с. 9), «Робітники й самі не проти того, аби отримувати нарешті не “чорний нал”, а нормальні “білі” гроші» (Г. Бутенко. — ВЗ, 19.02.2004, с. 19).

У розмовній мові й навіть у ЗМІ часто не перекладають аббревіатури російського походження (крім звичайної мовної інерції, це прагнення до більшої зрозумілості, а також стислості висловлення, і нерідко значно зручніше вживати саме російський зразок, оскільки утворювалися такі аббревіатури саме в цій мові)¹³, наприклад: активізоване в загальному вжитку з часів «перебудови» ГУЛАГ (рос. «Главное управление лагерей»), значно рідше ГУТАБ («гутабівський соціалізм»: О. Гринів. — МУ, 7.02.1997); спецхран («Відкриваючи “спецхрані”»: газетна рубрика. — ЛУ, 18.03.1999, с. 8); ОМОН (рос. «отряд милиции особого назначения»), омонівці, рідше ЗМОП (загін міліції особливого призначення), змонівці, спецназ, спецназівці, рідше — спецпризначенці («“Козирну” садибу спецназ брав штурмом. <...> Спецпризначенцям довелося викликати пожежну машину». — КВ, 13.03.1998); ГКЧП (рос. «Государственный комитет по чрезвычайному положению», утворений у серпні 1991 р. під час спроби державного перевороту в СРСР), гекачепісти: «за часів ГеКаЧеПе» (С, 1992, ч. 12, с. 3), «— Коли відбувався ГКЧП, я в Черкаській області знімав фільм», «— ГКЧП застало мене на відпочинку в Одесі» (П, 21.08.2001); відроджений у часи «перебудови» КВН (рос. «Клуб веселых и находчивых»), рідше укр. КВК (Клуб веселих і кмітливих); «Отже, Вільямс, до того часу маловідомий супертяж із передмістя Лондона, відправивши на третій хвилині четвертого раунду Тайсона на підлону, розвінчав міф про великого чемпіона» (ВЗ, 2.08.2004); з аббревіатур кількох останніх років, утворених уже в самій Україні: «отримати статус ВПЛ [ве-пе-ел]» (рос. «внутренне перемещенное лицо») — про біженців з Криму та Донбасу унаслідок російської агресії з 2014 року.

Див. про такі ж випадки неперекладання аббревіатур в українському тексті, але вже з політизованими нашаруваннями у п. 3.2.4: НКВД, КГБ і под.

3.2.2. Вкраплення (з офіційного, канцелярського, наукового, публіцистичного дискурсів) **для піднесення авторитету мовця і значущості сказаного** — як продовження попередніх традицій «державного» функціонування російської мови на «національних окраїнах» (на відміну від інших прагматично навантажених функцій використання російських вкраплень у

¹³ Пор. подібні випадки в загалом літературному мовленні різних носіїв української мови й давніше: «пройти обстеження на УЗІ» (рос. «ультразвуковое исследование»), «черги до ОБІРів» (рос. «отдел виз и регистраций»), «виїхати на ПМЖ» [пе-ем-жє] (рос. «постоянное место жительства»), «відпочивати на ЮБК» [ю-бе-ка] (рос. «Южный берег Крыма»), «закінчити ін'яз» (рос. «институт иностранных языков»), МІД (рос. «министерство иностранных дел»), особливо мідівський, ТЮЗ (рос. «театр юного зрителя»), особливо тюзівці, «ж/д [же-дє]» (рос. «железнодорожный») вокзал.

структурі сучасного українського мовлення включення цього розряду характеризують мовну поведінку осіб, що продовжують так чи інакше зберігати шанобливе ставлення до російської мови): «Тих людей, які вже не можуть стояти, треба пропускати в *обязательном порядке*» (чоловік немолодого віку — у черзі до реєстратури в поліклініці: авторитетно). Ця прагматична лінія російськомовних вкраплень в українському мовленні вже поступово звужує діапазон свого вияву, лишаючись більш або менш помітною рисою ідіолектів насамперед «простих» людей старшого покоління, більша частина життя яких пройшла в умовах радянської дійсності.

3.2.3. Вкраплення з метою увиразнення факту функціонування саме російської мови як домінантної мови діяльності органів державної влади (у колишньому СРСР і певною мірою — в сучасній Україні). Це використовується насамперед з метою підкреслення того, що саме російська мова фактично була державною мовою в СРСР і, зокрема, мовою органів радянської каральної системи. Пор., наприклад, наявність різних думок з приводу того, що в романі Василя Шкляра «Чорний Ворон» архівні документи правоохоронних органів радянського часу подаються російською мовою без перекладу, — це, з одного боку, критика: М. Самусь, читач. Не бажаю зросійщуватись! (ЛУ, 18.03.2010); з другого, — підтримка, бо «переклад <...> не дає змоги відчувати брутальність змісту документа», але російський текст має подаватися українськими буквами (А. Ступак, читач. Якою мовою цитувати документ? — ЛУ, 13.05.2010).

Щодо нової української дійсності, то, оскільки діяльність органів державної влади в країні стала провадитися, принаймні в її публічному вияві та в сфері писемної комунікації, у столиці та в більшості інших регіонів частіше українською мовою, це відповідно виявляється і в переважному спрямуванні вкраплень — з української в російську (від жартівливого або іронічного, наприклад, «негаразды», мн., до різко саркастичних «панове», мн., або «незалежность»). Найпомітнішим же серед відповідних російських вкраплень такого прагматичного спрямування у структурі українського мовлення цього часу стало, очевидно, *йолка* («йолка Януковича»), як стали саркастично — як вияв опозиційності до влади — називати традиційну «головну ялинку країни», установлену на майдані Незалежності 30 листопада 2013 року. Пор. так само в структурі російського мовлення в Україні: «Пока украинцы выстраивали живую цепь до границы с Польшей, украинский “Беркут” выстроил две мертвые цепи до Кремля и Минска и дубинками защитил недостроенную “йолку”» (Андрій Курков, письменник. — Вечерние вести, 2.12.2013, с. 5).

3.2.4. Несхвальні та іронічні / саркастичні вкраплення з метою підкреслення органічної суміжності між використанням російської мови (як формою) і поняттями радянського та комуністичного (як змістом)¹⁴.

¹⁴ Пор., наприклад: «Для России “советские” и “русские” — в каком-то смысле синонимы. На Украине, напротив, “украинцы” и “советские” — в определенном смысле антонимы» (хоча, звичайно, тут ця риса виявляється не так виразно, як, наприклад, в Естонії або Польщі) (Толпыго А. Киев и Москва // Дружба народов. — 1998. — № 11. — С. 178). Подібне несхвально-іронічне використання слів і висловів саме російської мови на позначення певних суспільних явищ радянської дійсності є характерним, очевидно, для різних мов на пострадянському просторі. Див., наприклад: Лихачева А. *Kaip sako rusai...* (Как говорят русские...): русизмы в современном массовом сознании литовцев // Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. — Warszawa, 2004. — С. 532–533.

Практика неперекладання російських назв ключових понять радянської дійсності та комуністичної ідеології для підкреслення їх зовнішнього привнесення в українське життя була характерною для антирадянського дискурсу ще від 1917 року і продовжилася в західній українській діаспорі. Це насамперед такі слова, як *большевик*, *советський* / *советський* / *совітський* ¹⁵, *КПСС*, *СССР*, *НКВД*, *КГБ* (з похідними від двох останніх аббревіатур). Тепер вона поширюється не тільки в розмовній мові, публіцистиці, художній літературі, але певною мірою навіть у деяких інших сферах, наприклад: «Після відповідної підготовки і тривалих дискусій ми серйозно взялися зараз за перебудову *советської* школи» (Б. Жебровський, начальник Головного управління освіти Києва. — УУ, 2000, № 10, с. 28), «тлумачення творчості Лесі Українки за *советської* доби» (Л. Масенко. — УУ, 2001, № 2, с. 4), «Усі його картини знищили *енкаведисти*» («Студія 1+1», ТСН, 26.10.2002), «Чи колють зламані хребти *кагебістське* сумління?» (Василь Овсієнко. — УМ, 8.07.1999) ¹⁶.

Часто це звороти з політичних лозунгів, популярних суспільно-політичних кліше радянського часу, з текстів радянських масових пісень, особливо 30–50-х років, використання відповідних власних назв: «Ми страждали і страждаємо досі отією “*советською*” психологією: “*Всьо вокруг колхозное — всьо вокруг мойо*”» (Про проблеми культури Придніпров'я — і не тільки. — ЛУ, 12.09.1996), «Виступаючи на Всеукраїнському форумі журналістів, Президент України Л. Кучма сказав: “Якщо власність на майно яке досі залишається великою мірою нічийм (“*всьо вокруг колхозное — всьо вокруг мойо*”), нарешті стане приватною, то я переконаний: ми побачимо виразні позитивні зміни в економіці”» (ВК, 9.01.1998), «Обдурені люди улесливими байками про “*светлое будущее*” сприйняли утопічне “*кто бил никем, тот станет всем*” як велике благо» (В. Гречаник, д-р техн. наук. — УС, 24.08.2000), «Процюк запропонував погляд власний, а не якоїсь “*группы товарищей*”» (Михайло Бриних. — УМ, 11.01.1997), «До новообраного українського парламенту за активного сприяння імперських і проімперських сил (і засобів!) вдалося провести небезпечно велику ... кількість прихильників “*Союза нерушимого*”» (Є. Голібардов. — ВК, 3.04.1998, с. 5), «В. Антонов-Овсієнко склав з себе повноваження верховного головнокомандувача *Красної армії* в Україні» (НГ, 1998, № 19), «Після так званої “*отечественной войны*” залишилося багато “*освободителей*”, які забули собі сказати: “*бери шинель, іди додому!*”» (О. Васкул. — ШП, 27.03.1997), «Під час панування

¹⁵ У сучасних польській та литовській мовах означення-росіізмами п. *sowiecki*, лит. *soviety*, *sovietinis* ще істотніше потіснили узвичаєні до 90-х років кальки на власній структурній основі п. *radziecki* (від *rada*), лит. *tarybų*, *tarybinis* (від *taryba* «рада»). Див., наприклад: *Moszyński L. Czy radziecki w znaczeniu «sowiecki» jest semantycznym ukrainizmem? // Procesy rozwojowe w językach słowiańskich.* — Warszawa, 1992. — S. 113–124; *Лихачева А.* Знач. праця. — С. 533.

¹⁶ Пор., з іншого боку, у сприйнятті представників російської сторони: «<...> когда в сегодняшней украинской речи приобретают все большее хождение монструозные *Совіти*, *совітський*, когда в текстах на языке, стремящемся освободиться от русификаторских наслоений, глаз то и дело натывается на *СССР* (вместо *СРСР*), *КГБ* (вместо *КДБ*), закономерно возникает вопрос: что, разве из самих-то украинцев никто не участвовал в этих самых “Совітах”? Не считал “СССР” своей Родиной? Не служил в госбезопасности?» (*Малахов В. А.* Идентичность, диалог, ответственность: о философии нашего общества // *Дружба народов.* — 1998. — № 11. — С. 163). Однак при цьому випускають з уваги той цілком очевидний факт, що шляхом використання зазначеного прагматичного засобу підкреслюється не національність цих функціонерів, а їхня «робоча» мова.

радянського режиму місто Переяслав-Хмельницький було символом “об’єднання двох братських народів”» (М. Сингаївська. — УС, 30.10.1997), «На День незалежності, увечері, я обійшов увесь центр міста. Пісні спочатку, згодом — п’яні вигуки, мати і все інше, що залишилося у нас із ментальності “советского человека”» (А. Самарський. — Західний Донбас, м. Павлоград, 30.08.1997), «Неверной дорогой идете, *товарищи!*»¹⁷ (напис на транспаранті учасників антикомуністичної демонстрації 7 листопада: ЛУ, 12.11.1992), «Таких (магічних формул. — О. Т.) не бракувало на самих початках марксизму: “*Пролетарії всіх стран, соєдіняйтесь!*”, “*Диктатура пролетаріата!*” тощо» (О. Боргардт. — Березіль, 1996, № 5–6, с. 135), «<...> політруки, захлинаючись, розповідали про «радянський рай» — про “*большую технику, необозриміє колхозніє поля, стахановській труд*”» (УС, 20.07.2000, с. 11). Навіть про період демократичних реформ у СРСР кінця 80-х — початку 90-х років — замість нейтрального *перебудова* іронічне *перестройка*: «<...> у часи горбачовської *перестройки*, коли відбулося значне послаблення тоталітаризму» (В. Карпенко. — ВК, 20.12.1996), «<...> під час горбачовської “*перестройки*” виявилось, в українських письменників немає творів “у шухляді”» (Оксана Забужко). З метою підкреслити такий аспект державної ідеології СРСР, як виховування саме «радянської» людини, прив’язаної не стільки до рідного дому і до краю своїх предків, скільки до всієї «великої й неосязної Батьківщини» з неминучим при цьому формуванням ментальності «перекотиполя», цитують рядки з пісні Д. Тухманова на текст В. Харитоновна «Мой адрес — не дом и не улица, / Мой адрес — Советский Союз!», вкладаючи в них саме цей зміст.

Ось приклад застосування таких «російсько-радянських» ключових слів щодо реалій інших соціалістичних країн: «Кубинські чиновники <...>: холодна печать пролетарської “*бдительности*” на лицах, вицвілі штани й дешеві мешти. Найбільше разить око той неприємний відтінок “*советського*” хаки військових» (Р. Яким’як. — ВЗ, 1.08.1997).

3.2.5. Саркастичні вкраплення, спрямовані на викриття певних аспектів зовнішньополітичного курсу Російської Федерації як імперських, зорієнтованих на продовження інформаційної та культурної російської експансії в Україні, політичного тиску на неї, а з 2014 року — розгортання вже й військової агресії проти неї, на критику ідеї збереження попередніх (ще з царських часів, посилених особливо в радянський період) соціальних позицій російської мови в Україні (як такої, що, мовляв, є спільною зовсім не тільки для росіян і має лишатися такою на майбутнє). Це, зокрема, іронічне переосмислювання старих, уже клішованих зворотів російської мови «*єдиная і невіділяемая*», «*тысячелетняя держава*» (щодо Росії), «*общепонятный (общедоступный) язык*»¹⁸, «*великий і могутий*» (захоплена характеристика ро-

¹⁷ У російськомовних колах в Україні все ще набагато частіше можна почути звертання / називання *товарищ*, що лишилося від радянського часу (особливо це характерно для Південно-Східного регіону), ніж в українськомовних колах — *товариш*. Пор. в оцінці відомого українського поета-сатирика: «Ось хоча б і в Україні — / Скільки щирих росіян, / Тих, що гордо заявляють: / “Я *товарищ*, а не пан”!» (Павло Глазовий. — ЛУ, 7.02.2002). У самій Росії ця номінація вживається, за попередньою традицією, очевидно, ще ширше, пор. у виступі тодішнього президента Російської Федерації Д. Медведєва: «наши украинские *товарищи*» — про депутатів ВР України (ГПУ, 30.04.2010).

¹⁸ Така характеристика саме російської мови вже має, як відомо, тривалу традицію, зокрема і в радянський час, наприклад: «— Я получаю письма со всего Со-

сійської мови з відомого твору І. Тургенєва) та деяких ін.: «Неохоче я взяв цей документ (український паспорт, де записи дублюються українською й російською мовами. — О. Т.), бо знав, які записи там, якою мовою <...> На першій сторінці прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, де народилася людина. На другій — те саме, але вже на “общепонятном языке”» (О. Середюк, читач. — Час, 26.01.2001), «<...> чимало вчителів, відпрацювавши знехотя урок українською, на перерві переходили на *общепонятний*» (П. Антоненко. — Сл. Пр., 11.02.2010), «<...> голова фракції соціалістів у парламенті завершив промову своєю “коронною”, на його думку, фразою, яку виголосив на *общедоступном*: “Наше дело правое, потому что левое”» (Н. Харчук. — Час, 13.11.1997), «Хоч у яку установу зайдеш — скрізь остогидлий “великий и могучий”. Навіть у парламенті України — мова колишньої імперії» (Віктор Міняйло. — Сл. Пр., 1997, ч. 8). Для підкреслення «російськості», а не «українськості» певних осіб, хоча вони можуть бути при цьому й громадянами України: «кримський “гаспадин Президент”» — про Ю. Мешкова (М. Стрельбицький. — ЛУ, 3.03, 1994), «Господа (навмисно вживаю це слово, а не українське “панове”) Гриньов, Бистряков та їхні однодумці хай не лукавлять: ніщо російській мові в Україні не загрожує» (В. Косяченко. — ЛУ, 2.04.1998), «Не випадково сьогодні *рускоязычные* різної національної належності так люто повстали проти всього українського — мови, історії, культури, літератури, традицій і т. ін.» (Анатолій Шевченко. — УУ, 2000, № 9, с. 16).

Серед нових мовних явищ такого роду, що активізувалися у зв'язку з агресією РФ проти України з 2014 року, слід назвати «*русский мир*» або в українізованій графічній формі «*рускій мір*»¹⁹ (обидва варіанти — з конотацією несхвальності), наприклад: «Непринятно довгий час в гуманітарній політиці незалежної України домінували малоросійство та радянщина. В Москві для цього отруйного коктейлю вигадали навіть назву — “*русский мир*”. Подібні інструменти впливу та підкорення інших країн в політології називають культурним імперіалізмом» (з виступу президента П. Порошенка під час церемонії вшанування пам'яті жертв політичних репресій: УП, 20.05.2018); глузл. «*поребрик*» (у російській вимові) / «*поребрік*» (в україн-

ветского Союза, в которых мне пишут следующее: “Зачем развивать национальные культуры? Не лучше ли делать на *общепонятном языке* (подразумевается под этим русский), — каже т. Сталин. — Все это глупости. Только при полном и всемерном развитии национальных культур мы придем к культуре интернациональной”» (див.: Володимир Сосюра. Третя Рота: про зустріч українських письменників з Й. Сталіним 1929 року); «— Здесь на мове не понимают, говорите на *общепонятном!*» (Борис Антоненко-Давидович: зі спогадів про 1918 рік. — Дивослово, 2014, № 5, с. 61–62).

¹⁹ Концепція «русского мира», що вже досить давно пропагується в певних колах російського суспільства як ідея спільності «триєдиного русского народа — великоросов, малоросов и белорусов», з утворенням РФ була спочатку інституціоналізована для діяльності щодо збереження й дальшого поширення російської мови за межами Росії та популяризації російської культури у світі, а на початку 2000-х років була взята на озброєння як державним керівництвом РФ, так і керівництвом Російської православної церкви уже з метою об'єднання Росії, України і Білорусі (а також, можливо, Молдови й північної частини Казахстану) у єдиному спочатку духовному та конфесійному, а потім і в політичному просторі на «трьох китах» — це російська мова і культура, православ'я, спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Щодо України ця «доктрина» з 2014 року стала застосовуватися, як відомо, і шляхом військового втручання та анексії її території.

нізований графічній формі) / «поребрик», «поребрик» (в тій чи іншій українській формі) — у значенні державного кордону України з РФ: «там, за “поребриком”», тобто в Росії, «із-за “поребрика”»; з(3)аноребрик, з(3)аноребер’я — про сучасну Росію: «<...> і згадаємо наш улюблений “з(3)аноребрик” (в українській фонетичній формі. — О. Т.) — зокрема, як готують рейтинг Володимиру Путіну» (т/к «Еспресо», 1.06.2019, «Скандали тижня»: ведуча) (значення, похідне від *поребрик* у значенні «бордюр»; *поребрик* у цьому значенні було почуто в російському мовленні терористів, що захоплювали навесні 2014 року населені пункти Донбасу, на підставі чого українські журналісти, блогери зробили висновок про прибуття цих людей з Росії, у певних регіонах якої, зокрема в Санкт-Петербурзі, саме так називають бордюр; узусальним значенням цього слова в українській мові є «архітектурний орнамент у вигляді ряду цеглин, укладених під кутом до зовнішньої поверхні стіни» — звичайно в професійному слововжитку).

У такій спрямованості проти політики РФ та «російської ментальності» іноді відчувається ніби оборонний характер (це може бути не відверте глузування з боку вищого, а маскування іронією самоприниження, часом просто як «огризання»), пор.: «<...> — *Шо, хахли, бунтовать?! Так зима прийде, ми трубку с нефтью перекроем — бистренько образумітесь, самостійнічки <...> Святую Русь, мать вашу <...> нашу, пазоріте! На коліні! <...> — Що то значить Гаспадін гаркнули. Не те, що наші паненята <...> Бо Вони — Гаспадін» (І. Городецький. Про національну гордість малоросів, або Шикуйсь, Хохляндія! — П.-П., 1995, № 29).*

3.3. Семантико-прагматичне зіставлення / протиставлення в межах контексту одиниць української і російської мов (явище, що практикується звичайно в українськомовному дискурсі), чим підкреслюється не просто належність їх до різних мов, а їхня принципова національно-культурна або й національно-політична «іншість», як і відмінність самих цих мовних спільнот. Це можуть бути українське і російське найменування того самого референта, належного різними своїми гранями як до України, так і до Росії, або співвідносних української і російської реалій. Відомий приклад такого зіставлення — подавання в дискурсі української західної діаспори українського і російського імені та прізвища М. Гоголя: Євген Маланюк. *Гоголь — Гоголь* (стаття); G. Luckyj. The Anguish of *Mykola Hohol*, a.k.a. *Nikolaj Gogol*. Toronto, 1998; укр. переклад: Ю. Луцький. Страдництво *Миколи Гоголя*, знаного також як *Ніколай Гоголь* / Пер. Т. Михед. К., 2002. Приклади із сучасної мовної практики в самій Україні: Олександр Ірванець. *Рівне / Ровно* (стіна). Л., 2001 — роман у жанрі соціальної утопії про поділ України на Соціалістичну Республіку Україна (на Сході) і Західно-Українську Республіку, коли місто Рівне було поділене на дві частини, як свого часу Берлін, стіною; як полемічний засіб: «<...> кожна група вважає, що в Україні реалізуватиметься саме її проект: україномовної “європейської” України в одному випадку і російськомовної “східнослов’янської” України в другому» (Микола Рябчук. — Кр., 2009, ч. 7–8, с. 9); «*русско-російські словники*» (так у деяких колах іронічно характеризують російсько-українські словники від середини 30-х до 90-х років або й сучасні словники цього жанру — як такі, що [нібито] подають в українській частині в масовому порядку не українську, а також російську або зросійщену лексику); протиставлення в загальних межах населення України *українців* (етнічних українців, що розмовляють українською мовою і є справжніми представниками «української» України) і *українцев*

(етнічних російськомовних українців)²⁰; І. Гирич, О. Рибалко. *Речники українськості і глашатаї «руськості»* (Пам'ятки України, 1998, ч. 3–4: про те, що належність певного вченого до української науки визначається його національно-культурним самоусвідомленням та відповідною діяльністю, а не тим, що він жив і працював в Україні); «Від “знаків” до “знаков”» (М. Савчук. — УМ, 16.09.2010: про переведення дорожніх знаків у Севастополі з української на російську мову); із зіставленням / протиставленням одиниць мови і мови: «Розмовляє наша Мова / З руським Язиком / <...>» (Павло Глазовий. *Мова і мови*), В. Матвійшин. *Мовою чи язиком, або Постколоніальний синдром* : Яку мовну політику наслідуватимуть українці — Білорусі, Алжиру? (УМ, 2.04.2010). На олімпіаді з української мови та літератури в одному із середніх навчальних закладів Києва 2002 року було завдання — пояснити зміст зорової поезії Миколи Сороки «П'ята колона», яка містить 10 однакових рядків: «ЄЄЄЄЄ / ЄЄЄЄЄ / <...>»; відповіді були: «протиставлення двох мов, двох культур в Україні», «зіткнення української і російської домінант», «дисгармонія в мовній ситуації» і под.²¹

Серед небагатьох фактів такого зіставлення одиниць української і російської мов, прагматично не тільки нейтрального, а й, безсумнівно, спрямованого цілком на «позитив», слід навести насамперед напис «Єдина країна / Единая страна», який фігурував у публічних місцях, на телеекранах у вигляді політичної реклами в 2014–2015 роках (після масових заворушень у деяких містах Південного Сходу, інспірованих з боку РФ, анексії Криму і початку російської агресії на сході країни під приводом нібито захисту російськомовного населення) безперечно на замовлення влади як знак підтвердження цілковитої єдності українського народу незважаючи на поділ населення країни за базовими мовами спілкування — єдності, яку не вдасться порушити жодним зовнішнім втручанням. Однак з боку кіл принциповішої української як культурно-мовної, так і політичної орієнтації лунала критика щодо використання такого гасла: його ставили в один ряд з «мовним» лозунгом панівної перед цим Партії регіонів України «Дві мови — один народ».

4. Підсумкові зауваження. У хронологічних межах нового етапу в українсько-російських мовних контактах (від початку 1990-х рр.) можна констатувати як 1) певне загальне ослаблення впливів з боку російської мови — унаслідок виникнення таких факторів, як а) належність України і Росії вже до різних державних утворень (у тому числі зі значним спадом інтенсивності міграційних процесів з Росії до України, з поступовим згортанням спільного для них, тобто російського, інформаційного та культурного простору), б) активізація нормалізаторської діяльності в царині української літературної мови і в) цілеспрямована діяльність української держави щодо нейтралізації можливостей для продовження ідеологічних впливів з боку РФ — з поступовою відмовою від спільної для них пострадянської ідеологічної спадщини і наявності слідів російської історії та географії на ономастичній карті України (особливо в межах другого підперіоду цього етапу — від 2014 року), так і, навпаки, 2) певне посилення цих впливів у нових умовах як функціонування

²⁰ Гнаткевич Ю. Чи злетить птах у синє небо? : Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні. — К., 1999. — С. 74; Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба...: Розмови про наболіле. — К., 1999. — С. 255.

²¹ Див.: Чукіна В. Мовна картина світу українців (на матеріалі фразеологізмів) // Укр. мова та література. — 2004. — Ч. 8. — С. 7–8.

української літературної мови (з розширенням діапазону її використання), так і демократизації та лібералізації мовної діяльності — це, з одного боку, загалом не усвідомлюване самими мовцями «забруднення» їхнього усного й писемного мовлення позанормативними запозиченнями з російської мови (як один з наслідків переходу широких кіл населення на користування українською літературною мовою), з другого, — активізація (в основному у ЗМІ) вживання образних зворотів, цитат походженням з російської мови (прямих і калькованих). За умови збереження сучасного стану мовної ситуації в країні вже, очевидно, можна зробити висновок, що перша з цих тенденцій — до ослаблення слідів наявності елементів російської мови в структурі (у корпусі) української літературної мови — з часом має виявлятися дедалі повніше, тоді як друга, — навпаки, поступово ставати менш помітною (у зв'язку як з посиленням компетенції мовців у володінні українською літературною мовою, так і зі зростанням авторитетності її самої для дедалі ширшого мовного загалу).

Ситуація ж зі зростанням у межах цього періоду використання ідеологічно конотованих українсько- і російськомовних вкраплень у структурах відповідно російськомовних і українськомовних текстів складніша для інтерпретації. Назване явище, що є наслідком, з одного боку, становлення самостійної української державності і насторожено-негативного ставлення до цього факту з боку певних кіл РФ, а з другого, — зростання суспільного значення української мови та посилення її конкуренції з російською мовою в самій Україні, відбиває як прямий вплив однієї мови на іншу, так і — в разі несхвально-іронічного використання цих елементів — негативну реакцію носіїв кожної з цих мов на такий вплив. Відзначене стилістично-оцінне й прагматичне використання цього мовного засобу характеризує мовну практику не тільки певних суспільних кіл української і російської орієнтацій у самій Україні (у межах російськомовного соціуму це насамперед кола проросійської політичної орієнтації, особливо в Криму й на Донбасі, ліві політичні сили), але й Росії. У російськомовному дискурсі (особливо в російській мові метрополії) це передусім несхвально-іронічне неприйняття прагнень української сторони до віддалення як від Росії, так і від російської мови. В українськомовному дискурсі це насамперед іронізування з приводу такого небажання погодитися з уже окремим існуванням України як держави та розширенням поля суспільного функціонування української мови з неминучим при цьому відповідним звуженням діапазону використання російської мови. У російськомовному дискурсі це явище виступає помітно ширше й «наступальніше», тоді як в українськомовному — різноманітніше. Так, публіцистичні штампи сучасного російського політичного дискурсу *самостийный* і *незалежный* — іронічно щодо України (широко вживається й субстантиват «незалежная») давно вже стали звичайним явищем у мові навіть інформаційних програм провідних російських телеканалів — ПКВС, «РТР-Планета», «ТВЦ-Международный» (щоправда, слід відзначити, що після приходу до влади президента В. Януковича стилістичний підхід російських ЗМІ до висвітлення подій в Україні став був більш урівноваженим). Щось подібне з боку провідних українських телеканалів на адресу Росії, звичайно, важко було б навіть уявити протягом майже всього періоду незалежності. І лише з початком російської агресії проти України з 2014 року в мовній діяльності деяких телеканалів стали практикувати саркастичні російськомовні вкраплення в структурі українського мовлення, іронічне цитування уривків тексту

російською мовою (наприклад, у сатиричній програмі «Весті Кремля» на т/к «24»).

Якщо брати загальнослов'янський контекст постсоціалістичного періоду — після розпаду кількох попередніх державних федерацій, то з боку української сторони навіть за теперішніх обставин дуже різкого загострення відносин між Україною і РФ (аж до воєнного конфлікту між ними) жодним чином не простежується таких зразків гострого неприйняття мовних особливостей сторони-опонента, як це було в хорватській і сербській мовах (у публіцистиці й навіть у поезії) в 90-х роках, коли опоненти полемічно загострено використовували навіть букви відповідно кириличного і латинського алфавітів цих мов — з надаванням їм зловісних конотацій²² (не останньою мірою це, звичайно, пояснюється й тим, що російська мова є для України не тільки іноземною, а й рідною або принаймні базовою мовою спілкування для значної частини населення країни). У контексті ж мовних ситуацій тих країн, де співіснування різних мов не привносить у суспільну свідомість моментів такого напруження, подібна стилістична лінія іншомовних вкраплень виявляється, звичайно, значно стриманіше²³.

Безперечно, цілком правомірно припустити, що в разі обмеження демонструвань такої полемічної стилістики в російськомовному дискурсі це привело б до звуження її вияву і в українськомовному дискурсі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) словники, інші довідники:

ЕССУМ	—	<i>Митрополит Іларіон (І. Огієнко)</i> . Етимологічно-семантичний словник української мови : В 4 т. — Вінніпег, 1979–1994.
ЕУ	—	Енциклопедія українознавства : Словникова частина : В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. — Перевидання в Україні. — Л., 1993–2000.
ОСУМ-75	—	Орфографічний словник української мови / С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пешак, В. М. Русанівський. — К., 1975. — 856 с.
РУС-68	—	Російсько-український словник : В 3 т. — К., 1968.
СУМ-11	—	Словник української мови : В 11 т. — К., 1970–1980.
СУМ-11 : Дод.	—	Словник української мови : В 11 т. : Додатковий том, кн. 1–2. — К., 2017.
СУМ-20	—	Словник української мови : В 20 т. — К., 2010–2018. — Т. 1–9.

²² Див., наприклад: *Lubaś W.* Polityka językowa [project «Komparacja współczesnych języków słowiańskich», 4]. — Opole, 2009. — S. 316–320, 521.

²³ Пор. щодо цього, з одного боку, функціонування чеських вкраплень у структурі словацького мовлення в сучасній Словаччині (див.: *Horecký J.* Slovensko-česká diglosná komunikácia // Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. — Bratislava, 1995. — S. 183–187), де співіснування цих двох мов у межах колишньої федерації не призвело до таких негативних наслідків для «слабшої» мови, як у ситуаціях російсько-«національної» двомовності для української та білоруської мов, а з другого, — функціонування російських і білоруських мовних вкраплень у структурі відповідно білоруського й російського мовлення в сучасній Білорусі (див., наприклад: *Мечковская Н. Б.* Белорусский язык : Социолнгвист. очерки. — München, 2003. — С. 41–43), де тривала диглосія призвела до явного витіснення «слабшої» мови, що, однак, не стало, принаймні станом на сьогодні, фактором різкого суспільного загострення в країні.

- СУМ 2012 — Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. — К., 2012. — 1317 с.
- УОС-09 — Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скляренка. — К., 2009. — 9-е вид., перероб. і допов. — 1011 с.
- УП-90 — Український правопис. — К., 1990. — 240 с.
- УП-93 — Український правопис. — К., 1993. — 238 с.
- УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції. — К., 1999. — 340 с.
- УП-2019 — Український правопис. — К., 2019.
- УРЕ — Українська радянська енциклопедія : В 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — К., 1977–1985;

б) засоби масової інформації, інші скорочення: ВЗ — «Високий Замок» (газ., м. Львів); ВК — «Вечірній Київ» (газ.); ВР — Верховна Рада (України); ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України» (газ.); Д — «День» (газ.); Дз. т. — «Дзеркало тижня» (газ.); д/ф — документальний фільм; Е — «Експрес» (газ., м. Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (газ., м. Львів); ЗСУ — Збройні сили України; КВ — «Київські відомості» (газ.); КПВУ — «Комсомольская правда в Украине» (газ.); Кр. — «Критика» (часопис); к/ф — кінофільм; ЛУ — «Літературна Україна» (газ.); МУ — «Молодь України» (газ.); НГ — «Народна газета»; П — «Поступ» (газ., м. Львів); ПКВС — «Первый канал. Всемирная сеть» (т/к, м. Москва); П.-П. — «Пост-Поступ» (газ., м. Львів); РТР-Планета — «Российское телевидение и радио — Планета» (т/к); РФ — Російська Федерація; С — «Слово» (газ.); Сл. Пр. — «Слово Просвіти» (газ.); СН — «Столичные новости» (газ.); т/к — телеканал; Тов. — «Товариш» (газ.); т/с — телесеріал; ТСН — «Телевізійна служба новин» (телепрограма); т/ф — телефільм; УК — «Урядовий кур'єр» (газ.); УМ — «Україна молода» (газ.); УП — «Українська правда» (інтернет-видання); УС — «Українське слово» (газ.); УТ-1 (2, 3) — Українське телебачення (Перший / Другий / Третій канал); УТН — «Українські телевізійні новини» (телепрограма); УУ — «Урок української» (журн.); УШ — «Український шлях» (газ., м. Львів); ШП — «Шлях перемоги» (газ.).

О. О. TARANENKO

NEW TENDENCIES IN SPREADING OF THE RUSSIAN ELEMENTS IN THE CORPUS AND TEXTS OF STANDARD UKRAINIAN. II

The article deals with the present-day state of Ukrainian-Russian language contacts (at the turn of the twenty-first century), which are characterized by some weakening of Russian language influences on the Ukrainian language and, vice versa, reinforcement of Ukrainian language influences on the Russian language (in Ukraine), by the greater attention of Ukrainian-speaking community to problems of national originality of Ukrainian (with «estrangement» in particular from Russian). The article includes analysis of both Russian borrowings proper in the corpus of the Ukrainian language and Russian textual inclusions in the structure of the Ukrainian speech, their semantic, stylistic, and pragmatic functions.

Keywords: Ukrainian and Russian in contact, contemporary Ukrainian language, the Russian language in Ukraine, language borrowings, textual inclusions, Ukrainianism, Russianism.

MYTHOPOETICAL SYMBOLISM IN THE INNER FORM Of SOVIET UKRAINIAN SENSATIONAL FICTION TEXTS

The article is a case study of the role of mythopoetical linguistic-cultural code elements within the semantic structure of thriller text inner form, carried out with specific reference to Ukrainian Soviet author Vadym Sobko's trilogy «Starry wings». It argues that the linguistic presentation of the latter's text-internal world and plot line is largely influenced by traditional mythic symbolism of nature cycles.

Keywords: myth, symbolic semantics, the Ukrainian language, literary discourse, sensational fiction, linguistic-cultural code, ideology, text inner form, parallelism.

Combining in its name's inner form the designations of two secondary modeling systems (or linguistic-cultural codes), namely myth and poetry, the category of mythopoesis is not limited to them¹, neither it is confined to mythology in the traditional sense and thus to the distant past and archaic beliefs, being at the same time a universal part of the most prototypal kind of linguistic activity and inhering in everyday oral vernacular as well as speech (or verbal) thinking². The present paper is an essay to apply this category to the linguistic-semiotic study of the language and poetics of Soviet Ukrainian sensational, or thriller, fiction, something that, as far as I know, has never been done before. My aim is to show that the mytho-poetical elements can play an important role in the semantic structure of inner form of texts (as understood by O. Potebnia³) of this genre, operating as one of models in constructing a fictional world represented in and by these and therefore accounting for their general stylistic character, so that taking such elements into consideration while analyzing sensational prose, identifying them as such and knowing them for what they are, can be instrumental in establishing important characteristics of what is traditionally called the language and style of individual works and, possibly, of this genre as a whole. I hope to demonstrate this by investigating in corresponding terms some works of a Ukrainian author of the period which presumably can provide evidence to prove my contention. But before that, since thrillers are part of what is called pop literature and culture, I find it necessary to provide some comment on the notion of this literature and culture as used with reference to Soviet sensational prose. And since the former, as the Soviet arts and literature in general, had to adhere to the principles of the style of socialist realism, it is necessary also to dwell on the problem of relation between the characteristics and criteria, mostly ideological, of this style,

¹ Cf.: *Топоров В. Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического : Избранное.— М., 1995.— *Passim*.

² *Лотман Ю.М., Успенский Б.А.* Миф — имя — культура // *Σημειωτική. Труды по знаковым системам.*— 1973.— Вып. 6.— С. 282–295.

³ *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика.— М., 1976.— С. 174–183, 198–201.

on one hand, and the impact they have on the linguistic and stylistic features of Soviet literature, on the other.

In modern society culture, thriller fiction belongs to the genre that subsumes under its heading not only works of literature, but of cinema and television as well, and therefore is an essential part of popular (pop), or mass, culture (the Ukrainian for the latter is *масова культура*, whereas the Ukrainian term for the corresponding literary genre is *пригодницька, or авантурна, література*). However, as the object of my philological observations is Soviet Ukrainian sensational prose, it should be noted that the definition of Soviet culture (or literature) as popular is subject to some qualifications, since in its primary socio-cultural context, the notion of mass culture is opposed to that of elitist, or high, one. In the Soviet society, on the contrary, culture was, or should have been, «high», while its ostensible consumers could only have been working masses, cf. the Bolsheviks' slogan «Culture to masses». Yet at the same time, in the Soviet culture there also was a hierarchy of (literary) genres, in which sensational fiction, ideologically steeped as it was, does not held a prominent position, in spite of the fact that it was literary pieces of this genre, as different from some (by no means all) officially recognized «masterpieces», that enjoyed genuine general interest and invariably was in high demand.

Assessing this situation linguistically, in particular analyzing such works in linguistic-stylistic terms and from a corresponding viewpoint involves addressing the issue, both theoretical and methodological, of the stylistic potential of socialist realism, on one hand, and the stylistic merits or otherwise of works incorporating it, on the other (for the purpose of the present study, the question of whether socialist realism was in fact an artistic style or, as it was defined in Soviet criticism, a creative artistic method in literature and arts, is irrelevant). Opinions of contemporary critics and artists tended to differ depending on one's relation to the Soviet establishment and its discourse: its official and unofficial representatives and spokesmen, party ideologues and recognized Soviet maîtres were highly positive (to say nothing of party ideological directives and prescriptive references⁴), while outsiders' views generally were diametrically opposite. The latter denounced socialist realism on the ground that it considered literature and art a means of state propaganda, restricting freedom of creation and artists' right to depict reality the way they saw it, and replaced them with ideological dogmas and doctrines, official decrees and instructions as well as those criteria, never made public but no less effective for that, that were applied by the state censorship, including *Glavlit* (the organ which had various names during Soviet history, the last being General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press) and *Goskomizdat* (State Committee for Publishing).

At the same time literary works created in compliance with these requirements were criticized by independent critics from the purely aesthetic and stylistic viewpoint as well, and what is more, their stylistic drawbacks and failings were regarded as ideologically determined. For instance, I. Koshelivets' argued that «... the need to camouflage false content brouht about specific artistic features common to all the literature and art of socialist realism. In literature, it was the overloading of works with unnecessary information and static descriptions with artificial verbal decorations in which epithers and similes prevailed... coincidentally accompanied

⁴ Cf. «socialist realism» as defined in: Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів.— К., 1971.— С. 393-395; Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост. Л.И. Тимофеев, С. В. Тураев.— М., 1974.— С. 365–370.

by the impoverishment of the literary language and its reduction to newspapers' lexis, artificial pathos sometimes turning into sentimentality..., moralizing and lecturing»⁵. Following this line of reasoning, the only cases where this interdependence between the ideological facet of socialist realism and its mediocre artistic facet ceased to exist were those literary pieces of outstanding quality that contradicted permissible official norms, both ideological and stylistic.

Some opponents of socialist realism indicated that while insisting on being as true to life as critical realists of the 19th c., and dissociating itself from «naturalism», on one hand, and «formalism»⁶, on the other, this style was actually modeled upon classicism with admixture of romanticism, which made it incompatible with realism proper. Also, this was a style-immanent factor that, together with strict and invariable ideological prescriptions, made socialist realism shunning, and even hostile to, innovations and creativity: «classicism, more than any other style, was prone to clichés, to pedantic compliance with norms and canons, to conservative forms, since it was one of the most stable styles... tending to follow prescribed models and avoiding formal quests, experimenting, and originality»⁷. Outstanding Polish author Maria Dąbrowska, commenting in her diary on Khrushchev's 1963 speech to artistic intelligentsia, wrote that he spoke as a spokesman of masses' worst *petit bourgeois* tastes in art, and cited G. Flaubert «...who, while hating bourgeoisie, predicted with despair (at the time of the Paris Commune) that the victorious proletariat would feed on... bourgeois aesthetics»⁸.

Then again, there are also some literary pieces of undoubted artistic and stylistic value whose authors were never accepted by the establishment as truly Soviet, yet in the opinion of some authoritative critics, themselves not belonging to it, it was exactly adherence to the «totalitarian» style that made these works aesthetically outstanding. A. Siniavskiy, whose negative assessment of socialist realism has already been mentioned above, nonetheless held that this style, at least at the time of its origin, had great creative and artistic potential, as witnessed by V. Mayakovsky's works. Panegyrics glorifying Stalin were commonplace in Soviet poetry as well as poetry of Communist authors elsewhere, and yet it is O. Mandelstam's «Ode to Stalin» that I. Brodskiy considered «...maybe the most grandiose poem of all written by Mandelstam. Even more than that, this poem is possibly one of the most outstanding events in all 20th century Russian poetry»⁹. Russian dissident philosopher and literary critic B. Paramonov regarded A. Platonov, one of the past century's greatest prosaists, as a writer that was excessively Soviet, «more stalinist than Stalin himself... He wrote by, rather than about, Stalin. With Platonov, everything is Stalin, Platonov himself is Stalin. The more you read Platonov, the better you understand Stalin»¹⁰. Elsewhere¹¹ he referred to the already

⁵ Кошелівець І. Соціалістичний реалізм // Енциклопедія українознавства.— Л., 2000.— Т. 8.— С. 2968.

⁶ Głowiński M. Realizm socjalistyczny // Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich.— Wrocław etc., 1976.— S. C365–366.

⁷ Терц А. (Синяевский А. Д.) Что такое социалистический реализм. — <http://antology.igruno-v.ru/-authors/synyavsky/1459651903.html>.

⁸ Dąbrowska M. Dzienniki powojenne // Wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Dębowski.— Warszawa, 1996.— Т. 4. (1962–1966).— S. 233

⁹ Волков С. Диалоги с Иосифом Бродским.— М., 2004.— С. 14.

¹⁰ Парамонов Б. М. Кафка и Россия.— <http://archive.svo-boda.org/programs/rq/2003/rq.071703.asp>.

¹¹ Парамонов Б. М. Трава родины или сталь и шлак.— <http://maga-zines.russ.ru/>

mentioned essay by Siniavskiy (Terz) on socialist realism, in particular its author's view on the former as a full-fledged artistic style whose essential nature was that of a monumental propaganda banner («...монументальная плакатность»), adding that another genre suitable for it was that of bucolic idyll (a brilliant example of which was «Fro», Platonov's another piece) as well as children's literature and, perhaps more than anything else, fairy tale¹² (something that K. Clark has shown in her monograph «The Soviet novel: history as ritual»¹³).

Be it as it may, it can safely be said that there is no direct correlation or interdependency between socialist realism's ideological and stylistic aspects and features. It is quite evident that the legacy of socialist realism is far from being stylistically and aesthetically homogeneous and uniform. While numerous works of that period are clearly not high quality or at least «interesting» literature (and were not perceived as such even then by general Soviet readership), there are also examples of the opposite, sometimes of the same authors, cf., for instance, such Ukrainian poets, prosaists, and artists working within the framework of this style as O. Dovzhenko, P. Tychyna, M. Ryl'skyi, O. Honchar, M. Stelmakh etc. Mutatis mutandis, this applies to Ukrainian Soviet sensational and detective fiction writers: M. Yoganen, Y. Smolych, M. Trublaini, Y. Dold-Mykhaylyk, V. Petliovanyi, V. Sobko etc.

In the light of what was said above on socialist realism's proclivity to certain traditional literary genres, it seems quite natural that the latter's works should have incorporated heterogeneous stylistic and linguistic-semiotic features, in particular those inherent in, and characteristic of, essentially different communicative-epistemological kinds of discourse, in particular the mythological one¹⁴. In what follows I will try to demonstrate this with reference to the work of one of the authors mentioned above, Vadym Sobko (1912-1981), namely, the first two parts of his, at the time fairly popular¹⁵, trilogy novel “Starry wings” (its first part “Granite” published in 1937, the second, “Cruiser”, in 1940, and the last, “Starry wings”, in 1950 together with the whole eponymous set). The dominant theme of the trilogy was that of aviation and aircraft industry, and its main characters are Yuriy Krayniev, a fictional Soviet leading aircraft designer, and his colleagues at the, also fictional, research center, the Institute of Stratosphere in Kyiv, as well as their enemies within and without the U.S.S.R. It should be emphasized that the topics of aviation, new modern aircraft, and hero airmen were of the utmost importance for prewar Soviet public discourse since they, while representing, on one hand, the achievements of the U.S.S.R. in science and technology, on the other, contributed to the creation of the image of new Soviet man as a mythical hero¹⁶ (it should also be noted that alongside these celestial characters, other heroic figures of Soviet public discourse, in particular Soviet literature, were Stakhanovite miners and metro (subway) construction workers, whose activity and results thereof (such as temple-like underground stations of the Moscow metro) incorporated another So-

october/2003/2/para.html

¹² *Парамонов Б. М.* Конец стиля.— СПб.; М., 1997.— С. 426–427.

¹³ *Clark K.* The Soviet Novel: History as Ritual.— Chicago, 1981.— 293 p.

¹⁴ On the mythological discourse, see: *Єрмоленко С. С.* Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць.— К., 2006.— С. 66–78.

¹⁵ (s.a.) *Собко // Енциклопедія українознавства : В 10 т.— Л., 2000.— Т. 8.— С. 2925.*

¹⁶ *Clarke K.* Op. cit.— P. 143.

viet mythologeme, that of taking possession of Mother-Earth¹⁷). Besides, the positive heroes of the trilogy were typical embodiments of general socialist realism requirements regarding the genre and characters of sensational prose, whose task was “to depict integral, ... strong personalities”, thus making a contribution in the upbringing of highly moral and strong-willed Soviet people¹⁸.

The structure of Sobko's novel texts, however, is not limited to their plot, the events and scenes of social and private life it involves as well as ideological myths and values these events and scenes express. Arguably, the essential feature of the poetics of the trilogy is the dual nature of the latter's text-internal world.

Firstly, in this novel as well as elsewhere in Soviet thrillers and detective stories, the center of this world is a well-protected and essentially safe social environment of its positive Soviet characters and, consequently, of Soviet readership and people (for instance, whenever the former participate in the situation of narration or some other kind of intimate social intercourse, there is always some degree of warmth, comfort and coziness in it, although the wider context of the situation can be much less so, cf., for instance, such a scene at the beginning of the short story «История одного взрыва» by Russian author V. D. Okhotnikov: – *Хотите, расскажу вам одну историю?... – как-то предложил лейтенант Воронов. Это было в тот период, когда мы, работники исследовательского института, находились еще на казарменном положении. Перед тем, как лечь спать, мы часто собирались в маленькой уютной комнате, чтобы побеседовать на самые разнообразные темы...* At the same time, both the genre and the ideology presumed that there should have been enemies both within and around this space, the task of main positive characters being to oppose, find and destroy them, sometimes at the cost of one's life. Again, due both to the ludic nature of the thriller and the Marxist ideology outlook, the end of the story could only be a happy one. The underlying feature of protectedness, as contrasted with the perilous thrills of the plot, is by no means specific to Sobko's trilogy, being in fact present in many other pieces of sensational literature, Soviet Ukrainian and others, as an essential feature of their poetics¹⁹.

But the friendly social environment in which Sobko's positive heroes live and operate is surrounded by, and open to, the natural environment, so that the latter is another essential part of the text-internal world and the life world of the characters. As represented in the novels, it is structured in accordance with natural cycles and rhythms of the two kinds: annual and daily. The openness and penetrability of the social environment to nature takes form of correlation between social and intimate events and actions making up the plot, on the one hand, and on the other, physiogenic phenological phenomena, i.e. seasonal and cyclic natural occurrences along with their traditional symbolism, stereotypes and connotations. Cultural anthropology regards the latter, i.e. repeated phenomena in climate and weather as well as animal and plant life, and also corresponding human activities in traditional agricultural society as a source of so called calendar myths as well as the mythical notion of time, characteristic, however, not only of archaic beliefs, but also of mythology of modern everyday mentality²⁰. In the world of Sobko's work, the social

¹⁷ Энштейн М. Эдипов комплекс советской цивилизации. — http://magazines.russ.ru/no-vyi_mir/2006/1/ep7.html

¹⁸ Словарь литературоведческих терминов. — С. 294–295.

¹⁹ See, e.g.: Жолковский А. К., Щеглов Ю. К. Работы по поэтике выразительности. Инварианты — Тема — Приемы — Текст. — М., 1996. — С. 101, 305.

²⁰ Аверинцев С. С. Софія-Логос : Словник. — К., 1999. — С. 187–194, 211–213;

events of the plot are paralleled by cyclic natural events, which in a certain way reflect, and give meaning to, them. This kind of parallelism is considered a universal and ancient folklore feature²¹ which, according to O. Potebnia, goes back to the time when archaic mythic thinking didn't differentiate between man and his natural surroundings²².

Since Krainiev's role in the novels is that of a mythic cultural hero²³, it is not fortuitous from the viewpoint of traditional calendar mythology that the novel begins in spring, coinciding with the resumption of nature's life cycles and corresponding traditional agricultural activities. More exactly, it starts on a thunderous May day which also happens to be the principal character's birthday as well as the day when he falls in love: *Вісімнадцятого травня 193* року, у весняний грозовий день, Юрію Крайневу минуло двадцять шість літ (6)*²⁴. He broods over the life he has lived only to switch from his musing to some kind of wild chthonic dance.

In the context of mytho-poetic seasonal symbolism, it is also significant that the story begins with the mention of fugacious May thunderstorms with their connotations of life-giving, begetting, and procreating²⁵. The description of Kyiv thunderstorms, however, alludes to Soviet symbols as well, namely, the symbol of star with its connotations of security and protection²⁶: *...Потім приходить сонце. Краплі ще блищать у листі. Кожна з цих грозових крапель, перед тим як випаруватися, обертається на велику яскраву зірку..* (5). Stating that thunderstorm fragrance is invariably present over Kyiv (*...ледве помітний аромат недавньої грози стоїть над Києвом*), the narrator also mentions smells typical of some other Ukrainian and Russian cities, almost all of them characteristically physiogenic and seasonal: *Гнилуватий присмак моря у вітрах Одеси. Свіжим бетоном і смачною чорноземною пилюгою пахне Харків* (5). In spite of the novel theme being basically technological, specifically linked to R & D in military aircraft industry, nature with its annual and daily cycles continually accompanies the plot line development, where it is not always represented as something hostile and only to be overcome, conquered and subjugated, in accordance with P.D. German's lyrics of the popular Soviet song «Aviation march»: *Мы рождены, чтоб сказку сделать былью, преодолеть пространство и простор*. The author constructs the text-internal Kyivan urban environment surrounding his characters as something that is at the same time open on nature around and in Kyiv: *...Можє, [це] вітри приносять дух цвітіння лісів у верхів'ях Дніпра... Вікно було вели-*

Мелетинский Е. М. Время мифическое // Мифы народов мира : Энциклопедия / Гл. ред. С. А. Токарев.— М., 1992.— Т. 1.— С. 252–253.

²¹ See, e.g.: Веселовский А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А. Н. Историческая поэтика.— М., 1989.— С. 101–154; Fox J. J. Roman Jakobson and the comparative study of parallelism // Roman Jakobson. Echoes of his scholarship.— Lisse, 1977.— P. 59–90; Fox J. J. Explorations in semantic parallelism.— Canberra, 2014.— 448 p.

²² Потебня А. А. Op.cit.— С. 170–171.

²³ On the notion of cultural hero in mythology, see: Неклюдов С. Ю. Герой // Мифы народов мира.— С. 665–666.

²⁴ This and the following references are to the edition: Собко В. Зоряні крила. Пригодницький роман.— К., 1958.— 470 p.

²⁵ On traditional mythic associations of thunderstorm, see: Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник.— К., 2006.— С. 198–199; Іванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Перун // Мифы народов мира.— С. 306–307.

²⁶ Энциклопедия символов.— Х., 2003.— С. 11–12; Энциклопедия символов, знаков, эмблем.— М., 182–185.

чезне... З шостого поверху Юрій бачив половину Києва, аж до далеких задніпровських озер, оповитих легкою передвечірньою млою... (6) Надходив вечір. Десь на Дніпрі перегукувалися пароплави... (7) Задніпрянський вітер влетів у кімнату і зашарудів паперами. Він був теплий, весняний і приносив з собою свіжість плавнів... Він вийшов на вулицю, і весняні запахи, аромат весняного листя каштанів, дух теплого мокрого асфальту оповили його... Вперше за багато років він так гостро відчував весну (8).

If the trilogy's first novel «Granite» (and so the trilogy as a whole) starts in spring, its happy end (Krayniev and his friends escaping from fascist Germany where they had been kidnapped) is localized by the author in autumn, i.e. the season when important life cycles in nature as well as traditional seasonal agricultural activities come to fruitful completion, cf. the following fragment where the city and its dwellers' activities are depicted as dominated by nature and its seasons which impose themselves on them: *Осінь пливла над Києвом. Вже жодного листка не видно на широко розкинутих кронах каштанів. Голубе небо охоплює місто і, незважаючи на рух машин, людей, трамваїв, задумана тиша висить над вулицями. ...Осінь прийшла рання, але на диво тепла* (141). Similarly, in the end of the second novel «Cruiser» (whose title revoked a Soviet history icon, the naval cruiser «Аврора» which was a symbol of the October Revolution of 1917), the fruit-bearing period of «golden autumn» (shown as a warm and relaxed Indian summer) coincides with the successful conclusion of the Krayniev designer team's work on a new military aircraft, with the grammatical tense shifting in this fragment from the past of history to the myth's panchronic present: *Бабине літо пливе над садом. На пожовкле листя каштанів і кленів падає золоте проміння сонця. Тепла мла застилає небо...* (278).

In the same novel, the mytho-poetic symbolism of winter is ambivalent in that, on one hand, frost and snow are shown as natural obstacles that are overcome by builders of an aircraft plant somewhere in Ukrainian steppe wilderness, in this way performing a mythological ritual similar to passage rites as practiced in traditional society²⁷ (17, 168). It should be noted, however, that, as K. Clarke showed in her 1981 monograph, the North with its snow and ice was reinterpreted by Soviet propaganda as a symbol of hostile forces overcome by the Bolsheviks, hence also a special symbolic role which was ascribed to Soviet Polar aviation and its achievements²⁸; mutatis mutandis, in this novel, too, elemental forces are paralleled with inner and outer enemies of the Soviet people with whom they symbolically join together in an effort to try and disrupt Soviet military build-up.

At the same time, the semantics of winter plays yet another two symbolic roles in constructing and structuring the text-internal world of the «Cruiser» novel. In the first case, wintery natural elements operate as a background, helping their opposite, the warmth and comfort of home or workplace, to become, in accordance with the fairly universal meaning shift pattern «physical warmth» > «affection, kindness, sympathy; cosiness»²⁹, a symbol (both metaphoric and metonymic) of the security and protectedness of the Soviet people: *За вікном лютував вітер, але Полоз не звертав на нього ніякої уваги – у конторі було тепло, затишно...* (158). *Чайник кипів на вікні. Білий струмінь пари вихоплювався з тихим свистом з дірочки в кришці. Порізана рибка лежала на тарілці. Від гарячої батареї опалення*

²⁷ Clarke K. Op. cit.— P. 168.

²⁸ Ibid.— P. 14.

²⁹ See: Черний Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні.— К., 2003.— С. 384–421.

здіймалося вгору повітря і тихо гойдало фіранку над вікном. Полоз із жалем зачинив двері (168-169)]; Зайшла у свою кімнату, маленьку, затишну і теплу... Всім тілом відчуваючи приємну теплоту, підійшла до радіатора... (218). Characteristically, the same feeling of physical warmth accompanies the feeling of belonging to a collective: Київ зустрів Марину непривітно. Місто здавалося сірим, безбарвним. Міцний мороз примушував ховати у комір обличчя, і тому люди теж здавалися непривітними (184), but that was before the heroine got to know her new colleagues: А коли надвечір Марина Токова вийшла на вулицю, зимовий Київ здався їй затишним і привітним (188). The allusive reference to a specific year's winter, symbolically contrasting it with Soviet home coziness, additionally makes foul weather a metaphorical prognostic sign of the unstable and potentially dangerous international situation in prewar Europe, such parallelism between separate consecutive or simultaneous seasonal phenomena characteristic of the semantic structure of the inner form of paremiological folklore microtexts called prognostic calendar proverbs³⁰: Невірна якась зима була того року, але ця препогана погода наче підкреслювала, як хороше сидіти так у затишку, вдома, відчуваючи коханого поруч себе (234); cf. also: По-осінньому довгими і тривожними стали вечори (300).

Secondly, the seasonal semantics of winter interacts with the semantics of another natural cycle, that of day and night alternation, in using winter landscape colors to change the prosaic construction site into something highly aesthetic and poetic, even magic, yet at the same time expressively symbolic of the world of socialism as opposed to its enemies, cf.: Коли сонце спускалося до обрію і, немов важка розпечена куля, повисало у мистій сині, все на будівництві ставало червонуватим, рожево відсвічував сніг і ясною загравою пламеніли дзеркальні вікна головної контори; however, the entrance of a negative character (a spy) significantly puts an end to this winter sunset magic which gives way to harsh realities (although, of course, the colors of sunset actually linger for some time after the sun has gone down): В ту мить, коли в кабінеті з'явився Гучко, сонце зайшло. Обірвалися довгі промені, погасли багрянці за вікнами, зникла казка.... (181). In this way, brightness and colorfulness come to be symbolically associated with the text-internal Soviet world as its inherent feature which, however, is suspended in the situation of confrontation with enemies. Likewise, another spy's dwelling place, albeit deceptively like any other's, is marked by an especially gloomy twilight coloring: Вони зайшли у невелику, досить стандартно умебльовану кімнату. Було біля сьомої години, і густа чорна сутінь вже залягла в усіх кутках (290).

The two cycles, seasonal and daily, jointly provide a mythopoetic background to another scene, in which two builders, operating on their own late at night and in the snowstorm, risk their life to prevent an imminent disastrous accident at the construction site. The situation is shown as difficult and dangerous, yet it is also represented aesthetically, as a musical piece, cf.: ..Під поривами вітру кожна ферма, кожна незакріплена балка звучала по-своєму, і це створювало неповторну музику... (160), and mytho-poetically, as the conflict and struggle of light and darkness with their traditional secondary symbolic senses and con-

³⁰ Єрмоленко С. С. Мова і культура: деякі теоретичні і методологічні проблеми лінгвосеміотичної реконструкції традиційної народної моделі світу за даними паремій календарного циклу // Мова і мовознавство в духовній культурі суспільства.— К., 2007.— С. 285–302.

notations³¹; in particular, the source of danger is shown as a carrier of darkness against a brightly lit background: *У цеху панував хаос вітру, світла і тіней. Сніжинки пролітали в світлових потоках і здавалися блискучими бризками. Гойдалися ліхтарі, і тіні коливалися слідом за ними* (161); *Раптом величезна тінь, густа, аж чорна, пройшла по цеху і сховалася десь біля протилежної стіни... Тінь знову пройшлася по конструкціях. Тепер вона вже була не одна – назустріч їй летіла така ж темна і густа маса* (ibid.)

The mythic symbolism of time cycles also finds its expression in the semantic structure of text fragments depicting events taking place in the Institute of Stratosphere. Whenever these are temporally marked by the narrator, either explicitly or implicitly, with respect to their position within the daily period, it is invariably the late hour of the evening or even night, so that work there never ceases: *У кімнаті панувала тиша і сутінь. ... У двері кабінету хтось постукав* (194); *Валенс зайшов до її кабінету одного пізнього вечора* (203); *Високі двері інституту зачинилися. ... Було вже дуже пізно* (218); *Був пізній вечір, і матові плафони заливали світлом довгі доріжки* (224); *Усі вікна інституту були освітлені. ... Чому всі працюють у таку пізню годину?* (225). The reference to the 24-hour working day is commonplace in the Soviet literature of the period (cf. the words of O. Korniyukh «Platon Krechet»'s eponymous character: *... як у столиці. Там усю ніч люди горять на роботі! Так! Усю ніч!..*) and should not necessarily be taken as a hyperbolic means of representing the central place that work occupied in the life of the Soviet people; Sobko's character says elsewhere: *Думати про роботу – нічого кращо в світі не може бути* (237). Yet in the novel, the choice of this temporal feature goes beyond emphasizing the ideological and political significance of production activities by indicating their unusually and even unnaturally late time as a common occurrence. Coincidentally, and in spite of this, the contrast of night and day is recoded in terms of the opposition of «sacred» vs. «profane», so that ordinary daytime work is differentiated from extraordinary, exalted, and even magical nocturnal activity³². Therefore in night work depictions, the features of coziness, (social) security, and protectedness are supplemented by those of solemn sacral ritual, with a protagonist participating in such activity turning into a hieratic person: *Чоловік сидів за столом у глибокому шкіряному кріслі. Велике скло закривало стіл, поблискувало під світлом лампи. Зелений абажур точно обмежував промені. Вони падали на середину столу, на папери, ... тепло відбивалися у золоті вічного пера. На високих вікнах, напівзакритих товстими шторами, мороз малював складні візерунки. ... Тиша панувала в кімнаті. Ніхто не ходив коридорами. У нічній спокійній роботі була несподівана урочистість. Наче намагаючись зберегти її, чоловік у кабінеті перегортав папери безшумно...* (188-189). In itself, such a scenery of night intellectual work with its oppositon of a brightly lit desk in the center and its periphery an otherwise semi-dark room, is naturally loaded with rich cultural, and therefore positive, connotations, cf. M. Ryl's'kyi's lines: *Ніч, лампа, роздум, самота, сніги паперу ще німого, спокійна творчості тривога, в мовчанні зімкнені уста*. However it can safely be assumed that for the Stalinist period readership, the semantics of such solitary night work, especially administrative, also, and even primarily, had an unambiguous «default» connotation of being de-

³¹ For mythological interpretations of this opposition, see: Славянские древности: Этнолингвист. словарь : В 5 т.— М., 2009.— Т. 4.— С. 565–567.

³² On the traditional symbolism of night and nightly activities, see: ibid., 2012.— Т. 5.— С. 212–218.

terminated as well as consecrated by the corresponding habit of the Kremlin leader whose working hours, starting at midday, extended long into the night, this daily (or rather nightly) routine consequently replicated by top leadership and their offices all over the country. In this way, the image of night as activity time (normally exceptional rather than usual) implied the invisible, but no less real for that, presence of Stalin's image (his visible likeness, a portrait, a photograph, or a bust, was an invariable, mandatory, and sacral attribute of Soviet work and dwelling places, like icons were in prerevolutionary Russia). The presupposition of an invisible yet tangible presence of the divine figure of father, leader, and protector, and its association with the night accounted both for the semantic features of home coziness, warmth and security, on one hand, and of solemn sacral ritual, on the other.

It is also late at night that one of positive female characters goes to NKVD to share her suspicions, and there she feels herself so entirely at home that she falls asleep in the armchair while her nameless interlocutor, a NKVD officer, (referred to as *військовий*) relentlessly works at his desk. After that, he remains anonymous later in the novel, and so does the institution she visits, the narrator only hinting at its identity by vaguely indicating its location. The officer's anonymity confirms his role as a mythic high priest and exalted, indeed almost divine person to whom she confesses first at their incidental, and then purposeful meeting, and whose sacral name is a taboo not to be used in everyday profane speech and by those not entitled to. In the totalitarian society culture of the Stalinist U.S.S.R., naming taboo performed a similar mythic function besides complying with the imperative of total secrecy: the names of omnipotent and much-feared security agencies as well as those of their victims were generally excluded from common everyday language³³ as spoken by ordinary citizens too afraid to mention them (except speaking privately to most trusted ones), and it was only those properly initiated and ordained, as it were, that were allowed to handle these hot items.

There is yet another episode of nocturnal work, in which the author uses the mythic symbolism of night as a dark and dangerous period opposed to day with its light and safety, a period when, to quote Sir Hugo Baskerville, «the powers of evil are exalted». In this episode, the two heroines of the novel study a mysterious explosive in the aircraft plant laboratory. Although the narrator gives the rationale for their choice of night shift as a time for their experiments («щоб зайві люди не тинялися по лабораторії»), his own motive for doing so is arguably quite different, being determined by the symbolic connotations of the opposition of «day» vs. «night» as well as «light» vs. «darkness». The plant is represented as a locus of light and therefore of beneficial activity against the background of the dark and dangerous night that surrounds it: *Ніч стає над Києвом, над заводом, над цілим світом. Яскраво світять над цехами великі ліхтарі. ...Завод працює ритмічно, напружено, у три зміни* (14, 268). The lights in the laboratory windows are shown to acquire a special function of a personified magical defender of this locus: *...всі вікна яскраво освітлені і дивляться в темряву... як насторожені невсипучі очі. Вже дуже пізно* (ibid.) Here, too, the narrator provides indications pointing to the sacral and ritual character of the two heroines' actions: *Вона обережно, ніби священнодіючи, закрила змішані реактиви у блискучій сталевій бомбі* (272); *У халатах, з блискучими балонами в руках, у півтемряві лабораторних коридорів Яринка і Ганна самим собі нагадали*

³³ Ермоленко С. С. Язык тоталитаризма и тоталитаризм языка // Мова тоталітарного суспільства.— К., 1995.— С. 7–15; Garry J. Taboo: speaking // Archetypes and motives in folklore and literature.— New York, 2005.— P. 114–117.

якихось середньовічних алхіміків (ibid.) Also, the characters' comments show that they themselves regard this comparison not entirely as a joke based on a superficial resemblance: *Яринка навіть сказала про це, і вони посміялися трохи, проте якось стримано і неохоче* (ibid.) Thus, the locating of this episode in the dark hours made it possible for the author to use, in constructing the corresponding fragment of the text-internal world, a mythologically conditioned and symbolically loaded contrast of the semi-darkness of the laboratory corridors, the brightly white electric light in the laboratory room, and the silence and darkness of the late night, a mythical shelter of dark powers, above the world. It is far from fortuitous that the experiments made in these circumstances should have resulted in a tragedy, an explosion that took life of one of the heroines (who nonetheless, before her death, manages to reveal the secret of the explosive to her colleague, making in this way her demise a life-giving sacrifice).

So, the structuring of the text-internal world of Sobko's trilogy is largely determined by parallelism determined by the correlation and interaction of the two secondary modeling systems (or «cultural codes») within the inner form of the trilogy texts, one of them being the contemporary communist ideology, in particular the norms and requirements of socialist realism, and the other much older and at the same time panchronic, the mythology of nature's temporal cycles. Accordingly, the linguistic representation of the plot line and its physiogenic background in the narrative involves an author's idiom that, reflecting realities, both actual and ideological, of the life in the Soviet Union, also conveys existentially determined universal and timeless mythological senses and connotations ever present in everyday thought and vernacular. Arguably, it was because of the orientation of the trilogy as well as the thriller genre in general to the mass readership, that its author had recourse to these as well as semantic parallelism as a feature of the inner form of his novel texts. On the other hand, it is possible that in doing this, he was influenced by his own linguistic-cultural background, in particular the language of Ukrainian folklore and poetry. Thus, in studying the language and style of a thriller or, for that matter, of a literary work of any other genre, one should anticipate, and accordingly take into account, the possibility of multiple cultural code presence in their semantic structure as well as their interaction, and so should have analytical tools capable of identifying and analyzing these codes and their interrelation and interaction. This, in its turn, can provide valuable insights into symbolism and stereotypes characteristic of a given community's culture as represented by its language.

ЕРМОЛЕНКО С. С.

МІФО-ПОЕТИЧНА СИМВОЛІКА У ВНУТРІШНІЙ ФОРМІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ

У статті на матеріалі трилогії Вадима Собка «Зоряні крила» здійснено аналіз ролі, що її елементи міфопоетичного мовно-культурного коду відіграють у семантичній структурі внутрішньої форми текстів української радянської пригодницької прози. Показано, що мовне конструювання внутрішнього світу твору і сюжетної лінії відображає в собі істотні риси традиційної міфологічної символіки природних циклів.

Ключові слова: міф, символічна семантика, українська мова, літературний дискурс, пригодницька проза, мовно-культурний код, ідеологія, внутрішня форма тексту, паралелізм.

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ДІЕСЛІВ ЕМІСІЇ СВІТЛА

У статті схарактеризовано механізми та стратегії семантичної деривації лексики емісії світла (емітивів) — семантичного класу слів, які позначають ситуацію періодичної зміни стану світлового об'єкта в часі та просторі. Визначено моделі семантичної деривації дієслівних емітивів у слов'янських (українська, польська), германських (англійська, німецька) та романських (французька) мовах. Встановлено особливості динаміки розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Ключові слова: дієслова емісії світла, емітиви, модель, семантична деривація, стратегія семантичного зсуву, концепт ситуації.

На сучасному етапі ефективність розв'язання будь-якої проблеми у мовознавстві значною мірою залежить від того, наскільки всебічно дослідник аналізує мовне явище, зважаючи інколи не стільки на власне лінгвістичну характеристику об'єкта дослідження, скільки на його гносеологічну властивість бути елементом мовної когніції, що відображає особливості природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, специфіку її мисленнєвих стратегій тощо. Представляючи когнітивний (у широкому сенсі) вимір об'єкта дослідження, такого типу характеристики засвідчують його динамічний потенціал, який у царині лексичної семантики набуває іпостасі теоретичного конструкта під назвою «семантична деривація».

Обґрунтування семантичної деривації лексики передбачає залучення до аналізу тих сегментів словникового складу мови, які демонструють недискретний, континуальний характер номінації, яскраво виражену асиметрію мовного знака, тематично широку багатозначність. Лінгвістичним феноменом, який, без сумніву, втілює в собі зазначені характеристики, є лексика емісії світла — емітиви (terms of light emission) — семантичний клас слів, що позначають ситуацію періодичної зміни стану світлового об'єкта в часі та просторі, пор.: укр. *мерехтіти* «світити тремтливо, нерівно (про світло); блимати, мигтіти»: «Дівчина щулилась, хукала на посинілі пальці й дивилась, як *мерехтіло* мигтючими зіницями вогнів вечірнє місто» (СУМ¹, IV, 676); англ. *shimmer* «to shine with a tremulous or flickering light»: «Beneath their balcony the sea *shimmered* blue» (OED; BNC); фр. *scintiller* «briller en jetant des éclats lumineux irréguliers, par intervalles rapides, donnant une impression de tremblement»: «Sur la rive, dans l'herbe épaisse et noire, des lucioles, des vers luisants, *scintillant* d'une lueur bleue comme celle des étoiles» (CNRTL) тощо.

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичних систем споріднених та неспорід-

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

нених мов, що пов'язане з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

Як об'єкт лінгвістичного дослідження лексика емісії світла традиційно розглядалася в аспекті слів тематичного класу сприйняття (клас перцептивної лексики). Предметом аналізу були: семантико-синтаксичні альтернативи дієслівних емітивів у різноструктурних мовах ²; нейронна організація ментального лексикону дієслівних емітивів ³; семантична класифікація дієслівних емітивів в аспекті обробки корпусних даних ⁴; ступінь вияву ознаки (gradability) в семантиці дієслівних емітивів ⁵.

При цьому небезпідставним є твердження про те, що лексика емісії світла може реалізувати власний дериваційний потенціал, виявляючи ознаки розширення концепту ситуації в ієрархії не лише внутрішніх (перцептивних), а й зовнішніх (ціннісних) систем людини. Вивчення дериваційного потенціалу емітивів доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки регулярні типи переходу від одного значення до іншого можуть виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їх генетичну та типологічну відмінність ⁶.

Мета розвідки — схарактеризувати механізми та стратегії семантичної деривації лексики емісії світла у слов'янських (українська, польська), германських (англійська, німецька) та романських (французька) мовах і з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми емітивів у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

– описати модель прототипної ситуації лексики емісії світла обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;

² Levin B. English verb classes and alternations. A preliminary investigation.— Chicago, 1993.— 366 p.; Levin B., Rappaport Hovav M. A preliminary analysis of causative verbs in English // *Lingua*.— 1994.— Vol. 92.— P. 35–77; Roșca A. Why Sarah cannot glow the light bulb? Accounting for the constructional behavior of *light* and *sound emission verbs* // *Rev. Roumaine de Linguistique*.— 2012.— Vol. 57(1).— P. 67–82; Rothmayr A. The structure of stative verbs.— Amsterdam ; Philadelphia, 2009.— 216 p; Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики.— М., 2004.— 608 с; Korponay B., Nagy I. Internal and external causation // *Argumentum*.— Debrecen.— 2013.— Vol. 9.— P. 234–238; Poponeț M. Romanian verbs of emission // *Convergent isocourses. Exploring the Contexts of Communication* / Ed. by I. Boldea, D.-M. Buda.— Tîrgu Mureș, 2016.— P. 194–202; Milivojević N. Contrasting intransitive motion in English and Serbian: How do we build 'sound' events? // *Facta universitatis : Ser. « Linguistics and Literature »*.— 2016.— Vol. 14. — N 2.— P. 147–159; Milivojević N. Revisiting verbs of emission : An update on some relevant theoretical accounts of lexical specification and argument structure of emission verbs // *Logos et Littera : Journ. of Interdisciplinary Approach to Text*.— 2016.— Vol. 1(3).— P. 25–44; Semra B. M., Hasan M. M. On single argument verbs in Turkish // *bilig*.— 2018.— N 86.— P. 115–136.

³ Giulia V. E., Connor L., Marina B. A double dissociation in sensitivity to verb and noun semantics across cortical networks // *bioRxiv*. The preprint server for biology, 2018.—<https://www.biorxiv.org/content/early/2018/05/10/319640.full.pdf>.

⁴ Joanis E., Stevenson S., James D. A general feature space for automatic verb classification // *Natural Language Engineering*.— 2008.— Vol. 14. Is. 3.— P. 337–367.

⁵ Fleischhauer J. Degree gradation of verbs // *Dissertations in Language and Cognition* / Ed. by H. Filip, P. Indefrey, L. Kallmeyer et al.— Düsseldorf, 2016.— 375 S; Kiyama N., Akita K. Gradability and mimetic verbs in Japanese: A frame-semantic account // *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 41(41) / Ed. by A. E. Jurgensen, H. Sande et al.— Berkley, 2015.— P. 245–265.

⁶ Wierzbicka A. Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations.— Oxford ; New York, 1992.— 496 p.

– схарактеризувати механізми та стратегії семантичної деривації емітивів у зіставляваних мовах;

– простежити динаміку розвитку семантичної парадигми емітивів у зіставному аспекті;

– визначити перспективи подальших досліджень лексики емісії світла.

Для аналізу стратегій семантичної деривації емітивів скористаємося номінаціями, які належать до семіологічного підкласу дієслівних лексем, пор.: укр. *блимати, блискати, блищати, мерехтяти, мигати, мелькати*; п. *blyszcząć, jaśnieć, lśnić, migotać, połyskiwać, świecić*; англ. *blink, gleam, glimmer, glint, glisten, glitter, shimmer, twinkle*; нім. *blinken, blitzen, funkeln, glänzen, glimmer, schimmern*; фр. *briller, étinceler, luire, scintiller* і т. ін. Названий підклас лексем виявляє властивість утворювати сентенційні (предикатно-актантні) структури шляхом поєднання з певною кількістю залежних іменникових компонентів. Пор.: «Значення дієслівних лексем являє собою складний феномен, детермінований: 1) категоріальною семантикою сполучуваних із дієсловом предметних імен; 2) типом смислових відношень між дією, її суб'єктом і об'єктом, а відповідно типом моделей “суб'єкт — дія”, “дія — об'єкт”, “суб'єкт — дія — об'єкт”»⁷. З цього погляду стратегії семантичної деривації дієслівних емітивів розглядатимуться як стратегії ситуативного типу, реалізовані в аспекті змін характеристик учасників ситуації — рольових (на основі зміни типу або складу учасників ситуації); прагматичних (на основі зміни комунікативного рангу учасників ситуації); таксономічних (на основі зміни категоріальної властивості (онтологічного статусу) учасників ситуації); референційних (на основі зміни денотативного статусу учасників ситуації); дейктичних (на основі зміни позиційної характеристики учасників ситуації)⁸.

Аналіз семантичної деривації дієслів емісії світла передбачає два етапи: опис моделі прототипної ситуації дієслівних емітивів та моделювання на основі цієї ситуації стратегій їх семантичної деривації в зіставляваних мовах.

Семантика дієслів емісії світла обраних мов моделює прототипну ситуацію («емітивний рух», див. нижче) через набір таких спільних компонентів:

а) двомісна репрезентативність ситуації через відношення: *бачу, що Р* — відношення між людиною і зовнішньою ситуацією Р, з якою пов'язані її перцептивні стратегії;

б) реалізація першим і другим актантами семантичних ролей Спостерігач та Перцепт. Лексика емісії світла описує стан справ зовнішньої перспективи суб'єкта спостереження (Спостерігача). Займаючи синтаксичну позицію «за кадром», суб'єкт спостереження «вивільняє місце» для іншого учасника — об'єкта спостереження (Перцепту), пор.: «Вдалині *блискали* вогнишки»;

в) неканонічне актантне кодування предикатів, пор.: «Мені *мерехтить* в очах»;

г) емітивні номінації характеризують ситуацію наочного руху, реалізовану в режимі «переривчастої» перцепції (ситуація періодичної зміни стану

⁷ Уфимцева А. А. Типы словесных знаков.— 2-е изд., стер.— М., 2004.— С. 119.

⁸ Див.: Деменчук О. В. Типи і стратегії семантичної деривації лексики в аспекті міжмовних досліджень // Наук. часопис нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Сучасні тенденції розвитку мови (філол. науки) / За ред. А. В. Корольової.— К., 2016.— Вип. 4.— С. 45–46.

світлового об'єкта в часі та просторі), пор.: «Мелькають телефонні стовпи, пропливають поля, села, невеликі гаї» (КТУМ).

А. Характеристика ситуації. Ключовими конститuentами концепту описаної ситуації є:

1) часовий складник (сприйняття у певному часовому діапазоні), пор.: укр. *мигтими* «з'являтися на короткий час і зникати з поля зору» (СУМ, IV, 700); п. *migotać* «być widocznym raz po raz przez krótką chwilę» (USJP); англ. *twinkle* «to move flutteringly and quickly, as flashes of light» (RHWUD); нім. *funkeln* «funkenähnlich aufleuchtendes, ständig wechselndes Licht, Lichtreflexe von sich geben» (DUDEN); фр. *scintiller* «briller avec des variations rapides de couleur et d'éclat» (GLLF, VI, 5306);

2) ситуативний складник (сприйняття в аспекті наявної перешкоди), пор.: укр. «Світло *мерехтить* за сніговим серпанком» (КТУМ); п. «*Są prze-błyski słońca spoza chmur*» (KJP); англ. «The sun is *shining* out from behind the clouds» (BNC); нім. «Hinter einem Gitter von Reben *glimmert* der See» (DUDEN); фр. «Le soleil tomba derrière ce rideau; un rayon glissant à travers le dôme d'une futaie, *scintillait* comme une escarboucle» (GLLF, VI, 5306) — між спостерігачем та об'єктом емісії перебуває інший перцептивний об'єкт;

3) дейктичний (позиційний) складник (положення спостерігача щодо перцептивного об'єкта), пор.: укр. «За дверима теплушки швидко *мигтіли* телеграфні стовпи, а далі розкинулись мальовничі подільські простори» (СУМ, IV, 700); п. «Przez okna wagonu *migają* co i raz jakieś samotne domostwa» (SJP); нім. «Ich habe die Bilder vor meinen Augen *vorbeiblitzen* sehen» (DWDS) — спостерігач рухається відносно перцептивного об'єкта; англ. «The open space *twinkles* [said of a space filled with moving objects], is alive with heads» (OED) — перцептивні об'єкти рухаються відносно спостерігача;

4) оцінний складник (змінна характеристика світлового потоку може бути осмислена як ознака ціннісного сприйняття, зумовленого чинником інтерпретації (оцінки) перцептивної якості емісії світла), пор.: укр. «Вогні тьмяно *блимали*» (КТУМ); п. «Gwiazdy *migotały* blado» (KJP); англ. «The stars *shine* dimly» (BNC); нім. «Am hellsten *schien* die Venus» (DWDS); фр. «Les étoiles australes se mettaient à *briller* d'éclats très surprenants» (CNRTL).

Б. Характеристика учасників ситуації:

1) суб'єкт, спостерігаючи за об'єктом, кваліфікує його за характерною перцептивною властивістю — випромінювання світла, пор.: укр. «Зірки *мерехтять*» = «світять тремтливо, нерівно» (КТУМ); п. «Gwiazdy *migocą*» (USJP); англ. «The stars *twinkle*» (OED); нім. «Die Sterne *blinken*» (DUDEN); фр. «Les étoiles *scintillent*» (CNRTL). При цьому об'єкт може бути (а) джерелом емісії світла, пор.: укр. «Вогонь свічки *мерехтіє*» (КТУМ); п. «*Migocą* płomień świec» (KJP); англ. «A candle flame *twinkled*» (BNC); (б) інструментом емісії світла, пор.: укр. «Свічка *мерехтіла*» (КТУМ); п. «Świece *migocą*» (KJP); англ. «The candles *twinkle*» (BNC); нім. «Die Kerze *schimmert*» (DUDEN); (в) ситуативним об'єктом емісії світла, пор.: укр. «Свічки *мерехтіли* при світлі гнота» (СУМ, IV, 676); п. «Świecznik *migotał* ciepłym światłem» (KJP); англ. «The green blade that *twinkles* in the sun» (OED); нім. «Das Blech *schien* in der Sonne» (DUDEN); фр. «La verrerie *flamboyait* à l'orée du bois» (CNRTL);

2) властивість об'єкта осмислюється як зміна світлового потоку в інтервалі короткотривалого проміжку часу (експериментальні дослідження особливостей сприйняття змінного світлового потоку показали, що вибір ді-

еслова на позначення емісії світла зумовлений чинником частоти появи світлового імпульсу. Зокрема, було встановлено, що російське дієслово *мигать* позначає часовий інтервал, при якому світловий імпульс з'являється і зникає три рази в секунду (світло було відсутнім не менше 0,25 секунди), а дієслово *мерцать* — при шести імпульсах у секунду⁹.

Парадигма регулярної багатозначності дієслівних емітивів представлена такими тематичними класами: (а) дієслів емісії (випромінювання світла), пор.: укр. «світло *мерехтить*, блискавка *мигає*» (КТУМ), п. «*migotało światło, błyskawica mignęła*» (KJP); англ. «*stars glitter, flame twinkles*» (BNC); нім. «*ein Licht blinkt*» (DUDEN); фр. «*les grandes nébuleuses étincelaient, le ciel scintilla*» (CNRTL); (б) перцептивних дієслів (вияв предметного об'єкта в полі зору), пор.: укр. «пташки *мерехтять* перед очима, дерева *мелькають* за вікном, *мигали* телеграфні стовпи» (КТУМ), п. «*drzewa migały za oknami, jaszczurki przemykały wśród kamieni*» (KJP), англ. «*feet twinkled past*» (OED); нім. «*Neben den Wolkenkratzern schien die Kathedrale geradezu winzig*» (DWDS); фр. «*Des colibris étincellent sur le jasmin des Florides*» (CNRTL); (в) поведінкових дієслів, пор.: укр. «*блискали* оком на когось» (КТУМ); п. «*Oczy komuś błyszczą gniewem*» (USJP); англ. «*flash a glance at smb.*» (OED); нім. «*Seine Augen begannen böse zu funkeln*» (DWDS); фр. «*Ses yeux luisaient de colère*» (CNRTL); (г) ментальних дієслів, пор.: укр. «*мигали* картинки у голові, думки *блимали*» (КТУМ), п. «*coś komuś błysnęło, mignęło w myśli*» (KJP); англ. «*flash across one's mind*» (OED); нім. «*eine Idee, eine Erinnerung blitzte in ihm auf*» (DUDEN); фр. «*luire dans la mémoire*» (CNRTL); (г) семіотичних дієслів, пор.: укр. «*мигали* бортовими вогнями, світлофор *блимає*» (КТУМ); п. «*migać kierunkowskazem, latarnia morska miga, błysnąć latarką*» (USJP); англ. «*twinkle challenge-words*» (OED); нім. «*SOS blinken*» (DUDEN); фр. «*Le phare étincelait*» (CNRTL).

А. Значення «емітивний рух» — прототипне значення дієслівних емітивів — представляє стан справ наочного руху через смисловий компонент 'випромінювати світло', пор.: укр. *сяяти* «випромінювати рівне, яскраве світло, яскраво світитися (про світила, джерела світла)» (СУМ, IX, 913); п. «*świecić* «być źródłem światła, wysyłać światło, promieniować światłem» (USJP); англ. *twinkle* «to emit (radiance, flashes, or beams) rapidly and intermittently» (OED); нім. *scheinen* «(von Lichtquellen) anhaltend Licht ausstrahlen und irgendwohin gelangen lassen» (DUDEN); фр. *luire* «émettre une lueur, briller de sa lumière propre» (GLLF, IV, 3053).

Ключовими актантами предиката ситуації «світлова емісія» є Перцепт — у випадку, якщо учасник належить до таксономічного класу СВІТЛОВИЙ ОБ'ЄКТ, пор.: укр. «Дощ посилювався, вогні в російському таборі тьмяно *мерехтіли*» (СУМ, IV, 676); п. «*Ogień migotał na kominku*» (USJP); англ. «*A solitary light which twinkled through the darkness*» (OED), та Фоновий Перцепт, якщо учасник належить до таксономічного класу АРТЕФАКТ, пор.: п. «*W jej uszach połyскуją kolczyki*» (USJP); англ. «*In the dark hallway his glasses flashed*» (BNC); нім. «*Die Juwelen der Damen funkelten*» (DUDEN); фр. «*Le diamant brille*» (GLLF, I, 511), або ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, пор.: укр. «Маруся сиділа й мовчала і тільки дивилась в вікно на небо... А небо мовчало і пишно *сяло*» (СУМ, IX, 913); фр. «*Le grand ciel froid scintillait audessus des maisons*» (GLLF, VI, 5306).

⁹ Селиверстова О. Н. Труды по семантике. — М., 2004. — С. 99.

З цього погляду учасник Перцепт характеризує ситуацію «світлова емісія» як ситуацію динаміки перцептивного об'єкта, натомість Фоновий Перцепт — як ситуацію динаміки сприйняття перцептивного об'єкта. Зазначимо, що Фоновий Перцепт осмислюється в аспекті зміни наочної позиції Спостерігача (ситуація, коли суб'єкт спостереження сприймає об'єкт світлової емісії безвідносно до джерела емісії). Зміна локалізації суб'єкта спостереження засвідчує переосмислення предметної характеристики об'єкта світлової емісії — він кваліфікується як ситуативний (поверхневий) об'єкт, що «виявляє» світлову емісію у спосіб відбиття світла від поверхні, пор.: укр. «В прозорій синяві ночі далеко внизу *мерехтіла*, танучи у п'їтмі, могутня Дніпрова повідь» (СУМ, IV, 676); п. «*Migoce Dniestr jak srebrna wstęga*» (SJP); англ. «The diamond on her finger *twinkled* in the firelight» (RHWUD); нім. «Der See *glänzt* im Mondschein» (DUDEN); фр. «La surface de la mer *resplendissait* sous le soleil» (DFL). У межах комітативної конструкції такому учаснику доцільно приписати семантичну роль Супутник¹⁰, зважаючи на те, що зазначений актант, як правило, займає периферійну синтаксичну позицію предиката світлової емісії, пор.: укр. «Безліч срібних свічників, дорогоцінних канделябрів і інших посудин стояла або висіла довкола, граючи і *мерехтячи* при слабім світлі гнота» (СУМ, IV, 676); п. «*Śnieg na górach i na polach tak błyszczał* w słońcu, że trzeba było aż oczy mrużyć» (SJP); англ. «Her shiny black paint *shined* in the sun» (OED); нім. «Das Gold *glänzt* in der Sonne» (DUDEN); фр. «La mer *étincelait* sous les rayons du soleil» (CNRTL).

Обидва актанти (Перцепт і Фоновий Перцепт) можуть бути реалізовані одночасно, якщо є необхідність виокремити (атрибутну або квантифікаційну) характеристику світлового об'єкта. При цьому ситуація використовує стратегію діатетичного зсуву у спосіб ексکورпорації учасника «світло». Такий учасник може бути кваліфікований за ознакою: а) якісної характеристики світлового об'єкта, пор.: укр. «Де-не-де на розі вулиці *блїмала* жовтавим світлом лампа» (СУМ, I, 199); п. «W kandelabrach i w kryształowych pająkach *migotały* żółte płomyki świec woskowych» (SJP); англ. «The street lights *emit* yellow light instead of the more typical bluish white» (BNC); фр. «Sur la rive, dans l'herbe épaisse et noire, des lucioles, des vers luisants, *scintillant* d'une lueur bleue» (CNRTL); б) образної характеристики світлового об'єкта, пор.: укр. «Господар присунув до себе каганчик, що жалісно *мигтів* крихітним пелюстком вогника» (СУМ, IV, 701); п. «W nocy niebo nabite gwiazdami *skrzyło się i migotało* jakby tysiącami diamentów» (SJP); англ. «A broad fire that *twinkled* branchy beams through an east hill-orchard» (OED); фр. «Les charbons *étincelaient* de petites aigrettes pétillantes» (CNRTL); в) квантифікатора часткового, пор.: англ. «The Stars neer the horizon, are *twinkled* with several colours» (OED); фр. «Les planètes ne se distinguent pas à première vue des étoiles, sauf en ce qu'elles *scintillent* beaucoup moins» (CNRTL) або повного обсягу перцептивної якості світлового об'єкта, пор.: укр. «Сніжок під ногами поскрипує. А як він *виграє* на світлі всіма барвами!» (СУМ, I, 378); п. «Niebo bezchmurne, *jaśniejące* pełnią blasku» (SJP); фр. «Supposons un bel espace de nature où tout verdeoie, rougeoie, poudroie et *chatoie* en pleine liberté» (GLLF, I, 677).

Б. Значення «перцептивний рух» описує ситуацію наочного руху через смисловий компонент 'швидко переміщатися або рухатися в чїємусь полі зору', пор.: укр. *мелькати* «швидко проноситися перед очима, змінюю-

¹⁰ Архипов А. В. Типология комитативных конструкций.— М., 2009.— С. 15.

чи одне одного»: «Ольга Іванівна любила швидку їзду. Любила спостерігати, як передок машини підминає під себе безконечну сіру стрічку шляху, як обабіч нього *мелькають* поодинокі дерева» (СУМ, IV, 670); п. *mignac* «*przesunąć się (przesuwać się) szybko w polu widzenia*»: «*Przez szczelinę w podłodze wi-dać kupki śniegu, migają sylwetki ludzi*» (USJP); англ. *twinkle* «to appear and disappear in quick succession»: «*Her feet twinkled past each other so fast, that you could not see which was foremost*» (OED). У німецькій мові концепт ситуації локалізовано до меж семантики дієслова *flimmern*, пор.: «*Der Film flimmert schon stark*» (DUDEN) та конструкції *vorbeiblitzen sehen* — «*Am Rückweg sehen wir vom Bus aus die Straßenschilder vorbeiblitzen*» (DWDS). У французькій мові концепт реалізовано в межах семантики дієслів руху (переміщення), пор.: *fuir* «*désigne un paysage que, par un effet d'optique, un observateur mobile voit défiler*» — «*Il regardait fuir les poteaux télégraphiques, tâchant de se rendre compte de la vitesse*»; *danser* «*être animé de mouvements lents ou vifs, réguliers et rythmés*» — «*Je suis réconcilié avec les chemins de fer... La rapidité est inouïe... les villes, les clochers et les arbres dansent et se mêlent follement à l'horizon...*» (CNRTL).

Відзначимо, що ситуація «перцептивний рух», як і ситуація «рух» загалом, виявляє ознаки диз'юнкції предикатів *переміщатися* V *рухатися*. Предикат *переміщатися* (X *переміщається* з А в В) розглядається в аспекті двох функціональних (діагностичних) властивостей¹¹: 1) позиції спостерігача, що фіксує зміну місцеположення X-а (у просторі спостерігача N Об'єкт X у момент T₁ займає місцеположення А, а в момент T₂ займає інше місцеположення В), та 2) поступального характеру руху X-а (на думку мовця, точки А і В належать поступальному шляху X-а). При цьому підкреслюється функціональна природа поступальної характеристики руху. «У зигзагоподібному русі X-а один спостерігач побачить хаотичну зміну місцеположення, а інший — поступальний рух (складне, з подоланням та обходом перешкод, наближення до певної просторової мети Z)»¹². На відміну від предиката *переміщатися*, предикат *рухатися* визнається таким, що може бути застосованим до будь-яких змін просторового положення X-а. Тому нормальним визнається висловлення *X рухається хаотично* при сумнівному *?X хаотично переміщається*. Залежно від того, який з вершинних предикатів займатиме позицію *genus proximum*, відповідно змінюватиметься сценарій ситуації перцептивного руху. Пор.: «Вибір того або іншого компонента як вершини тягне за собою певне перебудування семантичної мережі — оскільки змінюється актантна структура предиката»¹³.

Уведення у фокус уваги компонента 'переміщатися' засвідчує поступальну зміну місцеположення об'єкта в інтервалі короткотривалих проміжків часу. Щоправда, сама зміна осмислюється в перспективі поступального руху суб'єкта спостереження (точніше, поступального руху транспортного засобу, в якому перебуває суб'єкт спостереження), пор.: укр. «Від довколишнього простору автострада відгороджена високою сталевією стіною, що

¹¹ Кошелев А. Д. Еще раз о структуре лексического значения // Семиотика и информатика : Сб. науч. ст. / Отв. ред. В. А. Успенский. — М., 1998. — Вып. 36. — С. 268–271.

¹² Там же. — С. 270.

¹³ Урысон Е. В. «Несостоявшаяся полисемия» и некоторые ее типы // Там же. — С. 239.

тягнуться на десятки миль та раз у раз *мигтять* до вас табличками: «Private property» — приватна власність» (КТУМ); п. «За oknami pociągu *migaly* drzewa» (USJP); англ. «The speed at which the station lights *flashed* by was diminishing fast» (BNC). Крім суб'єкта та об'єкта спостереження (Спостерігача та Перцепту) ситуація виявляє ще одного учасника з семантичною роллю Рамка, яка вказує на сегмент або сектор, що обмежує візуальне сприйняття (рухомого) суб'єкта спостереження, пор.: укр. «Будинки *мигтіли* в отворі вікна автобуса», «Хвилі *мелькали* у віконці ілюмінатора», «Дерева *мигтіли* у прорізі теплушки»; п. «W oknach od czasu do czasu *migaly* cienie tańczących» (KJP); англ. «I saw a yellow hat *flash* by in the doorway» (BNC).

Уведення у фокус уваги компонента 'рухатися' кваліфікує ситуацію зміни місцеположення об'єкта як хаотичне пересування. Річ у тім, що порівняно з попередньою ситуацією діаметрально змінюється просторова перспектива спостерігача стосовно об'єкта спостереження: рухається об'єкт сприйняття, а суб'єкт, як правило, залишається нерухомим. Агентивна природа учасника виявляє такі його властивості: об'єкт може довільно обирати напрямок руху (звідси презумпція інтерпретації стану справ як ситуації «хаотичного руху»), пор.: укр. «*Мигтять* білі метелики понад молоденькою травичкою» (СУМ, IV, 700); англ. «Now, along its Sudanese bank, brilliant pink and yellow butterflies *flashed* among the low grasses» (BNC); об'єкт може зникати або з'являтися в полі зору спостерігача (презумпція існування учасника Перешкода, якого оминає агентивний учасник), пор.: п. «Spojrzał w las. Między potężnymi pniami *mignął* mu jakiś cień. Przebiegł pochyłony od pnia do pnia, załamał się dziwacznie» (SJP). Таким чином, у динамічному аспекті ситуації на зразок *мигтять будинки* — *мигтять метелики* співвіднесені за типом: а) дейктичної дериваційної стратегії, яка засвідчує зміну позиційної характеристики суб'єкта спостереження: рухома (нестационарна) → нерухома (стационарна); б) рольової стратегії, яка свідчить про зміну учасника «обмеження спостереження»: Рамка → Перешкода.

В. Значення «поведінковий рух» представляє розширення концепту перцептивної ситуації за типом таксономічних дериваційних відношень. Значення поведінкового руху використовує стратегію категоріального зсуву на основі переходу з таксономічної категорії Вияв (стан, що актуально сприймається спостерігачем) у категорії (1) Діяльність, пор.: укр. «Після неймовірно популярного в країні шоу Влад Яма став *сяяти* на екрані все частіше — спочатку у кліпі і на концертах Могилевської, а потім і в журі інших співочо-танцювальних телепроектів» (КТУМ); п. «W 1998 Blues Brothers w wersji 2000, Dan Aykroyd i John Goodman, znów *błyskali* Wayfarerami» (KJP); англ. «He was eminent in the House of Commons whilst he sat there, so he *shined* in the House of Peers, when he came to move in that Sphere» (OED); нім. «Er *glänzte* in der Rolle des Hamlet» (DUDEN); фр. «À une époque où je *brillais* pas, Fredo m'avait mis sur plusieurs commandes, je lui devais indiscutablement une fleur» (CNRTL); (2) Дія, пор.: укр. *блимати* «кидати погляди, поглядати» — «Яків раз по раз *блимав* на чоловіка» (СУМ, I, 199); англ. «Phoebe took leave of the desolate couple; *twinkling* her eyelids to shake off a dewdrop» (OED); нім. «Clarisse *funkelte* [blickte zornig erregt] vor Abscheu» (DUDEN); (3) Стан, пор.: укр. «Очі її *блищали* недобрим вогнем, проте вона стримала себе» (СУМ, I, 200); п. «Chłopiec wyprostował się, stał prawie na baczność, jasne jego oczy *błyszczały* inteligencją» (SJP); англ. «The ladies eyes *glistened* with pleasure» (OED); нім. «In seinen Augen *blinkte* Begierde auf» (DUDEN);

фр. *briller* «manifester ou trahir (un trait de caractère, un sentiment, une émotion)» — «Les yeux, très grands, très noirs et très profonds, *brillent* d'intelligence» (CNRTL); (4) Процес, пор.: п. *migotać* «być w ruchu, poruszać się szybko, rzucając błyski» — «*Igły migotały w rękach kobiet*» (USJP); англ. *twinkle* «to close and open the eye or eyes quickly (voluntarily or involuntarily)» — «He was observed to *twinkle* with his eyelids» (OED); (5) Властивість, пор.: нім. «Die Schrift *schimmert* durch das Papier» (DUDEN); (6) Характеристика¹⁴, пор.: англ. «He never *shone* as an orator» (OED); фр. «Il ne *brillait* pas par le courage» (CNRTL).

Прототипні поведінкові емітиви виявляють у вершині асертивної частини тлумачення (подекуди на останньому ступені семантичної редукції) предикат дії за ознакою («наміреного» або «ненаміреного») руху, пор.: укр. *мигтими* «блискати» — «В руці *мигтять* револьвер» (СУМ, IV, 700); п. *migać* «poruszać czym szybko, gwałtownie» — «Oficerek *mignął* szabelką» (SJP); англ. *flash* «to cause to flash; to kindle with a flash; to draw or wave (a sword) so as to make it flash» — «Forth he *flash'd* his scymetar» (OED). Дієслова цього типу близькі до предикатів із нефіксованою агентивністю¹⁵, оскільки, з одного боку, можуть характеризувати дії агенсоподібного учасника як такі, що відбуваються мимоволі, а з другого, — як зумовлені, пор.: укр. «Деякі з молодих навіть верхи посідали на коней і, *блискаючи* стегнами, пустилися навскач хто куди» (КТУМ); п. «Matka przeglądała francuskie żurnale mód. Ciotka Marynia *migała* szydełkiem» (SJP); англ. «Not that it hasn't been a long time coming, celebrities have been *flashing* around their knitting needles for quite a while» (OED); нім. «Er *blickte* ihm neugierig über die Schulter» (DUDEN); фр. «Elle commençait à faire *luire* à mes yeux d'autres tentations encore, mais elle s'arrêta net» (CNRTL). З цього погляду логічним є поділ поведінкових емітивів на тематичні підкласи спрямованої та неспрямованої дії (діяльності).

Підклас емітивів спрямованої дії (діяльності) формують предикати, семантика яких засвідчує спрямований інформаційний вплив Експерієнцера на Контрагента, пор.: укр. «Довгенько не було її, а коли знову вийшла, була червона, як буряк, сердита, люто *блискала* очима» (КТУМ); п. «Czerwone oczy *byszcza* złowrogo pod przyłbicą» (KJP); англ. «She *flashed* a quick, defiant look at him» (OED); нім. «Das ganze Gut war in Aufruhr, Detlev *blickte* finster, Antje war verzweifelt» (DUDEN); фр. «Les plus furieux tombaient à plat ventre, répondant avec respect au verset sacré; mais toutefois soulevant encore la tête pour jeter sur les Français un regard *étincelant*, et les menacer de leurs couteaux» (CNRTL); пор. зауваження про те, що семантика слова *погляд* у контексті стандартних сполучень на зразок *обвести поглядом*, *спрямувати погляд*, *затримати погляд* тощо реалізує ознаку 'інструмент впливу на іншу людину'¹⁶. До підкласу емітивів спрямованої дії також належать «демонстраційні» емітиви, семантика яких так чи інакше пов'язана з ідеєю інформаційного впливу¹⁷, пор.: укр. *блищати* «вражати зовнішнім блиском, пи-

¹⁴ Див.: Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. — М., 2006. — С. 238.

¹⁵ Див.: Апресян Ю. Д. Избранные труды : В 2 т. — М., 1995. — Т. 1. — С. 177; Падучева Е. В. Диатеза как метонимический сдвиг // 40 лет Санкт-Петербургской типологической школе : Сб. ст. — М., 2004. — С. 430.

¹⁶ Див.: Урысон Е. В. Языковая картина мира vs. Обиходные представления (модель восприятия в русском языке) // Вопр. языкознания. — 1998. — № 2. — С. 18.

¹⁷ Див. поняття «соціальна дія / діяльність»: Мустайоки А. Зазнач. праця. — С. 211.

шністю» — «Прима балерина Національної опери України Катерина Кухар блищала на червоній доріжці в компанії чоловіка — Олександра Стоянова» (СУМ, I, 200; КТУМ); п. *blyszczec* «wywoływać zachwyt, robić wrażenie» — «Był to bardzo wybitny aktor, należący do owej niebywalej plejady wielkości, jakie *blyszczaly* na firmamencie naszej sceny od początku niemal stulecia, aż do wybuchu II Wojny Światowej» (KJP); англ. *flash* «to make a great display of, exhibit ostentatiously, show off, 'sport'» — «Ladies go to church to exhibit their bonnets, and young gentlemen to *flash* their diamond rings» (OED); нім. *blitzen* «(mit der Absicht zu provozieren) unbekleidet in der Öffentlichkeit schnell über belebte Straßen, Plätze u.a. laufen» (DUDEN); фр. *luire* «lui présenter quelque chose comme avantageux» — «Elle commençait à faire *luire* à mes yeux d'autres tentations encore, mais elle s'arrêta net» (CNRTL).

Відзначимо, що ситуація спрямованого інформаційного впливу виявляє ознаки внутрішньо каузованої ситуації (internally caused eventuality) в тому сенсі, що такого типу стан справ зумовлений чинником інгерентних властивостей учасника: англ. «They were as synthetic flowers or even stranger cerebral crystals of thought of myriad patterns, *shimmering* with an inherent light» (BNC) — пор. зауваження про суть каузативної природи дієслівних емітивів: «Саме внутрішня фізична властивість аргументу дієслова спричиняється до вияву тієї ситуації, яку позначає дієслово»¹⁸. Однак якщо для дієслів емісії світла (за значенням «емітивного руху») таким аргументом є Перцепт (пор. «Росиночки блискали»), то для «поведінкових» емітивів є Експерієнцер — учасник, відповідальний за спрямованість інформаційного впливу на Контрагента (пор. «Люто блискала очима. Катерина Кухар блищала на червоній доріжці»). Відзначимо, що такого типу предикати наближаються до емітивів «семіотичного руху» (див. нижче), однак, на відміну від останніх, не передбачають кінцевого бенефіціара інформаційного впливу. Поведінкові предикати засвідчують лише напрям впливу, позаяк Адресат, на якого може бути розрахований такий вплив, перебуває поза межами концепту заданої ситуації («хтось, на кого люто блискають» або «аудиторія, яку намагається вразити Катерина Кухар» можуть не знати, що на них чиниться певний інформаційний вплив).

До підкласу емітивів неспрямованої дії (діяльності) належать предикати, у семантиці яких відсутній компонент 'спрямований інформаційний вплив на іншу особу'. Такі предикати позначають процеси (рухи), які актуально сприймаються суб'єктом спостереження (Спостерігачем), пор.: укр. *мигати* «робити швидкі рухи чим-небудь» — «Опісля поправила окуляри на носі, уста знизались в кутиках, і вона почала так скоро плести панчошу, що дрти лише *мигтіли*» (СУМ, IV, 699; КТУМ); п. *migać* «poruszać czymś bardzo szybko» — «Robiły pończochy, druty *migotały* im w rękach» (USJP; SJP); англ. *twinkle* «to move to and fro, or in and out, with rapid alternation» — «The knitting needles *flashing* like the oars of Odysseus» (OED); нім. *aufblitzen* «plötzlich blitzend, blinkend aufleuchten» — «In seinen Händen *blitzte* ein Messer auf» (DUDEN). Семантичний перехід у цьому випадку реалізовано на основі зміни таксономічного класу учасника ситуації: ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ → ОБ'ЄКТ ДІЇ (ДІЯЛЬНОСТІ), що відповідно приводить до зміни значення дієслова (таксономічної категорії), пор.: «Щебетав соловейко, зорі *мигали*, вітерець пахучий шарудів вишеньками» (стан або властивість, що актуально

¹⁸ Levin B., Rappaport Hovav M. Op cit.— P. 49.

сприймається спостерігачем) → «В її руках лише *мигали* листки тютюну» (процес, що актуально сприймається спостерігачем) (СУМ, IV, 699).

Г. Значення «ментальний рух» осмислюється як результат категоріального зсуву, пов'язаного із зміною тематичного класу дієслова, пор.: *мигтіли дерева* (сприйняття) — *мигтіли думки* (ментальний процес). Експлуатуючи концептуальну схему ситуації «перцептивний рух», «ментальне» значення «вписує» в неї аналогову інформацію зі сфери «інтелектуальна діяльність» — ментальні об'єкти (наприклад, думки) раптово з'являються та зникають, пор.: укр. *блммати* «перен. раптово з'являтися і зникати» — «Думки *блмтали*, як брудні шкельця на сонці» (СУМ, I, 199); п. *błyskać* «zjawiać się nagle» — «Kiedy niekiedy *błyskała* myśl, żeby rzucić się w szalone orgie i w nich zagrzebać o Ewie pamięć» (SJP); нім. *aufblitzen* «plötzlich in jemandes Bewusstsein auftauchen» — «Eine Idee *blitzte* in ihm auf» (DUDEN); фр. *luire* «*Au fig.* se manifester avec éclat à la conscience, à l'esprit» — «Quelqu'un se trouvera en qui une conception élémentaire de justice sera manifestée, un éclair de bon sens *luira* quelque part, un vieux reste de cœur mal étouffé sursautera, une parole jaillira et chacun sera surpris de la joie d'une action saine et désintéressée» (CNRTL); ментальні об'єкти швидко переміщаються, пор.: укр. «Неясні думки, або краще мовити, шматочки якихсь думок *пронеслися* в голові, як метеори, але вони все ж таки залишили свій ясний слід» (СУМ, VIII, 244); англ. «The French intellect *flashes* its way into a subject with the rapidity of lightning» (OED); фр. «Sa pensée rapide [de Thiers] *étincelait* de toutes manières à travers les phrases, ce qui donnait à tous la sensation d'une prestigieuse et volubile conversation qui raisonne» (CNRTL); переміщення здійснюється у спосіб поступального руху, пор.: укр. «І одна за одною у пам'яті *мигають* згадки — як станції» (СУМ, IV, 699); «ментальне споглядання» об'єктів передбачає існування певної «ментальної рамки», яка обмежує тривалість споглядання до періоду надкороткого часового інтервалу, пор.: п. *migać* «*przen.* przemykać [*przen.* «pojawić się na krótko i szybko zniknąć»]» — «W jednej minucie sto przypuszczeń *mignęło* mi przez głowę» (SJP).

Головною особливістю ситуації ментального руху є те, що вона передбачає обов'язкову присутність Експерієнцера — учасника, без якого взагалі неможливо ідентифікувати ментальний стан (інтелектуальну діяльність). Щоправда, часто йдеться не стільки про власне Експерієнцера, скільки про ті його атрибути, які безпосередньо забезпечують функціонування ментального середовища. «Інтелектуальна діяльність локалізується в *свідомості* (розумі, голові) і виконується ними ж»¹⁹, пор.: укр. «І щось *миготіло* в моїй голові...» (КТУМ); п. *coś komuś błysnęło, mignęło w myśli* «ktoś pomyślał o czymś przez krótką chwilę» (USJP); англ. «A strange thought *flashed* through / across her mind» (CIDE); фр. «Ces derniers jours de juin 40, où nous remontions à pied vers l'Allemagne, *luisent* encore dans ma mémoire comme des cailloux blancs au fond d'un ruisseau» (CNRTL). Самі ж ментальні об'єкти набувають статусу агенсоподібного учасника із семантичною роллю Тема. З цього погляду канонічна ієрархія ключових учасників ситуації ментального руху, ймовірно, матиме такий вигляд: *тематичний (агенсоподібний) ментальний об'єкт* > *експерієнцер* > *локативний ментальний об'єкт*. Ця ієрархія зумов-

¹⁹ Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопр. языкознания, 1995.— № 1.— С. 42.

лена сентенційним чинником ²⁰, який регламентує обов'язкове розщеплення валентностей при екстрапозиції «зовнішнього посесора», пор.: укр. *мигтіти* «перен. швидко, зненацька з'являтися у свідомості» — «У нього в голові вже *мигтіли* картина за картиною» (СУМ, IV, 701) vs. «#Його голова *мигтіла* картинами». Зазначимо, однак, що в англійській мові ситуація ментального руху може бути реалізована неканонічно — локативний ментальний об'єкт може набути статусу привілейованого учасника ситуації, пор.: «Her mind *flashed back to the day of their divorce*» (CIDE).

Презумпція агенсopodobної природи ментального об'єкта кваліфікує суб'єкта сприйняття як неконкурентноспроможного учасника, принаймні в частині раціонально виваженої, осмисленої інтелектуальної діяльності. Загалом видається, що «емітивні» ментальні об'єкти є оперативнішими і тому часто займають більш привілейовану синтаксичну позицію. Закономірно, що Експерієнцер у цьому випадку відходить на периферійну позицію, в якій йому дістається роль статиста інтелектуальної діяльності, пор.: укр. «І раптом у мене *миготить* така думка: я піду до Соні й побалакаю з нею так, як оце я почуваю» (КТУМ); п. «Dopiero jak ciebie zobaczyłem, to mi *błysła* nadzieja, że jest jakieś życie przede mną» (SJP); англ. «It *flashed* across me that almost the last name I had heard was this identical one» (OED); нім. «Eine Erinnerung *blitzte* in ihm auf» (DUDEN).

Г. Значення «семіотичний рух» описує ситуацію, яку можна кваліфікувати на основі смислового компонента 'швидко змінювати місцеположення об'єкта в полі зору спостерігача з метою подання певного сигналу', пор.: укр. «Бертон нервово походжав попід муром маєтку, шукаючи порятунку, а непереборна сила тягла його позирнути ще раз туди, у гущавину лісу, звідки *блимав* сигнальний вогник» (КТУМ); п. *migać* «posługiwać się migami w celu porozumiewania się» — «Uczymy go *migać*» (USJP); англ. *twinkle* «to communicate (a message or signal)»: «The challenge-word was *twinkled* by the luminous dots and dashes from her masthead» (OED); нім. «vor dem Abbiegen, bei Fahrbahnwechsel *blinken*» (DWDS). У французькій мові розширення концепту ситуації до меж семантики семіотичного руху реалізовано засобами поведінкових номінацій на зразок *clignoter, cligner* «fermer et ouvrir ses paupières à intervalles plus ou moins réguliers et de manière réflexe», пор.: «Lorsque les membres de la GRC qui se trouvaient sur le bateau ont vu l'appareil s'approcher, ils ont fait *clignoter* leur feux» (CNRTL).

Зауважимо, що семіотична ситуація є похідною від ситуації перцептивного руху і відрізняється від неї за двома ознаками: а) змінюється рольова характеристика одного з ключових учасників ситуації; перцептивний об'єкт з огляду на специфічний спосіб свого вияву — *мигає уривчасто, подовжено, зигзагоподібно* тощо, пор.: укр. *блимати* «світити уривчасто, з перервами; блискати, мигати» — «*Блимає* червоною цяткою семафор» (СУМ, I, 199); англ. *flash* «the quick movement of a flag in signalling» — «To make a short *flash*, the flag is moved from a to b. To make a long *flash*, the flag is waved from a to c» (OED), та семіотичну мету — *мигає, щоб зупинилися, продовжили рух, ідентифікували* тощо, пор.: п. «Na plecaku zamiast tornistra *miga* odblaskowe czerwone światelko. Nie stopu, pozycyjne» (SJP) осмислюється як сигнал (за суміжністю — засіб, що відтворює сигнал), пор.: укр. *мигати* «чим посиляти короткі світлові сигнали» — «— Значить, коли щось трапиться, — ска-

²⁰ Див.: Кибрик А. Е. Константы и переменные языка.— СПб., 2005.— С. 444

зав пілот дівчинці, — *мигай* бортовими вогнями» (СУМ, IV, 699); п. *migać* «włączyć (włączać) urządzenie, które tak świeci» — «Kierowca *mignął* kilka razy kierunkowskazem» (USJP); англ. *flash* «to switch (lights on a motor vehicle) on and off in order to communicate a warning, a direction, etc.; to signal in this way» — «Hold straight until you are quite sure you are in charge, *flashing* your brake lights if necessary so as to warn following traffic» (OED); нім. «Er *blinkt* mit einer Taschenlampe» (DUDEN); б) ситуація поповнюється учасником-адресатом — тим, кому цей сигнал адресований, пор.: укр. «Той маяк *мигав* мені все дитинство» (КТУМ); п. «*Mignął* konduktorowi biletem» (USJP); англ. «She *flashed* her ID card at the guard» (RHWUD). З цього погляду загальну дериваційну стратегію ситуації «семіотичний рух» визначають: зміна статусу учасника ситуації (учасник із семантичною роллю Тема набуває ознак учасника Сигнал) та зміна кількості учасників ситуації (ситуація поповнюється учасником Бенефактив).

Семантична деривація лексики емісії світла (емітивів) в українській, польській, англійській, німецькій та французькій мовах виявляє ознаки походності ситуативного типу, що передбачає розширення в аспекті змін характеристик учасників вихідного концепту ситуації. Динаміка розвитку семантичної парадигми названого класу лексики засвідчує регулярний характер таких змін, виявляючи розширення вихідного концепту ситуації до меж як внутрішніх (реалізованих в ієрархії перцептивних систем людини), так і зовнішніх (реалізованих в ієрархії ціннісних пріоритетів людини) ситуацій.

Розширення вихідного концепту ситуації лексики емісії світла обраних мов реалізовано на основі механізмів семантичного зсуву та перерозподілу фокусу уваги в межах рольової, таксономічної та дейктичної дериваційних стратегій.

Аналіз динаміки розвитку семантичної парадигми дієслівних емітивів показав, що обсяг розширення вихідного концепту ситуації у зіставляваних мовах не є однаковим. У німецькій та французькій мовах розширення концепту ситуації є більш локальним у тому сенсі, що виявляє обмеження в обсязі цільових ситуацій: розширення здебільшого охоплює семантичні зони, які кодують інформацію про зовнішні системи людини. В українській, польській та англійській мовах обмеження на семантичну деривацію дещо послаблені, що уможливорює розширення обсягу концепту ситуації до меж як внутрішніх, так і зовнішніх систем людини.

Відтворення специфіки національно-мовної картини світу визначає доцільність подальших досліджень слів класу емітивів у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

(Рівне)

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КТУМ	—	Корпус текстів української мови. http://www.mova.info/corpus.aspx
СУМ	—	Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
BNC	—	The British National Corpus.— http://www.natcorp.ox.ac.uk .
CIDE	—	Cambridge International Dictionary of English.— Cambridge, 1995.— 1773 p.
CNRTL	—	Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales.— http://www.cnrtl.fr
DFL	—	Dictionnaires de français Larousse.— https://www.larousse.fr .

- DWDS — Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart.— <https://www.dwds.de>.
- DUDEN — Das große Wörterbuch der deutschen Sprache.— Graz, 1993–2011.— Vers. 5.1.3.0.
- GLLF — Grand Larousse de la langue française.— Paris, 1989.— 6528 p.
- KJP — Korpus języka polskiego.— <http://korpus.pwn.pl>.
- OED — Oxford English Dictionary.— Oxford, 2009.— 21730 p.
- RHWUD — Random House Webster's Unabridged Dictionary.— Seattle, Multimedia 2000.
- SJP — Słownik języka polskiego : W 11 t.—Warszawa, 1997.— 14448 s.
- USP — Uniwersalny słownik języka polskiego.— Warszawa, 2004.— Wers. 1.0.

O. V. DEMENCHUK

THE SEMANTIC DERIVATION OF VERBS DENOTING LIGHT EMISSION

The article focuses on the mechanisms and strategies of semantic derivation of light emission vocabulary — a semantic class of words that denote the situation of light emission objects' periodic changes, occurring in time and space. The study shows the characteristics of semantic development of verbs of light emission and reveals the semantic derivation models of the given class of words in the Slavic (Ukrainian, Polish), Germanic (English, German) and Romance (French) languages.

Key words: verbs of light emission, model, semantic derivation, semantic shift strategy, concept of situation.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ГРУПИ «СПІВЧУТТЯ» В ПОЛЬСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено дослідженню етимології й розвитку семантики назв емоцій групи «Співчуття» в польській, російській та українській мовах. У статті зосереджено увагу на іменникових та дієслівних лексемах. Як свідчать етимологічні дані, номінація емоцій групи «Співчуття» у польській, російській та українській мовах відбувалася на основі праслов'янських форм **čuti*, **žalb* < **gěl-*, **bolěti*, **milь*, **srъdьce*, **stradati*, **trpěti*, **ljutь*, **čestь*. Більшість назв у порівнюваних мовах не має значних семантичних відмінностей в історичних та в сучасних словниках.

Ключові слова: етимологія, семантична еволюція, значення, дефініція, континуант.

Дослідження лексики емоцій значно активізувалося в мовознавстві в останні десятиліття. Ономазіологічне вивчення емотивної лексики слов'янських мов показує, що, незважаючи на спільність праформ, кожна мова реалізує нове структурне і семантичне наповнення праслов'янських етимонів, викликане специфікою національної мови, культури та лінгвоментальної природи мовців. Аналіз генетичних коренів сучасних назв дає можливість пізнати ту глибинну інформацію, яка зберігалася в них протягом віків і яка переносилася на нові найменування й похідні утворення. Як зауважує П. О. Селігей, етимологічні розвідки повинні обов'язково містити відомості про внутрішню форму слова та про послідовність семантичних змін, яких слово зазнало протягом дальшого періоду свого розвитку¹. Метою нашої статті є порівняльний аналіз етимологічних даних, первісної мотивації та значеннєвої еволюції лексики, яка позначає емоції групи «Співчуття» в польській, російській та українській мовах.

У статті ми зосередимо увагу на дієслівних та іменникових лексемах. Як свідчать етимологічні дані, номінація емоцій групи «Співчуття» у польській, російській та українській мовах відбувалася на основі праслов'янських форм **čuti*, **žalb* < **gěl-*, **bolěti*, **milь*, **srъdьce*, **stradati*, **trpěti*, **ljutь*, **čestь*.

Емотивні континуанти псл. **čuti*. В «Етимологічному словнику української мови» назви укр. *співчувати*, *співчуття*, *спочувати*, *спочуття*, рос. *сочувствовать*, *сочувствие*, п. *współczuć*, *współczucie* розглядаються як кальки лат. *compassio* 'співчуття', *compatior* 'співчую, страждаю разом' та гр. *συμπαθία* 'співчуття', *συμπαθέω* 'співчую, страждаю разом' (утворених за допомогою префікса *συμ-* 'спів-, разом' від основи іменника *πάθω* 'страждан-

¹ Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2001.— С. 10.

ня, хвороба') (ЕСУМ, V, 373). Досліджувані назви, в основі яких лежить псл. *čuti, згідно з етимологічними даними, не містять семи 'страждати разом з іншим', наявної в латинських і грецьких відповідниках, пор.: *čuti, *čijo 'діставати чуттєвих вражень, усвідомлювати, розуміти, стежити; не спати, пильнувати' з іє. *keu- 'звертати увагу, спостерігати, діставати чуттєві враження' (Boryś, 102; ЕСУМ, VI, 358–359; Цыганенко, 487). У семантичній структурі п. *współczuć*, *współczucie*, рос. *сочувствовать*, *сочувствие*, укр. *співчувати*, *співчуття*, *спочувати*, *спочуття* можна виділити лише сему 'відчувати разом з іншим'. Підтвердженням цього є тлумачення емотивних похідних псл. *čuti в історичних словниках, пор.: п. *współczuć* «czuć wspólnie z kim, czuć to samo, co i kto inny» (SJP-Wil, II, 1911), *spółczuć*, *współczucie* «czuć wespół z kim innym» (SJP-War, VI, 331), *współczucie* «(1) czucie czyjego smutku, utrapienia, politowanie pochodzące z dzielenia czyjego smutku, sympatia» (SJP-Wil, II, 1911), *współczucie* «(1) spółczucie; 2) współzgodność, współczulość, spółczucie, sympatia» (SJP-War, VII, 749), *spółczucie* «odczuwanie wrażeń, zwłaszcza przykrych, osoby drugiej, tkliwość wobec przykrości osób drugih, litość» (там же, VI, 331); рос. *сочувствовать* «быть с кем-нибудь в сочувствии» (СЦСРЯ, IV, 197), *сочувствовать* «чувствовать согласно, сообща, заодно; понимать, мыслить одинаково; склоняться к кому по чувству, приязни, любви; сострадать» (Даль, IV, 285), *сочувствие* «одинаковое с кем-нибудь чувствование, взаимное друг с другом расположение, сердечное влечение друг к другу» (СЦСРЯ, IV, 197), *сочувствие* «взаимная дружба, привязанность, любовь, расположение, влечение, сострастие, симпатия; одинаковые чувства с кем; незримая духовная, нравственная связь, которая сказывается невольно чувством; безотчетное угадывание, знанье» (Даль, IV, 285); укр. *спочувати* «(1) чувствовать, почувствовать; 2) сочувствовать, посочувствовать», *спочуття* «чувство, чувствование, сочувствие» (Грінч., IV, 187–188).

У сучасних словниках у дефініціях польських лексем виділяються значення 'чуйно ставитися до чужого страждання, нещастя', 'чуйне ставлення до чужого страждання, нещастя', пор.: п. *współczuć* «solidaryzować się uczuciowo z kimś cierpiącym, z kimś, kogo spotkało nieszczęście, komu się nie powiodło; litować się, ubolewać nad kimś», *współczucie* «uczuciowa solidarność z osobą cierpiącą, litość, ubolewanie okazywane komuś nieszczęśliwemu» (USJP), у дефініціях російських та українських лексем — 'чуйно ставитися до чужого горя, переживання', 'чуйне ставлення до чужого горя, переживання', пор.: рос. *сочувствовать* «(1) относиться с участием к горю, переживаниям кого-либо», *сочувствие* «(1) отзывчивое, участливое отношение к горю, переживаниям кого-либо; сострадание» (ССРЛЯ, XIV, 450–452), укр. *співчувати* «(1) чуйно ставитися до чийого-небудь горя, до чиїхсь переживань», *співчуття* «(1) чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чиїхсь переживань; почуття жалю, викликане чиїм-небудь нещастям, горем; жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь» (СУМ, IX, 522). Слід зауважити, що в сучасній польській мові лексеми *współczuć*, *współczucie* фактично є моносемантами, друге, застаріле значення дієслова *współczuć*, яке вказує на емпатію без конкретизації почуття, подано лише у словнику за ред. В. Дорошевського, пор.: «(2) daw. czuć tak samo, to samo, co inni» (SJPD, IX, 1323). В українській і російській мовах іменникові й дієслівні назви мають друге значення, пов'язане з доброзичливим, прихильним ставленням до кого- чи чого-небудь, зі схваленням чогось (СУМ, IX, 522), (ССРЛЯ, XIV, 451–452). Третє, застаріле значення російського дієслова

сочувствовать «3) устар. одинаково с кем-либо чувствовать, мыслить» та іменника *сочувствие* «3) устар. общность в чувствах, мыслях, созвучие» (ССРЛЯ, XIV, 451–452) вже не фіксується новішими словниками, воно співзвучне другому, застарілому значенню польського дієслова *współczuć*.

Емотивні континуанти псл. **stradati* та **trpěti*. Кальками з лат. *compassio* та гр. *συνπάθεια* вважаються також російські лексеми *сострадать*, *сострадание* (Фасмер, III, 728) та польські *współcierpieć*, *współcierpienie*, які в словнику за редакцією В. Дорошевського маркуються як рідковживані (SJPD, IX, 1321), а в новіших словниках польської мови взагалі відсутні. В основі російських найменувань лежить псл. **stradati*, яке виводять з індоєвропейського кореня **strē* / **strō-*, що розвинувся з іє. **ster-* ‘ставати твердим, тугим; ціпеніти’ (Преображенский, II, 392–393; Черных, II, 206–207). Польські назви утворилися від псл. **trpěti* ‘бути твердим, заціпенілим’, яке так само, як і **stradati*, виводиться з іє. **ster-* ‘ставати твердим, тугим; ціпеніти’, пор. також лат. *torpēre* ‘терпнути, німіти’. Первісне значення ‘ставати твердим, тугим; ціпеніти’ добре збереглося в польському континуанті *cierpnąć* ‘терпнути, німіти’ (Bogus, 81). В українській мові також є лексема *терпнути* з аналогічним значенням. Семантична мотивація цих лексем, очевидно, відбувалась у такий спосіб: позначення фізичного напруження, стискання організму в результаті метафоричного зсуву перейшло у позначення емоційного напруження, а далі — емоційного страждання.

Історичні словники польської та російської мов чітко фіксують значення ‘страждати разом з іншим’, ‘страждання разом з іншим’ в емотивних континуантах псл. **stradati* та **trpěti*, пор.: п. *współcierpieć* «cierpieć z kim, cierpieć razem, współbolewać, podzielać czyją boleść» (SJP-Wil, II, 1911), *spółcierpieć*, *współcierpieć* «cierpieć wespół z kim innym, współczuć, dzielić z kim cierpienie» (SJP-War, VI, 331), *spółcierpieć* «spółbolewać» (Linde, V, 390), *współcierpienie*, *spółcierpienie* «1) znoszenie razem boleści, cierpienia; 2) ból, cierpienie podzielone z kim innym» (SJP-Wil, II, 1911), *współcierpienie* «cierpienie wspólne» (SJP-War, VII, 748–749), *spółcierpienie* «ból, cierpienie podzielane z kim innym, kondolencja» (там же, VI, 331); рос. *сострадавати*, *състрадавати* «сострадать, сочувствовать», *сострадати*, *състрадати* «1) сострадать, сочувствовать; 2) испытывать страдания, страдать вместе с кем-либо» (СлРЯ XI–XVII, XXVI, 219–220), *състрадати* «сострадать, сочувствовать» (Срезн., III, 829), *сострадать* «1) страдать вместе с кем-либо; 2) принимать участие в печали, в страдании ближнего» (СЦСРЯ, IV, 192), *сострадатель* «1) страдать вместе, переносить муки сообща; 2) сочувствовать горю, сокрушаться, соболезновать» (Даль, IV, 280), *сострадание*, *състрадание* «1) сочувствие, жалость, вызванные страданием другого существа; сострадание» (СлРЯ XI–XVII, XXVI, 219–220), *състрадание* «сочувствие, сострадание» (Срезн., III, 829), *сострадание* «участие в печали, в несчастии ближнего, соболезнование» (СЦСРЯ, IV, 192), *состраданье* «1) жалость к другому, жаль по ком, соболезнование; 2) сочувствие, симпатия» (Даль, IV, 280). У сучасній російській мові значення похідних від псл. **stradati* не змінилося, пор.: *сострадать* «испытывать сострадание к кому-либо», *сострадание* «чувство жалости, вызванное чьим-либо несчастьем, горем; сочувствие» (ССРЛЯ, XIV, 388–389), а в сучасній польській мові лексеми *współcierpieć*, *współcierpienie* вийшли з ужитку.

Емотивні континуанти псл. **žalb*. В усіх трьох порівнюваних мовах представлені емотивні континуанти псл. **žalb* < **gěl-* ‘страждання’, ‘біль’,

‘жаль’, яке зводиться до іє. *g^hel- ‘колоти’, ‘жалити’, ‘біль’, ‘страждання’, ‘смерть’ (Черных, I, 291; Boryś, 751): п. *żałować, użalać się, żalność, żal, pożałowanie, użalenie się*; рос. *жалеть, сожалеет, жалость, сожаление*; укр. *жалити, жалість, жалоці, жаль*. Як зазначає П. О. Селігей, псл. **žalb* «первісно означало лише фізичне ушкодження, болісний вплив на тіло — тобто те, що може викликати неприємні відчуття. Потім відбулася ситуативна або часова метонімія, і **žalb* стало позначати вже страждання від цього ушкодження. Невдовзі значення розширилося далі, і словом *жаль* стали називати смуток і страждання взагалі, не обов’язково від фізичного болю»². З огляду на лексикографічну репрезентацію континуанти псл. **žalb* становлять найбільшу групу назв емоцій групи «Співчуття» в усіх трьох мовах. Переважна більшість дієслівних та іменникових похідних псл. **žalb* у порівнюваних мовах є полісемантичною. Її семантична палітра охоплює широкий спектр емотивних і неемотивних значень. Тому у своєму дослідженні ми розглядатимемо лише значення, пов’язані з позначенням емоцій групи «Співчуття».

Згідно з даними історичних словників, у польських безпрефіксних дієсловах значення ‘співчувати’ фіксується як перше або друге, пор.: *żałować (się)* «(1) *współczuć komuś, litować się nad kimś, użalać się nad kimś, opłakiwać kogoś*» (SS, XI, 551–553), *żalić się* «*boleć, użalać się*» (там же, XI, 543), *żałować* «(2) *dzielić smutek z czyjej szkody*; *litować się, mieć litość*», *żałować się* «(1) *litować się, użalać się*», *żalić* «*żalem napelniać*», *żalić się* «(1) *litować się, zmiłować się*» (Linde, VI, 805–810), *żałować* «(2) *dzielić smutek z czyjej szkody*; *litować się*», *żałować się* «(1) *litować się, użalać się*», *żalić* «*serce czyje żalem napelniać*», *żalić się* «(1) *litować się, mieć politowanie*» (SJP-Wil, II, 2264–2265), *żałować* «(2) *użalać się, żalić się, boleć, litować się, współczuć*», *żalić się* «(1) *boleć, litować się*» (SJP-War, VIII, 687–690). Сучасні словники польської мови значення ‘співчувати’ в полісемантичному дієслові *żałować* фіксують на третьому місці, а в дієслові *żalić się* — взагалі не виділяють. Дієслово *żałować się* в сучасній польській мові не функціонує.

Польські префіксальні дієслівні континуанти псл. **žalb* в історичних словниках реєструються або як моносеманти зі значенням ‘співчувати’, або як полісеманти, у словникових дефініціях яких це значення виступає на першому або на другому місці, пор.: *pożałować (się)* «(1) *współczuć, litować się nad kimś*» (SS, VI, 554), *użalić się* «*okazać współczucie, wzruszyć się czyjąś niedolą, zlitować się*» (там же, IX, 502), *pożalić się* «*litość mieć, zmiłować się*», *pożałować* «*nieco żałować, żal mieć*» (Linde, IV, 439), *rozżalić się, rozżałować się* «*zlitować się*» (там же, V, 156), *użalić się, użałować się* «*zlitować się*» (там же, VI, 197), *pożalić się* «(2) *litość mieć, ulitować się, zmiłować się*», *pożałować* «(1) *mieć litość, okazać politowanie, zlitować się*» (SJP-Wil, II, 1180), *rozżalić się* «*począć wywierać żale, ubolewać*», *rozżałować się* «*użalić się, ulitować się*» (там же, II, 1414), *użalić się, użałować się* «*ulitować się, zlitować się*» (там же, II, 1799), *pożałować* «(1) *uczuć żal z czyjego powodu, użalić się, ulitować się, zmiłować się*; 2) *okazać współczucie, wynagrodzić żal pieśczołą, użalić się, dać potuchę, utulić w żalu*» (SJP-War, IV, 924); *rozżalić się* «*począć wywierać żale, ubolewać*», *rozżałować się* «(1) *pożalić się, użalić się, ulitować się*» (там же, V, 737), *użalić się, użałować się* «(2) *ulitować się, zlitować się, zmiłować się, pożałować*» (там же, V, 429), *spółżałować* «*żałować wespół, dzielić czyj żal*» (там же, VI, 341). У сучасних словниках польської мови дієслова *pożałować*,

² Селігей П. О. Знач. праця.— С. 9.

użalić się фіксуються як полісеманти з другим значенням ‘співчувати’. У дієсловах *pożalić się*, *rozzalić się* це значення вже не виділяється, а лексеми *rozzalować się*, *pożalować się*, *spółżalować* у сучасній мові взагалі вийшли з ужитку.

У польських безпрефіксних іменникових лексемах *żał*, *żałość*, *żałota* значення ‘жалість’ не виділялося як основне у словниках до початку XX ст., пор.: *żałość* «(3) współczucie, miłosierdzie, misericordia» (SS, XI, 549–551), *żał* «(4) użalenie, litość, politowanie» (Linde, VI, 796–797), *żałota*, *żałość* «uczucie żalu» (там же, VI, 808–809), *żał* «(4) użalenie, litość, politowanie», *żałość*, *żałota* «(2) żal» (SJP-Wil, II, 2264–2265), *żał* «(4) użalenie, politowanie, litość», *żałość* «uczucie żalu, smętna rzewność» (SJP-War, VIII, 687). У сучасних словниках польської мови у лексемі *żał* значення ‘почуття суму з приводу чийогось страждання’ виділяється лише як компонент першого значення, пор.: «(1) uczucie smutku z powodu utraty kogoś, czegoś, z powodu doznanego zawodu, czyjegoś cierpienia itp.» (USJP), іменник *żałość* тлумачиться як «przejmujący smutek, żal» — ‘пронизливий сум, жаль’ (USJP).

Польські префіксальні іменникові утворення зафіксовано в історичних словниках переважно як моносеманти, часом як полісеманти з основним значеннями ‘жалість, жаління’, пор.: *pożalenie* «litość» (Linde, IV, 439), *użalenie* «litość» (там же, VI, 197), *pożalenie* «użalenie, politowanie, litość», *pożalowanie* «(1) litość, politowanie; 2) wynurzenie żalości, ubolewanie» (SJP-Wil, II, 1180), *rozzalowanie się* «użalenie się, ulitowanie się» (там же, II, 1414), *użalenie się* «litość, politowanie, pożalowanie» (там же, II, 1799), *rozzalenie się*, *rozzalowanie się* «użalenie się, ulitowanie się» (SJP-War, V, 737), *użalenie*, *użalenie się*, *użaleniestwo* «(1) litość, politowanie, pożalowanie, współczucie, ubolewanie, kondolencja» (там же, V, 429), *spółużalenie*, *współużalenie* «spółczucie» (там же, VI, 339). У сучасних словниках лексеми *pożalowanie*, *użalenie się* фіксуються як полісемантичні, у яких значення ‘співчуття’ не є основним.

У російській мові значно менше похідних від псл. **žalь* на позначення емоцій групи «Співчуття». Дієслівні континуанти псл. **žalь* в історичних словниках російської мови представлені переважно як полісеманти з першим значенням ‘співчувати’, пор.: *жаловати* «(1) жалеть, испытывать сострадание» (СДЯ XI–XIV, III, 230–231), *жалѣти* «(1) жалеть кого-либо, беречь, заботиться о сохранении чего-либо», *жаловати* «(2) проявлять жалость, сострадание; жалеть, беречь» (СлРЯ XI–XVII, V, 70–73), *жалѣть* «(1) чувствовать жалость, сострадание» (СлРЯ XVIII, VII, 91), *жаловати* «(1) жалеть», *жалити* «(2) жалеть» (Срезн., I, 841–843), *съжалитися* «(1) жалеть, пожалеть» (там же, III, 705–706), *жаловати* «жалеть», *жалѣть* «(1) печалиться о лишении кого- или чего-либо» (СЦСРЯ, I, 398–399), *жалеть* «(1) скорбит, сожалеет, боletь сердцем, сокрушаются, печалиться» (Даль, I, 525). У сучасній російській мові функціонує полісемант *жалеть* зі значенням ‘співчувати’ на першому місці: «(1) чувствовать жалость, сострадание к кому-нибудь» (ССРЛЯ, IV, 14), моносемант *сжалиться* «почувствовать, проявить жалость, сострадание по отношению к кому-либо» (там же, XIII, 741) та полісемант *созжалеть* з неосновним значенням ‘співчувати’: «(2) устар. испытывать, выражать сожаление (во 2-м знач.); жалеть» (там же, XIV, 144), який у СЦСРЯ та словнику В. Даля подається як моносемант, пор.: *созжалѣть* «печалиться о какой-либо потере или о чем-либо несчастии, огорчаться» (СЦСРЯ, IV, 167), *созжалѣть* «жалеть; скорбеть, грустит или печалиться, но в меньшей мере» (Даль, IV, 260).

Простежимо розвиток емотивного значення 'співчуття' в російських іменникових назвах: *жалость* «2) сострадание» (СДЯ XI–XIV, III, 232), *жалость* «3) сострадание» (СлРЯ XI–XVII, V, 74), *жалость, жаль*¹ «1) сострадание, сожаление» (СлРЯ XVIII, VII, 94), *сожаление* «сочувствие, сострадание» (СлРЯ XI–XVII, XXVI, 99), *жалоуи* «жалость, горе» (Срезн., I, 845), *жалость* «1) чувствование прискорбиа при несчастии другого, сострадание» (СЦСРЯ, I, 398), *сожалъніе* «печаль, чувствуемая при несчастии другого или при собственном лишении» (там же, IV, 167), *жаль, жалость, жалъба* «1) сострадание, соболезнование, сочувствие при чужой беде; печаль, грусть, скорбь, сокрушение» (Даль, I, 525), *сожалъніе* «грусть, печаль, жаль» (там же, IV, 260), *жалость* «1) сострадание, сочувствие» (ССРЛЯ, IV, 25), *сожаление* «2) жалость, сострадание, сочувствие» (там же, XIV, 143). Як свідчить словниковий матеріал, початково неосновне значення 'співчуття' полісемантичної лексеми *жалость* поступово виступає на перший план, а іменник *сожаление* з моносеманта перетворюється на полісемант з неосновним значенням 'співчуття', іменники *жалоуи* та *жаль* у сучасній російській мові не функціонують. Цікаво відзначити, що в словнику І. І. Срезневського іменник *жалость* подається з емотивним значенням 'ревності' і в «Словнику російської мови XI—початку XVII ст.» у семантичній структурі лексеми *жалость* також виділяється значення 'ревності, заздрість' після значення 'співчуття', пор.: *жалость* «1) ревность» (Срезн., I, 844), *жалость* «3) сострадание; 5) ревность, зависть» (СлРЯ XI–XVII, V, 74).

Матеріали історичних словників української мови показують, що в семантичній палітрі українських дієслівних назв значення 'співчувати' було основним або виступало на другому місці, пор.: *жаловати*¹ «2) співчувати» (ССУМ XIV–XV, I, 353), *жаловати*¹, *жаловатъ* «2) мати жаль, жаліти, співчувати; оплакувати; жалувати», *жалѣти* «відчувати жаль, співчуття» (СУМ XVI–XVII, IX, 120, 127), *жаловати* «мати жаль, милувати, берегти», *жалѣти* «1) мати жаль, горе, смуток» (Тимченко, II, 901–906), *жаліти* «1) жалеть, сожалеть», *жалувати* «2) жалеть, сострадание чувствуютъ» (Грінч., I, 472–474). У сучасній українській мові функціонують багатозначне дієслово *жаліти* з основним значенням 'співчувати': «1) відчувати жалість, співчуття до кого-небудь», полісемант *жалувати*, у якому сема 'співчувати' виступає як компонент третього значення: «3) уболівати за чимось, за щось; жалкувати; висловлювати співчуття кому-небудь, співчувати комусь» (СУМ, II, 504–506), та стилістично маркований моносемант *зжалитися* «розм. виявити жаль, співчуття до кого-небудь, зглянутися на когось» (там же, III, 563).

У семантиці українських іменникових назв з праслов'янським коренем **žalъ*, так само як і дієслівних, у минулих століттях значення 'співчуття' було основним або виступало на другому місці, пор.: *жалость* «горе, жаль, смуток» (ССУМ XIV–XV, I, 355), *жалованє*¹, *жалованье* «1) жаль, співчуття, смуток», *жалость, жалустъ* «2) співчуття, милосердя», *жаль* «2) співчуття, милосердя» (СУМ XVI–XVII, IX, 119–126), *жалость* «2) жаль, смуток, горе», *жаль* «1) смуток, горе, скорбота», *жалоуи* «туга, смуток, жаль», *жалѣнье* «жаль, смуток» (Тимченко, II, 904–906), *жалість, жалость, жалоуі* «жаль, болісне почуття глибокого розчарування, змішане з почуттям докоряння комусь чи чомусь, або й самій долі, як причині жалю», *жаль* «1) співчуття» (Огієнко, II, 32), *жалість* «1) сострадание, жалость», *жалноуі, жалоуі, жальноуі* «2) соболезнование, сожаление», *жаль*¹ «2) жалость,

сострадание, сожаление», *жалування* «1) сожаление, соболезнование», *жаління* «1) сожаление, соболезнование» (Грінч., I, 472–474). У сучасній українській мові значення ‘співчуття’ в іменнику *жалість* виступає на першому місці, у *жалощі* та *жаль* — на другому (СУМ, II, 504–507).

Емотивні континуанти псл. **miľ*, **sʳdʲce*. Характерними для всіх трьох порівнюваних мов є кальки з лат. *misericordia* та похідні утворення, пор.: п. *miłosierdzie*, *miłosierność*; рос. *милосердие*, *милосердствовать* (заст.); укр. *милосердя*, *милосердствовать* (заст.), *милосердиться* (заст.). В основі представлених назв лежать два праслов’янські слова — прикметник **miľ* ‘милий’ з іє. **mēi-l-* ‘лагідний, м’який’ (ЕСУМ, III, 460; Boryś, 328–329) та іменник **sʳdʲce* ‘серце’, похідний від **sʳdʲ* ‘серце, середина’ з іє. **k’ēr-d-* ‘серце, середина’ (ЕСУМ, V, 222; Boryś, 542; Фасмер, III, 605–606).

У польській мові наявні лише іменникові утворення, які в одних історичних словниках зафіксовані як полісеманти з основним значенням ‘співчуття’, в інших — як моносеманти, пор.: *miłosierdzie*, *miłosirdzie* «1) *współczucie*, *litość*, *zlitowanie się*, *misericordia*», *miłosierdzieństwo* «*miłosierdzie*, *współczucie*, *litość*, *zmiłowanie*, *misericordia*» (SS, IV, 255–257), *miłosierdzie*, *miłosierdzieństwo* «*litość*, *politowanie*» (Linde, III, 116), *miłosierdzie*, *miłosierdzieństwo* «1) *uczucie z miłości bliźnich* pochodzące, które nas skłania *litościwie* ku niesieniu pomocy w ich potrzebach lub niedostatku» (SJP-Wil, I, 663), *miłosierdzie*, *miłosirdzie*, *miłosierdzieństwo* «1) *miłosierność*, *zlitowanie*, *zmiłowanie*, *litość*, *politowanie*, *pożałowanie*, *współczucie*, *użalenie*» (SJP-War, II, 984). У сучасній польській мові іменник *miłosierdzie* функціонує як моносемант.

У російській мові існують іменникові та дієслівні назви, які в історичних словниках представлені як моносеманти, пор.: *милосѣрдіє*, *милосѣрдство* «*милосердие*, *сострадание*», *милосѣрдовати* «относиться с милосердием, состраданием» (СДЯ XI–XIV, IV, 532–533), *милосѣрдіє*, *милосѣрдіє*, *милосѣрдство*, *милосѣрдство* «*милосердие*, *сочувствие*, *сострадание*», *милосѣрдовати*, *милосѣрдовати* «проявляют сочувствие, милосердие, сострадание, жалеть» (СлРЯ XI–XVII, IX, 151–152), *смилосердиться*, *смилосердоваться* «пожалеть, смиловаться» (там же, XXV, 193), *милосѣрдіє* «готовность оказать помощь, проявить милосердие из сострадания, человеколюбия, а также помощь, снисхождение, сострадание, вызванные такими чувствами», *милосѣрдовать*, *милосѣрдовать* «проявляют милосердие, сочувствие, сострадание» (СлРЯ XVIII, XII, 183–184), *милосѣрдіє*, *милосѣрдіє* «ἐλεος, συμπάθεια, φιλανθρωπία», *милосѣрдовати*, *милосѣрдовати* «σπλαγχνίζεσθαι» (Срезн., II, 138), *умилосердиться*, *умилосердиться* «сжалиться, смиловаться» (там же, III, 1206), *милосѣрдіє*, *милосѣрдость* «сердоболие, сочувствие, любовь на деле, готовность делать добро всякому; жалостливость, мягкосердость», *милосѣрдовать*, *милосѣрдовать* «соболезновать, сострадать, жалеть или желать помочь» (Даль, II, 327), *смилосердоваться* «умилосердиться, сжалиться, оказать милость, милосердие, снисхождение» (там же, IV, 234), *умилосердоваться*, *умилосердоваться* «смягчиться, сжалиться, пощадить, подать помощь» (там же, IV, 493). У сучасній російській мові всі дієслівні лексеми, на відміну від іменникової *милосѣрдіє* «готовность помочь из чувства сострадания, оказание помощи кому-либо из этих чувств» (ССРЛЯ, VI, 991), вважаються застарілими, пор.: *милосѣрдовать* «устар. проявляют милосердие» (там же, VI, 992), *смилосердиться*, *смилосердоваться* «устар. проявить милосердие,

сжалиться» (там же, XIII, 1386–1387), *умилосердиться* «устар. стать милосердным, умилоствиться» (там же, XVI, 600).

В українській мові також є іменникові та дієслівні назви, які в історичних і в сучасних словниках фіксуються з основним значенням, пов'язаним з позначенням емоцій групи «Співчуття», пор.: *милосердие, милосердьє* «1) прихильність; 2) ласка, милість» (ССУМ XIV–XV, I, 591), *милосердіє, милосердя* «1) милосердя, співчуття, змилювання», *милосердствовать* «милосердствувати» (СУМ XVI–XVII, XVII, 158–163), *милосердя, милосердіє* «милосердие, пощада» (Тимч., I, 428), *милосердя* «милосердие» (Грінч., II, 424), *змилосердитися* «умилосердствоваться, умилоствиться» (там же, II, 165), *умилосердитися* «умилосердствоваться, умилоствиться» (там же, IV, 337), *милосердя* «добре, співчутливе ставлення до кого-небудь; вияв жалості; помилювання», *змилосердитися* «виявити милосердя, ласку до кого-небудь» (СУМ, III, 619). Дієслівна лексема *милосердствовать* в сучасній українській мові вважається застарілою: *заст.* виявляти милосердя» (там же, IV, 706).

В історичних словниках трьох порівнюваних мов фіксуються похідні від псл. **milь*, у семантичній структурі яких також наявні семантичні компоненти 'співчувати', 'співчуття', пор.: п. *miłować* «kochać, litować się» (Linde, III, 117), *zmiłować się* «zlitować się, mieć miłosierdzie, zlitowanie», *zmiłowanie* «zlitowanie, litość, miłosierdzie» (SJP-Wil, II, 2230), *zmiłować się* «zlitować się, ulitować się, uzalić się, okazać miłosierdzie», *zmiłowanie* «litość, miłosierdzie, uzalenie, politowanie» (SJP-War, VIII, 560–561); рос.: *миловати* «1) проявлять милосердие, сострадание», *милостивати* «проявлять милосердие, сострадание», *милование* «1) сочувствие, сострадание, милосердие», *милостыни* «1) милосердие, сострадание», *милость* «1) милость, милосердие; 2) жалость, сочувствие», (СДЯ XI–XIV, IV, 527–531), *смилилися* «3) смиловаться, сжалиться», *смиловати* «жалеть, щадить», *смиловатися* «милостиво отнестись, призреть, снизить» (СлРЯ XI–XVII, XXV, 193), *милостыня* «1) милосердие, сострадание, сочувствие», *милость* «1) милосердие, сострадание, сочувствие; сожаление» (там же, IX, 153–155), *миловать* «1) проявлять сострадание, милосердие, оказывать благодеяние» (СлРЯ XVIII, XII, 182–183), *съмиление* «сожаление, сострадание», *съмилитися* «смилоствиться, сжалиться», *съмиловатися* «смиловаться, умилосердиться» (Срезн., III, 747), *милость* «милость, милосердие, благорасположение» (там же, II, 137), *смилился, смиловаться* «умилосердиться, сжалиться, оказать милость, милосердие, снисхождение» (Даль, IV, 234); укр. *миловати* «1) бути милостивим, виявляти милість», *милость* «2) милосердя» (ССУМ XIV–XV, I, 591–592), *змиловатися* «змилюватися, змилосердитися, зглянутися» (там же, I, 401), *миловати, миловать* «1) (виявляти співчуття, милосердя) миловати, підтримувати, допомагати», *милованє, милованіє* «1) милосердя, ласка; 3) (вияв співчуття, готовність допомогти) піклування, жалювання» (СУМ XVI–XVII, XVII, 154–155), *змиловатися* «сжалиться, умилосердиться, умилоствиться», *змилованє* «милосердие, сострадание, жалость» (Тимч., I, 327), *милость* «2) милость, милосердие, жалость» (там же, I, 428), *змилюватися* «сжалиться», *змилювання* «милость, милосердие, сострадание, пощада» (Грінч., II, 165), *милость* «1) милость, милосердие» (там же, II, 424).

У сучасних досліджуваних мовах значення 'виявити милосердя, співчуття' залишилося лише в префіксальних дієслівних назвах з коренем **milь*, причому в російській мові ці дієслова вважаються застарілими, пор.: п. *zmiłować się* «okazać komuś współczucie, litość, uzalić się nad kimś, nad

czymś; zlitować się, ulitować się» (USJP); рос. *смиловаться, смилостивиться* «устар. проявить милосердие, жалиться» (ССРЛЯ, XIII, 1386–1387), *умилостивиться* «устар. стать милостивым, склониться к милосердию» (там же, XVI, 600); укр. *змилюватися* «виявити милість, співчуття до кого-небудь, зглянутися на когось, пожаліти кого-небудь» (СУМ, III, 619). Семантичний компонент ‘вияв милосердя’ залишився в російській та українській іменникових полісемантичних назвах, пор.: *милость* «2» <...> *устар.* доброе дело, добрый, милосердный поступок» (ССРЛЯ, VI, 995), *милість* «1» <...> вияв жалості, милосердя; помилювання» (СУМ, IV, 703). У польській мові функціонує моносемант *zmiłowanie* «miłosierdzie, litość, zwłaszcza Boga» (USJP).

Емотивні континуанти псл. **bolēti*. У трьох порівнюваних мовах існують назви на позначення співчуття з праслов'янською основою **bolēti*: п. *ubolewać, ubolewanie*; рос. *соболезновать, соболезнование*; укр. *уболювати, уболювання*. За версією В. Бориса, від праслов'янського дієслова **bolēti* ‘спричиняти біль, страждання’ з іє. кореня **b^hel-* ‘пригнічувати, спричиняти слабкість’, ‘слабкий, хворий’ був утворений праслов'янський іменник **bolъ* ‘страждання’ (Boryś, 35–36). Фасмер вбачає зв'язок псл. **bolēti* з двн. *balō* ‘згуба, зло’ та гот. *balwjan* ‘мучити’ (Фасмер, I, 191). Можна припустити, що, подібно до псл. **žalbъ*, псл. **bolъ* первісно за значенням було пов'язане з фізичним стражданням, а пізніше його семантика розширилась і похідні утворення стали позначати психічне страждання, викликане стражданням іншої особи (фізичним чи психічним).

У польській та українській мовах емотивні континуанти псл. **bolēti* подібні за будовою, однак дещо відмінні за значенням. Польські назви є моносемантами і протягом віків фактично не змінювали свого значення, пор.: *ubolewać* «boleć, ból wewnętrzny poczuwać» (Linde, VI, 81), *spółubolewać* «spółcierpieć» (там же, V, 395), *ubolewać* «czuć ból wewnętrzny, żalić się, litować się», *ubolewanie* «użalenie się, narzekanie, skarga wskutek litowania się nad czym losem» (SJP-Wil, II, 1743), *współubolewać* «mieć udział w boleści czyjej», *współubolewanie* «ubolewanie nad czyją boleścią, udział w boleści drugiej osoby» (там же, II, 1916), *ubolewać* «użalać się, wyrażać swój ból, współczucie, litować się; biadać, utyskiwać, wyrzekać», *ubolewanie* «kondolencja, żal, pożałowanie, litość, politowanie» (SJP-War, VII, 203), *spółubolewać* «ubolewać współ z kim, brać udział w czyjej boleści, współcierpieć» (там же, VI, 339). У сучасній польській мові вийшли з ужитку утворення з префіксом **współ-** (**spół-**) і функціонують лише назви: *ubolewać* «odczuwać, wyrażać żal, współczucie, niezadowolenie, żałować czegoś; narzekać, utyskiwać», *ubolewanie* «współczucie, żal wyrażane komuś z powodu nieprzyjemnego lub nieszczęśliwego wydarzenia» (USJP).

На жаль, через незавершеність словників, які відображають лексичний склад української мови до XIX ст., ми не можемо повністю простежити лексикографічну історію українських лексем, пор.: укр. *уболювати* «скорбеть, сокрушаться» (Тимч., II, 411), *уболювати* «скорбеть, сожалеть», *уболювання* «сожаление, скорбь» (Грінч., IV, 307–308). У сучасній українській мові вони є полісемантами з основним значенням ‘співчувати’, ‘співчуття’. Їх семантичний діапазон ширший порівняно з польськими моносемантичними відповідниками, пор.: *уболювати* «1) гостро переживати у зв'язку з чим-небудь; глибоко сумувати за ким-, чим-небудь; виявляти співчуття кому-небудь; 2) піклуючись, дуже турбуватися, тривожитися за кого-, що-небудь; гостро переживати за успіхи в спортивних змаганнях», *уболювання* «1) гострі пере-

живання, глибокий сум у зв'язку з чим-небудь, за ким-, чим-небудь; 2) велика турбота, піклування про кого-, що-небудь, пов'язані з переживаннями, тривогою» (СУМ, X, 359).

Російські емотивні назви з праслов'янською основою **bolěti* в історичних словниках подаються лише зі значеннями 'співчувати', 'співчуття', пор.: *соболюти*, *съболѣти* «посочувствовать, оказать поддержку» (СлРЯ XI–XVII, XXVI, 26–27), *соболезновати*, *соболезновати* «1) страдать вместе; 2) испытывать сострадание, соболезновать; 3) болей душой за кого-, что-либо», *соболезньствовати* «разделять чью-либо скорбь, сострадать» (там же, XXIII, 77), *соболезновать* «принимать участие в чьей-либо печали, сожалеть», *соболезнование* «чувствование соболезнующего, сострадание, сожаление» (СЦСРЯ, IV, 169), *съболезновати* «вместе страдать» (Срезн., III, 646), *соболезновать* «сострадать, сочувствовать в горе, жалеть, сожалеть, болей сердцем, принимать участие в беде», *соболезнование* «сочувствие, сострадание, сердечное участие» (Даль, IV, 253), *болезновать* «соболезновать, сострадать, сочувствовать, сожалеть», *болезнование* «чувство сострадания, сочувствие, скорбь» (там же, I, 112). У сучасній російській мові семантика префіксальних похідних від псл. **bolěti* фактично не змінилася, пор.: *соболезновать* «испытывать, выражать соболезнование, сочувствовать; устар. огорчаться из-за чего-либо, сожалеть о чем-либо», *соболезнование* «сочувствие несчастью, страданиям кого-либо, сострадание; устар. сожаление, огорчение» (ССРЛЯ, XIV, 35–36), безпрефіксні назви вийшли з ужитку.

У російській мові ще існують складні емотивні назви, що включають праслов'янські основи **bolěti* і **srъdyce*: *сердобольничать*, *сердоболие*. Вони походять від словосполучення *болеет сердцем* (Фасмер, III, 605). Однак дефініції цих назв в історичних словниках не містять емотивних значень, пор.: *сердобольти* «с греч. *ἀγχιότης* «быть близким родственником» в знач. «вступать во владение имуществом близкого родственника», *сердоболие* «родственники, родня» (СлРЯ XI–XVII, XXIV, 76–77), *сердобольствовати*, *сердобольствовати*, *сердобольти*, *сердобольти* «родниться», *сердоболь*, *сердоболь* «родственник, близкий» (Срезн., III, 880). В. Даль уже виділяє значення 'співчуття', 'співчувати' у дефініціях іменника *сердоболие* «сердечное участие, сострадание, жалость и старание о помощи» та дієслова *сердобольничать* «1) посвятить себя этому делу (уходу за больными и ранеными); 2) насмешл. заботиться о чужом, где не просят, упуская свое» (Даль, IV, 175). У сучасних словниках подаються подібні тлумачення, пор.: *сердоболие* «сочувствие чужому горю, сострадание, отзывчивость», *сердобольничать* «проявлять сердоболие, быть излишне сердобольным» (ССРЛЯ, XIII, 678).

Емотивні континуанти псл. **ljutъ*. Лише в польській мові наявні назви емоцій групи «Співчуття» на основі псл. **ljutъ*: *litować się*, *litość*, *politowanie*. Дуже цікавим є розвиток семантики цієї групи лексем. Праслов'янський прикметник **ljutъ* мав значення 'грізний, суворий, жорстокий, дикий; гострий, пекучий' (Boryś, 289; ЕСУМ, III, 329). У сучасних українській і російській мовах функціонують лексеми, що містять первісне значення цього кореня, пор. укр. *лютити*, *лютитися*, *лютувати*, *лютуватися*, *лютість*, *лютощі*, *лють*, *лютий*; рос. *лютовать*, *лютованье*, *лютость*, *лютый*. У польській мові лексеми *lutość* «daw. surowość, srogość; litość» та *luty* «daw. 1) zimny, mroźny; 2) srogi, okrutny, dziki» вважаються застарілими, їх ще фіксує словник за редакцією В. Дорошевського (SJPD, IV, 234–235), новіші словники їх

вже не включають до свого реєстру. Первісне значення псл. **ljutъ* у сучасній польській мові збереглося лише в назві другого місяця року *luty*. У польських назвах емоцій семантика праслов'янського прикметника змінилася на діаметрально протилежну. Як засвідчує А. Брюкнер, у давній польській мові існував вигук *lutie!* 'біда, горе!'. Поступово значення 'ремствування, тужіння, нарікання' змінюється на значення 'участь у скорботі, тузі', 'милосердя', з XVI ст. відбувається заміна кореневого голосного **-u-** на **-i-**, пор. стп. *lito mi go* 'мені його жалко' (Brückner, 300). В. Борись також дотримується цієї версії. Він припускає, що від західнослов'янського вислову **ljuto mi estъ* 'я відчуваю біль, страждання; мені когось жалко, я співчуваю' утворилося вторинне дієприкметникове значення 'той, що співчуває', і на його основі абстрактний іменник *litość* отримав новіше значення 'жалість, співчуття', пор. сучасне чеське *litość* 'жалість, співчуття', *litovat* 'жаліти, співчувати' (Boryś, 289).

У польських лексикографічних джерелах емотивні похідні від псл. **ljutъ* до початку XX ст. фіксуються як з голосним **-u-**, так і з голосним **-i-**, пізніше — лише з **-i-**, пор.: *litować się, lutować się* «(1) współczuć, mieć zmiłowanie, być skłonny do przebaczenia» (SS, IV, 61), *litować, lutować, litować się* «użalenie mieć, ubolewać, żałować» (Linde, II, 648), *politować się, polutować się* «powziąć litość» (там же, IV, 305), *litować się, lutować się* «(1) użalenie mieć, ubolewać, żałować» (SJP-Wil, I, 595), *politować się, polutować się* «powziąć litość, okazać litość przez pewien czas» (там же, II, 1110), *ulitować się* «uczuc litość, zlitować się» (там же, II, 1702), *zlitować się* «zacząć litować się, powziąć litość, zmiłować się» (там же, II, 2219), *litować, lutować* «(1) nieos. bierze kogoś litość, żal komuś», *litować się* «uczuc litość, współczuć, użalać się, żałować» (SJP-War, II, 755), *politować się, polutować się* «(1) powziąć litość, ulitować się, użalić się; 2) potrwąć pewną chwilę w uczuciu litości» (там же, IV, 536), *ulitować się* «uczuc litość, użalić się, zlitować się, wzruszyć się, przejąć się litością, politować się, zmiłować się» (там же, VII, 280), *litość, lutość* «miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie, wyrozumiałość, skłonność do wybaczenia, misericordia» (SS, IV, 60), *politowanie, polutowanie* «współczucie, misericordia» (там же, VI, 349), *litość, lutość* «użalenie, miłosierdzie, skłonność do ratowania cudzej nędzy, politowanie» (Linde, II, 648), *politowanie, polutowanie* «litość, miłosierdzie» (там же, IV, 305), *litość, lutość* «współczucie dla nieszczęśliwego, politowanie, miłosierdzie» (SJP-Wil, I, 595, 601), *politowanie, polutowanie* «litość, miłosierdzie» (там же, II, 1110), *litość, lutość* «(1) współczucie dla nieszczęśliwego, politowanie, pożałowanie, ubolewanie, uczucie miłosierdzia» (SJP-War, II, 754), *politowanie, polutowanie* «litość, miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie» (там же, IV, 536). У сучасній польській мові моносемантичні лексеми *litość, litować się* не змінили свого значення, а іменник *politowanie* «współczucie, litość, często z odcieniem lekceważenia lub pobłażliwości» (USJP) набув конотації 'часто з відтінком зневажливості або поблажливості'.

Емотивні континуанти псл. **čestъ*. Лише в російській мові є полісеманти *участие, участвовать*, утворені від псл. кореня **čestъ* 'частина' з іє. **kenstъ* > **kęstъ* 'частина, шматок' (Цыганенко, 474–475, Boryś, 661–662). Мотивацію саме емотивного значення, яке не є основним у цих утвореннях, можливо, слід розглядати як 'розділення переживань іншого', а конструкцію *проявляют участие* можна перифразувати як 'брати на себе частину переживань іншого'. Через незавершеність історичних словників ми не можемо повною мірою відстежити семантичну еволюцію російських назв. В. Даль

у дієслові *участвовать* третім значенням виділяє ‘співчувати’: «(3) сочувствовать» (Даль, IV, 527). У словниках сучасної російської мови у дефініціях полісемантів *участие, участвовать* значення ‘співчуття’, ‘співчувати’ виділяється як неосновне, крім того, у дієслівній лексемі воно вважається застарілим, пор.: *участие* «(2) сердечное отношение, сочувствие», *участвовать* «(3) *устар.* принимать сердечное участие в ком-, чем-либо, сочувствовать кому-, чему-либо» (СРЛЯ, XVI, 1135–1136).

Отже, результати дослідження показують, що номінація емоцій групи «Співчуття» у польській, російській та українській мовах більшою мірою відбувалася на основі однакових праформ **čuti, *žalb < *gěl-, *bolěti, *milь, *srъdьse*, від яких у кожній з мов протягом віків утворювалися як аналогічні похідні (напр., п. *współczuć*, рос. *сочувствовать*, укр. *співчувати*), так і певним чином структурно чи семантично відмінні (напр., континуанти псл. **žalb, *bolěti*). Тільки для польської мови характерні похідні від псл. **ljutь*, а для російської — від псл. **čęstь*. Польські утворення від псл. **tírěti* та російські від псл. **stradati* розрізняються лише за формою, натомість значеннєво вони є еквівалентними кальками лат. *compassio* та гр. *συμπάθεια*. Аналіз лексикографічного матеріалу дозволяє стверджувати, що в історичних словниках польської, російської та української мов відображено більше назв емоцій групи «Співчуття» порівняно із сучасним станом. Особливо це простежується на похідних від псл. **žalb*, багато з яких має широкий спектр не лише емотивних, а й неемотивних значень. З погляду діакронії номінанти емоцій групи «Співчуття» в порівнюваних мовах розвивалися як у напрямку від полісемантичності до звуження й конкретизації семантики, так і навпаки, від моносемантичності до розщеплення значень. Дослідження лексикографічної репрезентації назв емоцій групи «Співчуття» також показало, що більшість цих назв у порівнюваних мовах не має значних семантичних відмінностей в історичних та в сучасних словниках.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грінч.	—	Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка.— К., 1907–1909.— Т. 1–4.
Даль	—	Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка.— СПб. ; Москва, 1880–1882 (перевид. фотоспособом, Москва, 1989–1991).— Т. 1–4.
ЕСУМ	—	Етимологічний словник української мови : В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука.— К., 1982–2012.— Т. 1–6.
Огієнко	—	Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцика.— Вінніпег, 1979–1994.— Т. 1–4.
Преображенский	—	Преображенский А. Этимологический словарь русского языка.— Москва ; Ленинград, 1910–1949.— Т. 1–3.
СДЯ XI–XIV	—	Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.— Москва, 1988–2016.— Т. 1–11.
СлРЯ XI–XVII	—	Словарь русского языка XI–XVII вв.— Москва, 1975–2015.— Вып. 1–30.
СлРЯ XVIII	—	Словарь русского языка XVIII в.— Ленинград, 1984–2015.— Вып. 1–21.
Срезн.	—	Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.— СПб.,

- 1893–1912.— Т. 1–3.
- ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка.— Москва ; Ленинград, 1950–1965.— Т. 1–17.
- ССУМ XIV–XV — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.— К., 1977–1978.— Т. 1–2.
- СУМ — Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда.— К., 1970–1980.— Т. 1–11.
- СУМ XVI–XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.— Л., 1994–2017.— Вип. 1–17.
- СЦСРЯ — Словарь церковнославянского и русского языка.— СПб., 1847.— Т. 1–4.
- Тимч. — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.— К. ; Нью-Йорк, 2002–2003.— Кн. 1–2.
- Тимченко — *Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка.*— Х.; К., 1930–1932.— Т. 1–2.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева.— Москва, 1964–1973.— Т. 1–4.
- Цыганенко — *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка.— 2-е изд., перераб. и доп.— К., 1989.— 512 с.
- Черных — *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка.— Москва, 1993.— Т. 1–2.
- Boryś — *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— 862 s.
- Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1957.— 806 s.
- USJP — *Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza.*— Warszawa, 2003.— Т. 1–4. [Wersja elektroniczna dostępna na CD-ROM (wersja 1.0, 2004)].
- Linde — *Linde S. B.* Słownik języka polskiego.— Lwów, 1854–1860.— Т. 1–6.
- SJPD — *Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego.*— Warszawa, 1958–1969.— Т. 1–11.
- SS — *Słownik staropolski / Pod red. S. Urbańczyka.*— Wrocław etc., 1953–2002.— Т. 1–11.
- SJP-War — *Słownik języka polskiego / Ułoż. J. Karłowicz et al.*— Warszawa, 1900–1927.— Т. 1–8.
- SJP-Wil — *Słownik języka polskiego / Ułoż. A. Zdanowicz et al.*— Wilno, 1861.— Cz. 1–2.

L. I. NIKOLAIENKO

COMPARATIVE-HISTORICAL RESEARCH OF LEXIS DENOTING EMOTIONS OF THE TYPE «COMPASSION» IN THE POLISH, RUSSIAN, AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article is devoted to the study of the etymology and evolution of the semantics of the emotions names related to the group «Compassion» in the Polish, Russian and Ukrainian languages. The article focuses on nouns and verbs. According to etymological data, the nomination of the emotions of the group «Compassion» in the Polish, Russian and Ukrainian languages took place on the basis of Common Slavic forms **čuti*, **žalb* < **gěl-*, **bolěti*, **milь*, **srъdyce*, **stradati*, **trъpěti*, **ljutь*, **čęstь*. Most of the names in the compared languages do not have a large semantic difference in historical and modern dictionaries.

Keywords: etymology, semantic evolution, meaning, definition, continuant.

УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКИЙ СЛОВНИК
/ Л. Васильєва, О. Ткачук, В. Чумак

К. : Словники України. — 2018. — 630 с.

Лексикографічний простір сучасної України збагатився ще одним виданням, яке засвідчує реальний високий статус міжмовної та міжкультурної комунікації нашого народу зі світом. «Українсько-хорватський словник» — наукова праця досвідчених лінгвістів Л. Васильєвої, О. Ткачук та В. Чумака — є першим коротким двомовним словником, що відбиває лексичні паралелі двох слов'янських мов, які досі не були лексикографічно опрацьованими ні в українському, ні в хорватському мовознавстві за незалежності обох держав.

Важливо, що теоретична основа цього дебютного (як для опрацьованого матеріалу) видання спирається на наукові засади універсальної системи слов'янської лексикографії «Лексика — Славіка», теоретично обґрунтованої і практично представлені в численних працях серії «Словники України». Колектив Українського мовно-інформаційного фонду НАН України плідно працює над виданням словників, які заповнюють ще вільні лакуни наших словесних контактів з іншими народами, залучаючи до кола перспективних авторів відомих фахівців, як і в ситуації з рецензованим словником. Також важливо, що українсько-хорватський словник має паперову та електронну версії, у такий спосіб поєднуючи особливості сучасної наукової комунікації — доступної користувачеві, швидкісної, точної щодо засад укладання словникового реєстру та фахових принципів його представлення.

Зазначимо, що близько 25 тисяч реєстрових позицій словника як для першого українсько-хорватського лексикографічного видання є достатнім представленням мовних реалій українського народу. Автори словника орієнтуються на загальноживану лексику, лише «з незначним вкрапленням архаїзмів, арготизмів чи діалектних слів, що

сьогодні входять до активного словникового фонду літературної мови» (с. 3). Погоджуючись із кількісним представленням запропонованої для хорватських користувачів лексики сучасної української мови, зосередимо увагу на «незначних вкрапленнях» мовного пасиву до словникового реєстру. За яким принципом вводилися у словник певні архаїзми, арготизми чи діалектні слова? Скільки їх загалом у реєстрі словника? Чи враховано їхній функціонально-стильовий ресурс? Автори покликаються на «статистичні дані комп'ютерного опрацювання словникового складу української мови» (с. 3), але оскільки в переліку лексикографічних джерел немає згадок про наявні електронні ресурси, як і про 20-томний словник української мови, реєстр якого є репрезентативним для сучасних користувачів, очевидно, слід було б навести детальніші пояснення.

Як відомо, у словнику, зорієнтованому на широке коло користувачів, з очевидних причин доступності й оперативності не потрібні докладні лінгвістичні маркери. І в цьому випадку автори словника підійшли до формування статей і позначок-маркерів коректно. Усі домінантні частиномовні граматичні характеристики, прийняті в лексикографічній практиці, наявні у словникових статтях — від іменника, прикметника, інших повнозначних частин мови й до службових частин мови, які «містять лише вказівку на граматичну ремарку» (с. 5).

Загалом, пояснювальна граматична частина словникових статей, на нашу думку, є послідовною, вивіреною й асоціюється в користувача з лексикографічним досвідом і компетентністю укладачів. Так, зокрема, викликає професійну повагу фрагмент пояснень щодо організації лінгвістичного коментаря до словникового опису українського дієс-

лова, де зауваги стосуються форми подання відповідної лексеми (інфінітив із вказівкою на вид — недоконаний чи доконаний), способи представлення дієслів, які мають форми доконаного і недоконаного виду (принципи їх подання — одна словникова стаття, напр.: **ідентифікувати** *impf.*, *pf.* *identificirati* та *ін.*, розрізнення одно-/двовидових дієслів в українській та хорватській мовах із зазначенням конкретних граматичних відмінностей в обох мовах, напр.: **ігнорувати** *impf.* *ignoritari* (*impf.*, *pf.*) та *ін.*). Пояснення лексикографів стосуються також дієслів із часткою **-ся**, зокрема двох репрезентованих у словнику ситуацій, коли в одному випадку дієслово може вживатися лише з часткою **-ся** (**боротися** *impf.* *boritise* та *ін.*), в іншому — вживатися з часткою **-ся** і без неї (**покотітися** *pf.* (1) *zakotrljatisе*, *skotrljatisе* (2), *poteci* (*osuli*) (**покотіти** *pf.* *zakotrljati*)).

Коректно аргументована укладачами Словника й парадигмальна характеристика лексем з їх віднесеністю до омонії чи полісемії, так само як і тлумачення семантичних відтінків окремих значень слів. Хоча тематична, стилістична та інші ремарки, за нашими спостереженнями, є спорадичними і не завжди конкретизують функціонально-стилістичний потенціал реєстро-

вого слова, особливо у випадках, коли потрібна вказівка на пряме і переносне значення лексем, на яких вибудовується його полісемія. Ідеться, зрозуміло, про словникову перспективу, оскільки автори не ставили перед собою завдання деталізувати стилістичні характеристики реєстрового слова, проте вже намітили шлях, яким ітимуть далі.

Новий досвід видання першого в Україні двомовного словника паралелей із хорватською мовою є, безумовно, вдалим і потрібним сучасному користувачеві. Такі видання об'єднують не тільки фахівців, серед яких крім шановних авторів бачимо й досвідчених рецензентів Н. Ф. Баландіну, А. А. Лисенко та їхнього хорватського колегу професора-емерита Й. Силича. У вибудові лексикографічної перспективи між народами солідаризуються організаційні та фінансові зусилля громадськості обох країн — Львівської обласної адміністрації та Задарської жупанії (Хорватія), а отже, міжкультурна комунікація має достойне майбутнє.

Рецензований «Українсько-хорватський словник» допоможе хорватському користувачеві вивчити українську мову і розрахований на студентів та викладачів, перекладачів, ділових людей, туристів і всіх, хто цікавиться лінгво-славістикою.

DOI 10.33190/0027-2833-305-2019-2-006

ОГЛЯД ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA»

Журнал «Studia Ukrainica Posnaniensia» заснувала кафедра українистики Познанського університету ім. Адама Міцкевича (Польща) 2013 р. Його редактором стала доктор філологічних наук, проф. Тетяна Космеда. Науковий часопис 2015 р. отримав офіційну реєстрацію в Міністерстві науки і вищої школи Польщі. Цього ж року йому було присвоєно Міжнародний стандартний серійний номер ISSN.

У часописі репрезентовано широкий спектр актуальних питань мовознавчого, літературознавчого та міждисциплінарного напрямів наукових

досліджень, методики викладання української мови як іноземної. Тематика журналу відображена у двох рубриках — «мовознавство» та «літературознавство».

Серед авторів і читачів журналу — провідні українські та зарубіжні фахівці в галузі мовознавства та літературознавства, а також молоді вчені й дослідники-початківці. Постійними авторами видання «Studia Ukrainica Posnaniensia» є А. Загнітко, Н. Загнітко, П. Юзвікевич, Л. Марчук, О. Халіман, В. Сліпецька, О. Таран, О. Гоменюк, Н. Піддубна, Т. Осипова, І. Кочан,

Р. Микульчик, С. Ігнатська та ін.

Журнал «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» зарекомендував себе як академічне видання, що пропонує читачам ґрунтовні різнопланові розвідки, у яких поєднано традиційні підходи до мовознавчих і літературознавчих досліджень з аналізом актуальних проблем і нових наукових віянь. Видання має популярність не тільки серед представників наукової спільноти – його широко використовують викладачі, студенти й аспіранти.

Мета часопису — знайомити читачів зі здобутками польської україністики, активізувати мовознавчі та літературознавчі розвідки на матеріалі української мови, репрезентувати тенденції розвитку сучасної гуманітарної науки, популяризувати українську культуру, представляти українську філологію у світовому науковому дискурсі.

Серед завдань цього видання можна виділити координування та поширення лінгвістичних і літературознавчих наукових студій, переосмислення застарілих підходів до філологічних досліджень, висвітлення актуальних проблем українського мовознавства та літературознавства в міжкультурному вимірі, оприлюднення результатів наукової діяльності польських україністів, організація платформи для наукових дискусій і подальшого розвитку нових і традиційних напрямів філологічних наукових досліджень, а також формування корпусу освітніх матеріалів для удосконалення методики викладання української мови як іноземної.

У журналі «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» друкуються оригінальні матеріали, що не були раніше опубліковані в інших виданнях, написані українською та польською мовами. Кожна стаття містить анотації англійською та українською — для статей польською мовою та англійською й польською — для матеріалів, поданих українською мовою, з переліком ключових слів.

Матеріали журналу включені до бібліографічної бази даних наукових публікацій Arianta, BazHum, CEEOL, CEJSH, Index Copernicus International (IC Journals Master List), PKP Index, PBN (Polska Bibliografia Naukowa), POLindex (Polska Baza Cytowań), WorldCat, Google Scholar, ERIH PLUS. Відкритий

доступ до архіву часопису забезпечується на сайті <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup>. У своїй роботі редакція журналу керується принципами, розробленими Комітетом з публікаційної етики — Committee on Publication Ethics (COPE).

На сторінках рецензованого часопису публікуються мовознавчі матеріали з такої проблематики:

- актуальні питання лінгвографії та лексикології, зокрема формування й становлення термінології й ономастики;

- осмислення мовних і мовленнєвих процесів з позиції стилістики, риторики, теорії та практики комунікації;

- інтерпретація проблематики нових лінгвістичних напрямів (лінгвокогнітології, дискурсу, соціо-, етно-, теоло-, нейро- та прагмалінгвістики тощо);

- висвітлення мовознавчих проблем крізь призму таких міждисциплінарних напрямів, як лінгвогендеристика, лінгвістичне щоденниковознавство, теорія невербальної комунікації, лінгвоемоціології;

- питання історії української мови, зіставного мовознавства, контрастивної лінгвістики, теорії та практики перекладу;

- методика викладання української мови як іноземної;

- аналіз вітчизняного й зарубіжного досвіду вивчення лінгвістичної та літературознавчої спадщини.

Загалом на сторінках журналу репрезентовано наукові розвідки, присвячені дослідженню мов у синхронії та діахронії, з урахуванням різних сфер функціонування мови та тенденцій розвитку сучасної лінгвістичної науки.

Лева частина статей часопису припадає на дослідження актуальних питань лексикології та фразеології: висвітлено роль авторських неологізмів у формуванні письменницького ідеостилу (І. Бабій — Vol. 3, 2015), з'ясовано естетичні функції колором в індивідуально-авторській картині світу М. Коцюбинського (А. Кошова — Vol. 3, 2015), визначено семантико-структурні та стилістичні особливості колірної лексики (Л. Марчук — Vol. 5, 2017).

У центрі уваги авторів перебувають і питання запозичення. Так, Г. Намачинська проаналізувала деякі аспекти

функціонування українізмів-історизмів у сучасній російській літературній мові (Vol. 1, 2013), І. Беркешук розглянула словотвірні запозичення з префіксоїдом авто- (Vol. 3, 2015), І. Кочан торкнулася питання іншомовних запозичень на сторінках часопису «Рідна мова» (Vol. 4, 2016), С. Гриценко дослідила польські запозичення в українській мові й з'ясувала їхню роль у формуванні мовної картини світу українців (Vol. 3, 2015), О. Прасол показала вплив словника С. Адальберга на розвиток польської та української пареміографії (Vol. 3, 2015).

Свою увагу вчені фокусують на лексичних змінах у мові медіапростору. З'ясовано особливості використання розмовних дієслів різних лексико-семантичних груп у мові періодики (Т. Панченко — Vol. 4, 2016), відображено лексику Майдану на сторінках української преси (Н. Поліщук — Vol. 4, 2016), репрезентовано жаргонну лексику з негативною конотацією в мові ЗМІ (Ю. Калужинська — Vol. 4, 2016). М. Навальна об'єктом свого дослідження обрала мову інтернет-видання «Українська правда» на початку ХХІ ст. (Vol. 3, 2015). С. Романюк вивчає особливості функціонування фразеологізмів і неофразеологізмів в українському політичному дискурсі (Vol. 3, 2015).

У журналі досліджено також питання репрезентації сімейних цінностей в українських пареміях (П. Муравська — Vol. 4, 2016), структурні ознаки і прагматичну специфіку емоції страху в українській фраземіці (Ж. Краснобаєва-Чорна — Vol. 5, 2017), характеристики жінки в оцінних українських фразеологізмах (М. Четирба — Vol. 1, 2013).

Низку статей присвячено аналізу семантичних полів, зокрема функціонуванню одиниць семантичного поля «Костюм» у текстах українських письменників-постмодерністів (Л. Марчук — Vol. 6, 2018) та особливостям вербалізації лексико-семантичного поля «Патріот» у публіцистиці М. Коцюбинського (О. Антипов — Vol. 3, 2015).

Чимало наукових розвідок, опублікованих у рецензованому часописі, стосується відображення в мові картини світу, ментальності та світосприйняття. Так, Б. Юськів торкається проблем,

які найчастіше виникають у дослідників паремійної картини світу (Vol. 1, 2013), О. Микитюк розглядає іменник крізь призму національної самобутності українців, з'ясовує його граматичні особливості як вияв української ментальності (Vol. 3, 2015). І. Процик аналізує лексеми фанатського соціолекту з позицій світосприйняття футбольних уболівальників (Vol. 3, 2015).

У статтях часопису приділено увагу лінгвокультурологічній специфіці педагогічних паремій в українській, російській та німецькій мовах (Г. Палиця — Vol. 1, 2013), психолінгвальним чинникам функціонування сленгових слів, функції жаргонних зоонімів у молодіжному мовленні (О. Таран — Vol. 3, 2015).

Автори «Studia Ukrainica Posnaniensia» розглядають питання побудови, утворення, генези та функціонування термінів у різних типах дискурсу, вивчають сукупності термінів з різними терміноелементами, а також фокусуються на питаннях запозичення й перекладу термінів.

Об'єктом термінологічних досліджень авторів стають українські назви комп'ютерних підсистем і програмного забезпечення, мікологічна лексика (П. Юзвікевич — Vol. 1, 2013; Vol. 3, 2015; Vol. 5, 2017), фітомеліоративна термінологія (Т. Петрова — Vol. 5, 2017) та релігійнознавчі терміни (Н. Піддубна — Vol. 6, 2018), епонімні терміни української фізичної лексики (Р. Микульчик — Vol. 4, 2016; Vol. 6, 2018), фармацевтична термінологія (Г. Хирівська — Vol. 4, 2016; Г. Германович — Vol. 6, 2018), терміни з відповідними структурно-семантичними елементами (І. Кочан — Vol. 6, 2018), терміни нафтогазової промисловості (С. Дорошенко — Vol. 3, 2015), аналітичні терміни-ономасіологічні знаки (Л. Гаращенко — Vol. 3, 2015), номенклатурні знаки в професійній комунікації представників транспортної галузі (Н. Нікуліна — Vol. 3, 2015), терміни фонетики в українських граматиках ХІХ — поч. ХХ ст. (І. Козелко — Vol. 4, 2016), терміни на позначення мовних норм (Г. Сойка-Машталеш — Vol. 5, 2017).

Не залишається поза увагою дослідників проблематика «азбучної вій-

ни» (Л. Соболю — Vol. 5, 2017), а також питання становлення й розвитку української лінгвографії, спроектовані на опис її терміносистеми (Т. Космеда, Л. Соболю — Vol. 6, 2018).

У часописі репрезентовані також ономастичні розвідки, у яких з'ясовується наукова цінність антропонімного й топонімного матеріалу метричних книг як джерельної бази ономастичних досліджень (М. Абузарова — Vol. 1, 2013), піднімаються питання міжмовних взаємодій і ономастичних запозичень (М. Абузарова — Vol. 4, 2016; Г. Намачинська — Vol. 6, 2018), здійснюється огляд здобутків українських наукових ономастичних шкіл (Д. Янчура — Vol. 6, 2018).

У полі зору дослідників залишаються й питання граматики, зокрема український результатив у системі дієслівної семантики (Ю. Голоцукова — Vol. 4, 2016), категорія плюсквамперфекта в українській мові (Л. Попович — Vol. 6, 2018), синтаксична структура файлів довідки україномовного варіанта офісного пакету Microsoft Office (П. Юзвікевич — Vol. 4, 2016), функційно-структурні вияви сучасної синтаксичної семантики (А. Загнітко, О. Павлович — Vol. 1, 2013), динаміка морфологічного роду іменників (А. Загнітко, Н. Загнітко — Vol. 4, 2016), явище ад'єктивно-субстантивного безприйменникового керування в українській і польській мовах (І. Кононенко — Vol. 5, 2017).

Відносно менше студій з орфографії, лексикографії та діалектології. Так, Г. Сойка-Машталеш торкається питань історії правопису, зокрема на матеріалі преси досліджує транскрипцію і транслітерацію українських прізвищ у польській мові (Vol. 3, 2015). Л. Мацько та О. Мацько висвітлюють соціальні, культурні, освітні функції Словника української мови у 20-ти томах (Vol. 1, 2013). Б. Коваленко зосереджує увагу на особливостях подільського говору в рукописній спадщині М. Коцюбинського (Vol. 3, 2015). Н. Коваленко досліджує явище актуалізації фразеологічних одиниць у діалектному тексті (Vol. 3, 2015).

У журналі «*Studia Ucrainica Posnaniensia*» піднімаються також актуальні питання лінгвістики тексту та лінгвостилістики, пов'язані з автор-

ським стилем у художніх текстах, а також із проблемами інтертекстуальності та прецедентності. Ідеться про метафоризацію явищ природи в поетичній творчості Бориса Олійника (О. Діброва — Vol. 3, 2015), біблійну етимологію образів «любов», «правда», «ідоли» у творчості Т. Шевченка (О. Дзера — Vol. 3, 2015), ментальні моделі художніх текстів (В. Кравченко, Н. Зубець — Vol. 3, 2015), авторський стиль у поетичному мовленні (О. Олексенко — Vol. 3, 2015), вербальне вираження первинних семіотичних знаків страху і тривоги в текстах жахів (Я. Сазонова — Vol. 1, 2013; Vol. 3, 2015).

Ю. Шпак характеризує види текстів, для яких козацькі літописи постають прототекстами (Vol. 3, 2015). Л. Українець з'ясовує конотаційну семантику та прагматику вокальних одиниць у поетичному мовленні (Vol. 3, 2015). В. Берковець розкриває значення голосу як засобу фонетичної виразності тексту (Vol. 5, 2017). А. Левандовська показує механізми побудови метафори в сучасних публіцистичних текстах (Vol. 5, 2017). Висвітленню питань стилістичної граматики крізь призму класичної лінгвістичної спадщини присвячена розвідка А. Попович (Vol. 6, 2018).

На сторінках часопису знаходимо чимало статей з комунікативної лінгвістики. Це розвідки, у яких досліджено вияв емоцій у конфліктних ситуаціях, мовленнєві жанри «прокляття» і «сварка», репрезентацію негативних емоцій як стимул моделювання прагматичної пунктуаційної норми (В. Сліпецька — Vol. 5, 2017; Vol. 6, 2018), вербалізацію комунікативних максимумів у міжперсональному спілкуванні на прикладі різних лінгвокультур (А. Загнітко, Л. Гнатюк — Vol. 3, 2015). М. Слободян показує значущість позиції частки як дискурсивного слова в художніх текстах (Vol. 6, 2018).

Не менш актуальними для розгляду є проблеми лінгвоаксіології та ігрової стилістики. Так, Т. Космеда пропонує свій погляд на свідоме порушення норм як на мовну гру (Vol. 1, 2013), з'ясовує причини виникнення й особливості вербалізації мовної гри в мовленні українців, вивчає репрезентацію ігрової природи у співомовках С. Руданського

(Vol. 4, 2016). Т. Олійник розкриває особливості мовної гри в англо-українському художньому перекладі (Vol. 3, 2015). Л. Малецький пропонує аналіз брехні з позицій теорії комунікативних актів (Vol. 5, 2017).

Серед мовознавчих студій цікавими є статті, присвячені дослідженню комунікативних функцій невербальних засобів спілкування. Т. Осипова здійснила опис невербальних засобів комунікації на прикладі творів М. Коцюбинського (Vol. 3, 2015) та поетів-шістдесятників (Vol. 5, 2017) і запропонувала методику їхнього опису та лексикографування (Vol. 6, 2018).

Такі тенденції розвитку сучасної лінгвістики, як поширення інтеграційних процесів, синкретизм, а також поява нових наукових парадигм, напрямів, ідей, яскраво виявляється в наукових статтях із прагмалінгвістики. Дослідники розглядають різні мовні явища й граматичні категорії крізь призму їхнього використання під час спілкування: описано ненормативні форми прикметників із префіксом *най-* як засоби вираження аксіологічних смислів (Д. Рязанцева — Vol. 1, 2013), розкрито функцію конструкцій зі значенням преференційності (П. Ткач — Vol. 1, 2013), показано функційні аспекти категорії відмінка як морфологічного засобу вираження оцінки (О. Халіман — Vol. 1, 2013), з'ясовано прагматичний потенціал невербальних засобів спілкування (Т. Осипова — Vol. 1, 2013; Vol. 4, 2016, визначено мовні та мовленнєві функції порівнянь у лінгвокреативній комунікативній діяльності (О. Молчко — Vol. 5, 2017).

О. Переяслова окреслює перспективи вивчення категорії часу й простору в постмодерних художніх текстах (Vol. 3, 2015). Х. Пазюриста пропонує методику здійснення лінгвістичної експертизи тексту (Vol. 4, 2016). В. Пилипак репрезентує егоцентричну семантичну опозицію дійктичних слів «там» — «тут» в українській мові (Vol. 5, 2017).

Погляд на мову як форму існування думки, вияв ментальності та світосприйняття, а також становлення когнітивного методу в мовознавстві відображають статті з лінгвоконцептології. У них з'ясовуються специфіка

вербалізації, структура та функції концептосфер і концептів на матеріалі творів класиків та сучасних письменників, фольклорних і публіцистичних текстів або загалом на матеріалі різних мов чи за даними лінгвопсихологічних експериментів. Так, Н. Плотникова пропонує алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту (Vol. 1, 2013), О. Гоменюк з'ясовує специфіку об'єктивації концептосфери фауни й флори в прозових творах для дітей М. Вінграновського (Vol. 3, 2015), а Л. Шевченко зупиняється на аналізі концептуального простору тексту Нового Заповіту (Vol. 4, 2016).

На сторінках видання було опубліковано результати досліджень концептів «свято» (С. Богдан — Vol. 1, 2013), «дім» (Ю. Лебеденко, Я. Василенко — Vol. 1, 2013), «страх», «Росія» (Л. Малецький — Vol. 1, 2013; Vol. 4, 2016), «навчання» (О. Дзюбенко — Vol. 3, 2015), «священнослужитель» (Н. Піддубна — Vol. 3, 2015), «чорт» (Т. Вільчинська — Vol. 3, 2015), «здоров'я» (Ж. Краснобаєва-Чорна — Vol. 4, 2016), «Бог» (Н. Піддубна — Vol. 4, 2016), «корінь» (О. Ясиновська — Vol. 5, 2017), «війна», «лелека» (О. Гоменюк — Vol. 5, 2017; Vol. 6, 2018), «смерть» (Л. Федорюк — Vol. 6, 2018).

Увагу лінгвістів привертають також питання функціонування мовних знаків у різних типах дискурсу: публіцистичному, політичному, науковому, драматичному, художньому, щоденниковому, педагогічному тощо. Статті з дискурсної лінгвістики заповнюють лакуни мовознавчої науки й висвітлюють такі актуальні питання, як комунікативні ознаки наукового стилю на прикладі жанру «рецензія» (І. Левчук — Vol. 1, 2013), лінгвістичні особливості дискурсу формалізму в Україні (Т. Коваленко — Vol. 3, 2015), репрезентація суспільного міфу «східних кресів» у сучасних польськомовних виданнях України (В. П'єтшак — Vol. 3, 2015), специфіка педагогічної комунікації під впливом глобалізації (О. Семенюк — Vol. 5, 2017), вербалізація внутрішньої комунікації в українському щоденниковому дискурсі (С. Ігнат'єва — Vol. 5, 2017; Vol. 6, 2018), особливості вивчення публіцистичного дискурсу з позиції народництва, модернізму та постмодер-

нізму (Т. Монахова — Vol. 6, 2018).

Не залишається поза увагою авторів і мова мас-медіа: О. Ільченко розглядає мову ЗМІ крізь призму діалогічності та виявляє елементи інтертекстуальності в українській пресі 2000–2015 рр. (Vol. 4, 2016), Л. Соболев вивчає актуалізацію назв літер і похідних від них слів в українському публіцистичному дискурсі (Vol. 4, 2016).

Антропоцентрична парадигма наукових досліджень особливо яскраво виявляється в наукових розвідках з лінгвоперсоналогії та щоденникознавства. На сторінках видання окреслено рівні та категорії теорії сучасної лінгвоперсоналогії, здійснено аналіз функційно-комунікативного рівня лінгвоперсони (А. Загнітко, Н. Загнітко — Vol. 5, 2017; Vol. 6, 2018), показано шляхи жанрового моделювання мовної особистості в драматургічному дискурсі (О. Сахарова — Vol. 3, 2015), з'ясовано особливості мовної особистості перекладачів й економістів (О. Легка-Пауль, О. Семенов, А. Семенов — Vol. 3, 2015; Vol. 6, 2018).

Серед постатей, які приваблюють дослідників, — мовні особистості Т. Шевченка, І. Франка, М. Галабурди-Чигрин, поетів-шістдесятників та ін. І. Капанайко досліджує феномен мови І. Франка (Vol. 1, 2013), І. Сирко на прикладі щоденника М. Галабурди-Чигрин вивчає мовну організацію внутрішнього портрету людини (Vol. 1, 2013), Т. Космеда з'ясовує причину ведення Т. Шевченком щоденника російською мовою (Vol. 3, 2015), О. Бігун з'ясовує характер рецепції перекладів Біблії у творах Т. Шевченка (Vol. 3, 2015), І. Павлова розглядає нумеративи як психолінгвальну ознаку поезики шістдесятників (Vol. 3, 2015; Vol. 6, 2018) і пропонує погляд на числівник як на параметр визначення психотипу письменника (Vol. 5, 2017).

Деякі публікації виконані в межах соціолінгвістики й стосуються актуальних питань мовної політики. Розглядаючи питання мовної ситуації в Придністров'ї, О. Попченко з'ясовує чинники, які впливають на неї (Vol. 1, 2013). І. Фаріон вивчає особливості сприйняття руської мови західноруською мовною елітою останньої чверті XVII ст. (Vol. 3, 2015), а Г. Намачинська

показує вплив української лінгвокультури на російську, указує його історичні передумови та причини (Vol. 5, 2017). Т. Пилипак з позицій етнолінгвістики та історичної культурології висвітлює особливості усного мовлення українців Башкортостану (Vol. 5, 2017).

Рецензований часопис відображає також проблематику таких сучасних міждисциплінарних напрямів дослідження, як нейролінгвістика та лінгвоемоціологія. Взаємодія лінгвістики з нейронауками представлена в розвідці В. Старка, який з'ясовує внесок нейронаук у мовознавчі дослідження природномовної категоризації (Vol. 3, 2015). В. Сліпецька простежує взаємозв'язок між поняттями «емоційність», «оцінка», «експресивність» (Vol. 4, 2016).

Великою кількістю публікацій репрезентований у журналі й дидактико-методологічний напрям. Наукові розвідки такої тематики присвячені обговорюванню питань викладання української мови як іноземної. У публікаціях авторів часопису наголошено на необхідності врахування різних аспектів культури під час викладання української мови як іноземної (О. Антонів — Vol. 1, 2013), з'ясовано роль перекладу (О. Баранівська — Vol. 1, 2013), творчого письма (Н. Станкевич — Vol. 1, 2013), медіа-текстів (Н. Скиба — Vol. 3, 2015), прецедентних феноменів (М. Шевченко — Vol. 3, 2015), типологічного фактора (Д. Новацька — Vol. 5, 2017) у процесі викладання української мови як іноземної. Розглянуто й шляхи формування українського мовлення в російськомовних першокласників (Т. Лозан — Vol. 1, 2013), виявлено тенденції становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної (О. Туркевич — Vol. 1, 2013).

Г. Швець визначає лінгводидактичний потенціал творів М. Коцюбинського, пропонує способи для вивчення студентами-іноземцями (Vol. 3, 2015). О. Самусенко зупиняється на аналізі українських топонімів, розміщених у лінгвокраїнознавчому словнику для тих, хто вивчає українську мову як іноземну (Vol. 3, 2015). О. Горошкіна висвітлює шляхи викладання української мови як іноземної з позицій соціокультурної орієнтації студентів (Vol. 5, 2017).

На сторінках часопису репрезентовано й наукові студії перекладознавчого спрямування. Так, О. Молчко розглядає художнє порівняння як лінгвокультурний феномен (Vol. 1, 2013) і досліджує особливості перекладу біблійних порівнянь-зооморфізмів на українську й англійську мови (Vol. 4, 2016), А. Ясинівський зосереджується на аналізі амбівалентності перекладу богословського тексту (Vol. 5, 2017).

Редакція підтримує традицію підготовки ювілейних збірників, приурочених до знаменних подій. Зокрема, п'ятий випуск часопису (2017 р.) був присвячений 25-річчю україністики в Познанському університеті. Т. Космеда підготувала розвідку, у якій репрезентовано здобутки познанських лінгвістів-науковців за період 2011–2016 рр (Vol. 5, 2017). Шостий випуск журналу «*Studia Ukrainica Posnaniensia*» (2018 р.) було присвячено 70-й річниці від дня народження професора університету, літературознавця-україніста Г. Корбич.

Заслугує на схвалення також за провадження традиції передмови на-

укового редактора, у якій не тільки анонсується черговий випуск часопису, а й подається аналіз наукових розвідок, що дає змогу читачеві зосередити свою увагу на матеріалах, що входять до сфери його зацікавлень, а також ознайомитися з тенденціями розвитку сучасної лінгвістичної науки в Україні та за її межами.

Не применшуючи цінності рецензованого видання, відзначимо, що за провадження тематичних підрубрик у його змісті, на нашу думку, зробило б журнал зручнішим як для вчених-початківців, так і провідних науковців.

Тематичний огляд усіх випусків видання доводить, що «*Studia Ukrainica Posnaniensia*», без сумніву, є сучасним високофаховим науковим періодичним виданням, що консолідує україністів з різних куточків світу, популяризує українську культуру, постає платформою для наукових дискусій і круглих столів, а найголовніше — надихає україністів-мовознавців та літературознавців до подальших наукових звершень.

І. ШКІЦЬКА

(Тернопіль)

ХРОНІКА

23–24 квітня 2019 р. в Києві відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Галини Прокопівни Їжакевич. Організував конференцію Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, якому Галина Прокопівна присвятила понад 50 років творчого життя.

Із вітальним словом на пленарному засіданні до учасників і гостей конференції звернувся директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Б. М. Ажнюк. Учений наголосив, що наукова спадщина Г. П. Їжакевич становить фундаментальну базу не лише в поглибленні та розгортанні сучасних досліджень, а й у спрямуванні та становленні нових лінгвістичних напрямів вітчизняного зіставного мовознавства, зокрема пов'язаного зі східнослов'янськими мовами. Про це свідчить і те, що серед учасників і гостей конференції, як зазначив Б. М. Ажнюк, є колеги Г. П. Їжакевич, ті, хто працював під її керівництвом упродовж багатьох років, її учні — кандидати й доктори філологічних наук, а також молоді науковці, хто торує терени української компаративістики не лише в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, а й за його межами.

У конференції взяв участь директор Інституту української мови НАН України П. Ю. Гриценко. Він наголосив, що сьогодні спостерігаємо ослаблення компаративних досліджень української мови на тлі інших слов'янських, зокрема російської, що негативно впливає на глибину пізнання української мови, її окремих структурних елементів, явищ, процесів. Необхідно подолати обмеження зіставного вивчення мов лише літературними стандартами й обов'язково залучати діалектний простір.

В. М. Бріцин у доповіді «Життя, присвячене науці» нагадав про основні віхи життєвого й творчого шляху Г. П. Їжакевич, окреслив коло наукових інтересів дослідниці.

Виступ Л. П. Іванової було присвячено проблемам варіантності літературної мови взагалі та російської в Україні зокрема.

Свою доповідь «Розмовний “суб-

страт” у лексиці ранньої прози Володимира Набокова: соціолінгвістичний аспект» Т. В. Радзієвська присвятила розгляду лексичних особливостей прози В. Набокова 20–30-х років XX ст. з погляду сучасної соціолінгвістики.

У доповіді С. О. Соколової «Мовна поведінка російськомовних українців в умовах білінгвізму» проаналізовано мовленнєву поведінку тих респондентів, які визначили себе переважно російськомовними, у різних ситуаціях: із близькими, у сприйнятті інформації, у різних офіційних і неофіційних сферах, а також залежно від мови оточення тощо.

Питання теорії та історії української літературної мови (періодизація, термінологія), основні принципи створення академічного «Курсу історії української літературної мови» (у 2-х т., за редакцією І. К. Білодіда) та участь Г. П. Їжакевич у написанні окремих розділів цього академічного видання (про мову творів І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного) висвітлено у доповіді О. І. Ніки «Літературна історія української мови в дослідженнях Г. П. Їжакевич».

У виступі Т. В. Охріменко «Стилістична презентація соціально-економічної лексики (в аспекті проблеми міжмовних контактів наукових пошуків Г. П. Їжакевич)» здійснено спробу подальшого лінгвістичного розроблення комплексу проблем, що пов'язані з міжмовними контактами східнослов'янських етносів і були одним із провідних напрямів досліджень Г. П. Їжакевич. Науковий вектор цього дослідження зорієнтований на лінгвостилістичний аналіз словникового складу, що стосується сфери соціально-економічних відносин (зокрема, номінацій із царини національної економіки, народного та домашнього господарства, грошової системи). Порівняльне вивчення соціально-економічної зони вербалізації представлено в аспекті зіставлення лексико-граматичних мовних засобів функціональних стилів української, російської та білоруської мов.

В. П. Мусієнко в доповіді «Дистанція між реципієнтом і текстом як фактор герменевтичного процесу» на

практичному матеріалі показала герменевтичні розриви між текстом і читачем: предметний, історичний, цивілізаційний, культурний, етнічний, соціальний, політичний, ідеологічний, релігійний, парадигмальний, гендерний, віковий і мовний.

У виступі Т. М. Полякової «Украинско-русское языковое взаимодействие в художественном тексте русских классиков» схарактеризовано принцип українсько-російської мовної взаємодії в російському художньому тексті кінця XIX — початку XX ст. Системне функціонування низки лексичних українізмів у художньому тексті російських письменників досліджуваного періоду розглядається як одна з важливих передумов формування російської літературної мови на основі загальнонародної або народнорозмовної мови, а також взаємодії близькоспоріднених мов.

Т. Я. Марченко у доповіді «Суфіксальний іменниковий словотвір української та російської мов (зіставний аналіз у лінгводидактиці)» наголосила, що синхронно-типологічні та порівняльно-історичні дослідження дериваційних процесів близькоспоріднених мов, крім теоретичного, мають важливе прагматичне значення. Висвітлення спорідненості словотвірних формантів, подібності застосовуваних моделей, виявлення особливостей словотворення сприяють у навчальному процесі поглибленому розумінню системних мовних явищ, засвоєнню мов та відповідному застосуванню набутих знань у мовленні.

Дослідженню етимології та розвитку семантики назв емоції заздрості в російській мові присвятила доповідь «Семантична еволюція назв заздрості у російській мові» Л. І. Ніколаєнко, яка зосередила увагу на іменникових та дієслівних лексемах. У сучасній російській мові на позначення заздрості використовуються моносеманти *зависть*, *завидовать* та полісеманти *ревность* — ‘ревности’, ‘завдрість’. Аналіз лексикографічного матеріалу дає підстави стверджувати, що з погляду діяхронії назви на позначення заздрості в російській мові розвивалися переважно в напрямку від полісемантичності до зву-

ження й конкретизації семантики.

Виступ Г. М. Ярун «Форма і зміст українського *жити* та російського *жить* у перекладному словнику» присвячено зіставному дослідженню форми і змісту двох генетично споріднених мовних одиниць, установленню їхніх особливостей у власних лексико-семантичних системах і визначенню тенденцій, які забезпечують збереження спільних та зумовлюють утворення відмінних формально-змістових компонентів у їхніх структурах.

У доповіді А. В. Гончаренко «Номінації звань у церковно-адміністративній ієрархії Київських монастирів: історія і сьогодення» проаналізовано семантичну структуру, джерела походження та історію функціонування найважливіших номінацій звань у церковно-адміністративній ієрархії Київських монастирів, засвідчених у писемних текстах XI–XX ст.

Т. В. Зарубенко у виступі «Лексико-семантическая группа “посуда” в русских и украинских переводах “Одиссеи”» проаналізувала функціонування лексем зі значенням «посуд» у перекладній літературі, обґрунтувала формування синонімізованих рядів на підставі грецького оригіналу та їхню зумовленість відповідними системами мов.

У доповіді Г. Ю. Радкевич «Прецедентне ім'я як засіб трансляції “культурної пам'яті” народу» розглядаються тексти народних дум з погляду мовно-образного впорядкування. Увагу дослідниці зосереджено на сутності тропів і стилістичних фігур як ключових засобів у побудові текстів дум; з'ясовано специфіку аналізованих структур та їхнє значення.

Учасники конференції представили в доповідях матеріали, які ґрунтуються на науковій спадщині Г. П. Іжакевич. Доповідачі були однастайні в тому, що широта й різнобічність лінгвістичних інтересів дослідниці дають змогу виявляти нові мовні явища й факти, інтерпретувати їх з погляду новітніх теорій у царині лінгвістики, а тому спонукають до творчості, є джерелом натхнення для мовознавців і молодого покоління вчених.

Т. ЗАРУБЕНКО

Віра Юріївна Франчук
(17.01.1932 – 22.03.2019)

22 березня 2019 р. на 88-му році пішла з життя доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Віра Юріївна Франчук. У її особі українське мовознавство втратило яскравого вченого, талановитого фахівця в галузі історії східнослов'янських мов та слов'янського мовознавства, історичного літописання й текстології давніх рукописів, визначного дослідника наукової спадщини Олександра Потебні.

В. Ю. Франчук народилася в Тирасполі (тепер — Молдова) у родині вчителів. Згодом сім'я переїхала до Харківської області. У 1939 р. розпочала навчання в Мереф'янській семирічці № 5. Із початком війни, у 1941 р., Віра Юріївна разом із батьками була евакуйована в Казахстан, де навчалася в одній із середніх шкіл м. Алма-Ати. Повернувшись з евакуації в 1943 р., продовжила навчання 1949 р. в середній школі м. Мерефи, яку закінчила із золотою медаллю. Тоді ж вона вступила на філологічний факультет Харківського державного університету (відділення російської мови та літератури). Тут її вчителями були М. М. Баженов, О. М. Фінкель, В. П. Бесєдіна-Невзорова, Г. І. Шкляревський та ін. У 1954 р. В. Франчук закінчила з відзнакою Харківський університет і вступила до аспірантури при кафедрі російської мови і загального мовознавства, де навчалася до 1957 р. (науковий керівник — к. ф. н. В. П. Бесєдіна-Невзорова).

З липня 1958 р. Віра Юріївна працює в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Трудову діяльність вона починала у відділі лексикографії на посаді референта, молодшого наукового співробітника. Згодом продовжила свою роботу у відділі російської мови старшим, а з 1990 р. — провідним науковим співробітником.

Науковий ступінь кандидата філологічних наук В. Ю. Франчук було присуджено у 1961 р. за результатами захисту дисертації «Наречия, образованные от прилагательных, в русском литературном языке XVIII в.». Докторську дисертацію «Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении» Віра Юріївна успішно захистила 1989 р. У 1992 р. їй присвоєно звання професора.

Повною мірою науковий талант дослідниці розкрився при вивченні писемних пам'яток. Як досвідчений текстолог, вона підготувала до видання рукопис Галицько-Волинського літопису за Хлебниковським списком XVI ст. Її монографії «Наречия, образованные от прилагательных, в русском литературном языке XVIII в.» (1961), «Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении» (1986), «Літописні оповіді про похід князя Ігоря» (1988) явили собою зразки глибокого історизму та переконливого авторського аналізу мовних явищ.

В. Ю. Франчук є автором першої наукової біографії О. О. Потебні. Працюючи в комісії з вивчення спадщини відомого мовознавця, вона ввела в науковий обіг цілу низку раніше не опублікованих рукописів і листів ученого, додавши до них власні наукові коментарі. Цій справі увічнення пам'яті Олександра Потебні Віра Юріївна залишалася вірною протягом усього життя. Завдяки її зусиллям вийшли друком три монографічні дослідження: «Олександр Опанасович Потебня» (1975), «Олександр Опанасович Потебня. Життя та творчий шлях» (1985), «Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності» (2012).

В. Ю. Франчук була одним з укладачів тритомного «Російсько-українського словника» (1968), одинадцятитомного «Словника української мови» (1970–1980) та співавтором монографій «Традиции русского языкознания на Украине» (1976) і «Русские говоры на Украине» (1982). Загалом у її доробку понад 250 ґрунтовних праць у царині історії української та російської мов.

Віра Юріївна Франчук мала заслужений науковий авторитет не лише в Україні, а й за її межами. Довгий час вона виконувала обов'язки члена комісії з історії славістики при Міжнародному комітеті славістів.

Неповторна індивідуальність Віри Юріївни залишила свій слід у науково-організаційній роботі. За її ініціативою ще 1977 р. започатковано Потебнянські читання, а також інші численні наукові конференції, присвячені біографіям і творчому спадкові видатних мовознавців. Дослідниця згуртовувала лінгвістів для роботи над збірниками «О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури» (2004), «Ватрослав Ягич і проблеми слов'янознавства» (2015), «Віктор Іванович Григорович. Життя й наукова спадщина» (2017) та ін.

За заслуги в розвитку науки про мову її було удостоєно премій імені О. О. Потебні (1999) та імені М. І. Костомарова (2004), відзнаки НАНУ «За підготовку наукової зміни» (2018).

Не стало людини щирого серця, доброї душі, справжнього вченого, відданого улюбленій справі. Світла пам'ять про Віру Юріївну Франчук назавжди збережеться в наших серцях.